

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Ю. А. Любімова

**СІМЕЙНИЙ НАРАТИВ:
МЕРЕЖИВО ОСОБИСТИХ ІСТОРІЙ**

Монографія

Київ – 2015

УДК 316.6:159.923.2:316.663.4

ББК 88.5

Л93

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, протокол № 4/14 від 9 грудня 2014 р.

Рецензенти:

Н. В. Чепелєва, доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України;

М. Ю. Сидоркіна, кандидат психологічних наук.

Л93 **Любімова Ю. А.** Сімейний наратив: мереживо особистих історій : [моногр.] / Ю. А. Любімова. – К. : Міленіум, 2015. – 194 с.

У монографії розкрито особливості подружнього життєконструювання за допомогою наративу в сім'ях на початкових етапах спільного життя. Сімейний наратив розглянуто як своєрідне мереживо особистих історій чоловіка і жінки, перетин ідей, поглядів, переконань тощо, які інтегруються, трансформуються, змінюють напрямок розвитку, розходяться й зближуються знов, і таким чином відбувається процес конструювання подружнього життя. Представлено типологію сімейних наративів: домінування-підпорядкування, автономії, співпраці, турботи, злиття. Встановлено, що залежно від типу сімейного наративу формуються відповідні особливості подружніх стосунків. З'ясовано відмінності в сімейному життєконструюванні пар, що належать до різних типів сім'ї, за терміном спільного життя, наявністю або відсутністю дітей у сім'ї. На основі якісного підходу проаналізовано особливості ставлення до подружнього життя в різних типах сімей. Запропоновано тренінгову програму і практичні рекомендації для допомоги молодим людям у підготовці до подружнього життя та оптимізації стосунків у молодих сім'ях.

Ця книга може знайти свого читача серед студентів, аспірантів, науковців-психологів та психологів-практиків, соціальних працівників, стати в пригоді сімейним парам, які починають спільний життєвий шлях, а також усім, кого цікавлять наративні засоби побудови подружніх стосунків.

ISBN 978-966-8063-83-1

© Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2015

© Любімова Ю. А., 2015

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Особистісне життєконструювання: соціально-конструктивістський погляд	7
1.1. Соціальний конструктивізм як постмодерний напрям у психології	7
1.2. Основні підходи до конструювання особистістю власного життя	12
Розділ 2. Наративний підхід у дослідженні сімейних стосунків	19
2.1. Принципи наративної психології	19
2.2. Сім'я та сімейний наратив у різних наукових парадигмах	23
2.3. Теоретична модель дослідження процесу творення “мережива”	33
Розділ 3. Якісна методологія як основа інструментарію для вивчення процесу конструювання сімейного життя	38
3.1. Інструментарій наративного дослідження подружніх стосунків	38
3.2. Емпірична модель дослідження: ілюстрація процесу побудови сімейного наративу як засобу конструювання стосунків	52
3.3. Характеристика вибірки та опис процедури збирання інформації	54
Розділ 4. Основні результати дослідження подружніх стосунків: комплексний аналіз	57
4.1. Особливості наративного життєконструювання сімей одружених та неодружених пар	57
4.2. Ставлення до подружнього життя в різних типах сімей (якісний підхід)	94
4.3. Різні погляди на сімейне життєконструювання: вплив наявності дітей і терміну спільного життя	153
4.4. Відмінності процесу побудови подружніх стосунків у парах з різним типом сімейного наративу	162

Розділ 5. Практичні рекомендації молодим сім'ям щодо оптимізації подружніх взаємин.....	168
5.1. Тренінгова програма сприяння усвідомленню та оптимізації сімейних стосунків за допомогою спільного наративу.....	168
5.2. Рекомендації молодим подружнім парам: як підготуватися до сімейного життя та побудувати гармонійні взаємини.....	171
Післямова.....	176
ЛІТЕРАТУРА.....	178

ПЕРЕДМОВА

Психологія сім'ї зацікавила мене ще під час навчання в університеті. На той момент мені, студентці третього курсу, хотілося заглибитися у вивчення батьківсько-дитячих взаємин, з'ясувати, яким чином стиль виховання зумовлює формування особистісних особливостей дитини, її розвиток. Після вступу до аспірантури я зрозуміла, що мої дослідницькі інтереси дещо змінилися, тому вирішила сконцентрувати свій науковий пошук уже безпосередньо на подружньому житті, міжособистісній взаємодії чоловіка і жінки. Внаслідок спроб визначити тему дослідження я, зрештою, і не в останню чергу завдяки своєму науковому керівникові, зосередилася на вивченні процесу подружнього життєконструювання та його особливостей, зокрема, створення сімейного наративу.

В сучасному світі проблема конструювання стосунків у сім'ї окреслюється дедалі чіткіше: трансформуються соціальні умови, модифікуються сімейні цінності, змінюється ставлення до сім'ї як явища загалом, що стає більш динамічним, відкритим, гнучким. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання: як розгортається процес сімейного життєконструювання? Яким чином особисті уявлення партнерів про подружні взаємини інтегруються у спільне бачення? Як особливості побудови стосунків у парі пов'язані з певними їхніми характеристиками, що виникають, розвиваються, трансформуються протягом усього спільного життя? Ці та інші питання цікавили мене як автора пропонованої Вашій увазі книжки найбільше.

На сьогодні у психології все ж, на мою думку, не виявляється належною мірою зацікавленість питанням конструювання сімейного життя. Дослідники в основному зосереджуються на особистісному життєконструюванні, його закономірностях, особливостях, тенденціях та механізмах. Докладно вивчаються детермінанти розвитку, формування та самопобудови особистості, їхній вплив на активізацію чи гальмування процесів спільної життєдіяльності. Мене ж після ознайомлення з численними такими дослідженнями особливо зацікавив аналіз особистих наративів чоловіка і жінки як передумова побудови спільної історії.

Сімейна оповідь, в якій поєднуються життєві історії партнерів, відіграє значну роль у розвитку та формуванні подружніх стосунків. У ній виплітається своєрідне мереживо з уявлень членів подружжя про взаємини в сім'ї, їхні особистісні особливості, елементи родинної історії з досвідом попередніх поколінь. Стосунки набувають динаміки та цілісності, події

поступово рухаються від попередньої до наступної, трансформуються та інтерпретуються, сприяючи переструктуруванню та зміні бачення чоловіком і жінкою сімейних взаємин. Беручи до уваги такий корекційний потенціал спільного наративу, мені видається цілком слушним розглядати його як ефективний засіб подружнього життєконструювання.

РОЗДІЛ 1

ОСОБИСТІСНЕ ЖИТТЄКОНСТРУЮВАННЯ: СОЦІАЛЬНО-КОНСТРУКТИВІСТСЬКИЙ ПОГЛЯД

*Жити – означає створювати речі,
а не здобувати їх.*
Аристотель

1.1. Соціальний конструктивізм як постмодерний напрям у психології

Життєвий простір, в якому особистість конструює власну реальність, сповнений цікавими елементами, неочікуваними подіями, змістовними дискурсами. У цьому вимірі перетинаються ідеї, думки, переконання, ставлення, наміри та багато інших особистісних особливостей. Для того щоб зрозуміти закономірності побудови життя, виплітання особистого “мережива”, необхідно насамперед зануритися в теоретичні передумови цього процесу та відповісти на низку запитань: як розгортається процес життєконструювання? Які його основні складові? Яку роль відіграє особистість у побудові свого життєвого простору? Спробуємо з’ясувати.

Розвиток психологічної науки включає три основні етапи: класичний, некласичний та постнекласичний. Серед основних надбань класичного періоду слід виокремити ідеї про об’єктивність знання, наявність єдиної “непохитної” істини, прямий, однозначний зв’язок між причинами та наслідками явищ [75]. Цей етап вирізняється відстороненістю від неконтрольованих факторів впливу на інформаційний життєвий простір, своєрідною “відмовою” від внутрішнього світу особистості. Натомість у некласичній психології повною мірою враховуються суб’єктивні особистісні компоненти, які людина нездатна контролювати, та їхній вплив на реальність, що її оточує. Відповідно, в обох напрямках розвивається думка про наявність так званої об’єктивної істини та чітко визначено джерела походження знань. Водночас спостерігаються розходження у поглядах на можливість впливу суб’єктивних особистісних елементів на об’єктивні фактори.

Що стосується постнекласичного періоду, то в його межах ідея об’єктивності істини трансформується у конструювання багатьох істин, які залежать від певного суспільного контексту. Лінійний причинно-наслідковий зв’язок перетворюється на ризому – систему множинних зв’язків. З огляду на зазначене ми вже не можемо вести мову, наприклад, про те, що лише певні

обставини сприяють особистісному розвитку або що будь-яка подія має чітко визначені причини – межі цієї “визначеності” розмиваються, стають прозорими. У постнекласичній психології відбувається “смерть суб’єкта”, і головний акцент зміщується з вирішальної ролі особистості, її структурних статичних елементів на процес міжособистісної взаємодії, побудову знання через спілкування. Серед багатьох напрямів розвитку психологічної науки постнекласичного періоду як один з найбільш змістовних та впливових можна виокремити соціальний конструктивізм.

Протягом кількох останніх десятиріч конструктивізм набуває дедалі більшого значення в соціальній психології, оскільки у фокусі аналізу опиняється вже не будова соціального світу, а процес конструювання його образу в індивідуальній або масовій свідомості [144]. Увага дослідників зосереджується на створенні та функціонуванні певних явищ. Щоб зрозуміти основні принципи соціального конструктивізму, спробуймо спершу з’ясувати його зміст.

Отже, в сучасній психології існує низка уявлень про соціально-конструктивістську парадигму. Окремі дослідники розрізняють в її межах соціальний конструктивізм та соціальний конструкціонізм. Зокрема О. М. Улановський вважає, що ці два поняття нетотожні, між ними є певні відмінності.

В соціальному конструктивізмі, згідно з О. М. Улановським, психічні процеси зумовлюються культурою, історією та мовою, а істина набуває багатьох значень, різноманітних способів інтерпретації. Класична схема “причина–наслідок” наповнюється тут новими, контекстуальними чинниками. Основна ж увага приділяється культурно-історичним та феноменологічним теоріям, соціологічній феноменології та соціальному конструюванню (Л. С. Виготський [22], Дж. Мід [162], А. Шюц [141], П. Бергер, Т. Лукман [8]), тобто саме культурі, яка визначає особливості розвитку особистості і суспільства в цілому [122, с. 30].

Дослідники іншого напрямку, соціального конструкціонізму, мають більш радикальний погляд на особистість. Свою увагу вони зосереджують передусім на аналізі: мови, дискурсу, міжособистісних стосунків та культурно-історичних практик. На сьогодні соціальний конструкціонізм, що виник в середині 1970-х років як новітній підхід у соціальній психології, визнається одним із найвпливовіших напрямів розвитку соціальних наук. Він охоплює дискурсивну та близьку до неї наративну психологію, зокрема концепцію ідентичності, теорію діалогічного “я” (К. Джерджен [153],

Р. Харре [158], Дж. Шоттер [170]; Дж. Поттер, М. Везерелл [165], Д. МакАдамс [161], Г. Херманс [159]) та деякі інші [122, с. 31]. Тобто в соціальному конструкціонізмі, на відміну від конструктивізму, акцент робиться на вирішальній ролі мови, діалогу в процесі побудови як міжособистісних стосунків, так і внутрішнього світу особистості.

Втім, нескладно помітити, що, незважаючи на зазначені відмінності, конструктивістські теорії та соціальний конструкціонізм є доволі близькими і мають багато спільного: розглядають життя як процес, постійний рух вперед, акцентують на здатності до конструювання і перебудови знання та істини, тоді як інші теорії розуміють знання як історично зумовлену, побудовану в процесі міжособистісної взаємодії інтерпретацію реальності [166; 122, с. 31]. Саме тому ми, вслід за О. М. Улановським, об'єднуємо їх та розглядаємо в межах спільної конструктивістської парадигми.

Ідеї соціального конструктивізму значно поширилися в середині 80-х років минулого сторіччя як у США, так і в Західній Європі. До основних теоретичних передумов виникнення згаданих ідей відносять психологію американця К. Джерджена, етогенічну психологію Р. Харре та близький до неї дискурсивний аналіз, концепцію соціальних уявлень С. Московічі та його послідовників у Європі. Загалом соціальний конструктивізм можна розглядати як продовження певної інтелектуальної наукової традиції, в якій на перший план виходять процес побудови знання, його соціальна зумовленість [144].

У межах соціального конструктивізму існує думка про те, що соціально-психологічний аналіз не можна прирівнювати до природничо-наукового [144]. Особистість, яка взаємодіє із зовнішнім світом та водночас перебуває в процесі конструювання власних внутрішніх особливостей, не може підпорядковуватися лише об'єктивним життєвим закономірностям. На погляд соціальних конструктивістів, такі закономірності створюються у міжособистісних стосунках, тож для кожної окремої ситуації вони абсолютно різні.

Конструктивізм у психології належить до теорій, які визнають активну участь індивідів у створенні людського знання. Така участь опосередкована соціальною ситуацією, в якій відбувається її реалізація [145]. Тобто знання формуються завдяки активній взаємодії суб'єктів, залежать від певної культурної ситуації і, таким чином, втрачають об'єктивність, набувають соціальної та ситуативної зумовленості. Саме тому характерна особливість наукового пізнання у постнекласичній парадигмі – це наявність не тільки

об'єкта та засобів його вивчення, а й суб'єкта в дослідженні. Оскільки суб'єкт наукового пізнання впливає на його об'єкт, то пізнання стає більш суб'єктивним, залежним від дослідника [104].

У соціальному конструктивізмі головною тезою виступає наявність множинної істини, адже вона вибудовується в суспільстві під час міжособистісної взаємодії. Істин стає багато, вони відрізняються контекстуальністю, мінливістю, залежністю від певної ситуації. Особистісні взаємини набувають здатності створювати знання, відкривати для кожної людини інше бачення світу.

В процесі спілкування відбувається так званий синтез думок, ідей, переконань його учасників, унаслідок чого виникає новий спільний погляд на проблему, життєву ситуацію тощо. Проте в міжособистісних стосунках конструюються не тільки знання та уявлення про навколишнє середовище, а й складові внутрішнього світу особистості. Під впливом суспільного оточення людина починає змінювати як власне бачення певних проблем, так і свої індивідуальні особливості – складові характеру, соціальні настанови та очікування, і більше того – загальне бачення життя. За основу методологічного аналізу дослідники беруть уже не взаємозв'язок певних понять та відповідних фактів, а соціальні стосунки між людьми. Саме особистість у процесі інтерпретації власного життєвого світу привносить в нього певні описові терміни і тим самим “заздалегідь надає форми тому, що пізніше буде назване фактичним” [155, с. 18].

На відміну від основних положень класичної парадигми, знання в соціальному конструктивізмі відсторонюються від причинно-наслідкових зв'язків, єдиного бачення ситуації та набувають ознак ризому – нелінійного та позаструктурного способу організації інформаційного поля, множинності розуміння та інтерпретації. Міжособистісна взаємодія стає для особистості певним простором для конструювання власного життя, відкриття його закономірностей, формування світогляду. Внутрішній світ людини створюється у стосунках, які відображають прекрасне та найцінніше для неї [30]. Дж. Келлі розглядає особистість як своєрідного наївного вченого, що формулює та перевіряє власні гіпотези [53]. Людина створює своє життя, як твір з певним сюжетом, первинним задумом. У будь-який момент під впливом навколишнього середовища, міжособистісних взаємин вона може змінити напрямок, особливості структури, основний зміст, “переписати” центральну тему життєвого тексту. Таким чином, саме за допомогою стосунків особистість може не тільки будувати світ, а й реконструювати його.

Теоретики соціального конструктивізму підкреслюють вагому роль дискурсу і мови в процесі осмислення, розуміння та інтерпретації людиною власного життя. Вони стверджують, що одними з основних видів соціально-психологічної активності є розповіді, обговорення, спілкування, тобто соціальна взаємодія. Значна частина життя особистості складається з діалогів, обміну думками, пліток [59]. Саме мова виступає певним інструментом для створення та розвитку або завершення міжособистісних стосунків, і в контексті соціально-конструктивістських уявлень вона набуває здатності до конструювання знання та істини, поглядів, закономірностей, уявлень, життєвих позицій, переконань, а також процесу побудови внутрішнього світу особистості загалом.

Як зазначає К. Джерджен, соціальна психологія починає набувати форм історії, оповіді про події, описів, які можна застосувати до певних обставин [31]. Поступово розгортається наративізація життя, перехід до його текстуальної, розповідної форми. Події відбуваються одна за одною, формуються у своєрідний ланцюжок, розташовуються в хронологічно організованому порядку, встановлюють певний зв'язок між собою та взаємодіють у формі єдиного життєвого наративу.

Мова набуває означальної здатності в стосунках залежно від того, як вона вживається людьми – для спілкування один з одним або з навколишнім світом. Оскільки існуючі в навколишньому середовищі речі та явища не висувають ніяких вимог до мови, то слова отримують своє значення при вживанні лише у контексті теперішніх соціальних стосунків [30; 123]. Кожне окреме слово спочатку не має свого унікального сенсу, заданого змісту, а набуває його лише у процесі використання в міжособистісних взаєминах. Тому в певних контекстах та життєвих ситуаціях один і той самий вислів може інакше тлумачитися, мати різну суть. Наприклад, навіть слово “кохання” можна наділити значенням відчуженості, байдужості і вживати його у складних, кризових ситуаціях – тоді воно почне втрачати первинний сенс певної прихильності, турботи, симпатії до людини.

Відповідно, в соціальному конструктивізмі як постмодерному напрямі соціальної психології міжособистісні стосунки розглядаються як простір для конструювання знання та істини, певних закономірностей. Враховуючи процесуальність конструктивістської парадигми, одним з важливих у розвитку особистості є процес побудови нею життя – як свого власного, так і спільного, сімейного.

1.2. Основні підходи до конструювання особистістю власного життя

Конструювання життя є одним з найважливіших процесів у розвитку особистості. Саме завдяки йому формуються особливості внутрішнього світу людини, створюються певні уявлення про навколишнє середовище, вибудовуються стосунки із соціальним оточенням. Проте існує і зворотний зв'язок, тобто внутрішні особливості особистості здатні впливати на напрям і зміст життєконструювання. При цьому відбувається становлення особистості, пошук людиною свого місця у житті, виникає власна картина світу. В сучасній психології існують два основних підходи до процесу життєконструювання особистості. Один з них був започаткований групою вчених під керівництвом Л. В. Сохань, другий – розвивається в межах соціального конструктивізму. Розглянемо та проаналізуємо їх докладніше.

В основу концепції, створеної колективом українських учених на чолі з Л. В. Сохань, покладено ідею про те, що людське життя є творчим процесом. Дослідники стверджували, що діяльність особистості спрямована переважно на створення та реалізацію її власного життєвого проекту [27; 101]. Кожна людина в процесі життя розробляє для себе певний план дій, формує своєрідні майбутні обрії-орієнтири, структурує власний життєвий шлях. Відповідно, життєтворчість виступає ще й засобом вирішення поточних і перспективних життєвих завдань. Це процес упорядкування особистістю картини життя, в основі якої лежать особистісний саморозвиток та важливі життєві події [84]. Інакше кажучи, за допомогою життєтворчості людина здатна вирішувати певні життєві завдання, будувати майбутні перспективи розвитку і таким чином – самовдосконалюватися.

Особистість, згідно з життєтворчим підходом, виступає суб'єктом стосовно процесу побудови свого життя, активним його конструктором [43, с. 160]. При цьому вона здатна створювати не тільки суспільне середовище навколо себе, а й організувати та контролювати внутрішні процеси, власну психічну діяльність [1, с. 7]. Саме така активна життєва позиція надихає людину на прискорення та змістове збагачення особистісного розвитку, сприяє самовдосконаленню та формуванню внутрішнього потенціалу, а також допомагає будувати стосунки із соціальним оточенням.

Дещо по-іншому розуміється конструювання життя у суб'єктній парадигмі В. О. Татенка. Людина-суб'єкт розвивається як вільна істота, здатна до перетворення внутрішнього та навколишнього світу за власними законами. При цьому особистісне самовдосконалення зумовлюється внутрішніми факторами, уявленнями, переконаннями, а зовнішні чинники

лише сприяють або заважають спонтанному саморозвитку особистості [109]. Тобто людина розглядається як активний суб'єкт процесу побудови власного життя, а навколишній світ відіграє другорядну роль. Отже, основний акцент робиться на внутрішніх особливостях особистості.

Протиставлення внутрішнього і зовнішнього можна спостерігати й у процесі становлення життєвого стилю особистості. Згідно з життєтворчим підходом важливою умовою формування цілісної особистості є відповідність її реальної моделі життя власному ідеальному баченню [24, с. 181]. Тобто існують два особистісні компоненти: об'єктивний як зовнішній поведінковий та суб'єктивний – внутрішній, зумовлений психічною діяльністю, і тільки за їхньої узгодженості особистість здатна повноцінно будувати власне життя. При цьому потенціал для формування життєвого стилю та життєконструювання частково закладений в життєвих ролях особистості, які виникають у процесі її спілкування з оточенням [25].

З життєвим стилем також пов'язана особиста модель життя – певний тривалий спосіб життєдіяльності, що полягає в осмисленні, постановці та вирішенні життєвих завдань. Ця модель характеризує особливості життєвого шляху та життєву перспективу особистості [37, с. 199]. Спираючись на теоретичні положення життєтворчого підходу, можна припустити, що модель акцентує увагу на індивідуальних способах поведінки людини, її навичках у подоланні певних ситуацій, тобто на здатності бути активним суб'єктом свого життя, вільно його будувати.

Життєвий стиль особистості може відбиватися й у життєвому проекті. Це певний особистий документ, який розкриває зміст внутрішніх особливостей людини [74, с. 323]. В ньому дослідники виокремлюють два виміри: духовний і технологічний. Духовний вимір характеризується простором особистісного цілепокладання – процесом саморефлексії, пошуком єдності власних ідеалів і переконань із вчинками та діями, стосунками з іншими людьми. В той же час технологічний вимір життєвого проекту є своєрідним перетворенням його смислово-цільової складової на інструментальну, операційну [103, с. 323]. Якщо духовний вимір значно залежить від внутрішнього стану людини, то технологічний більше зумовлений рівнем розвитку певних навичок та здібностей. Тобто погляди дослідників знову збігаються. Вони визнають ідею існування протилежних складових – зовнішньої та внутрішньої. Саме за умови вдалого поєднання та використання цих компонентів людина здатна успішно будувати та здійснювати свій життєвий проект, а отже – конструювати власне життя.

Своєрідний погляд на життєконструювання особистості розвивається також у фрактальній психології в межах життєтворчого підходу. Дослідники

вирізняють два плани психіки людини: динамічну частину, або соціально адаптовану модель, і незмінний психофрактал, який складається з надособистісних архетипових форм. Саме на психофракталі робиться акцент як на основній структурі, що певним чином втручається в життя особистості та визначає її траєкторію руху, характер, перспективу, погляд на речі, життєвий вибір тощо [34, с. 364-367]. У психофракталі, з одного боку, втілено природну незалежність людини від динаміки суспільства, яке її оточує, а з другого – відображено її єдність із надлюдською системою [35]. Таким чином, психофрактал здатний задавати напрям розвитку особистості, визначати особливості індивідуального життєконструювання. Проте втручання відбувається надособистісно, тобто поза контролем свідомості. Тому особистість, згідно з фрактальною психологією, не повністю усвідомлює процес побудови власного життя. Вона спроможна керувати певними його елементами, але значна частина цього процесу залишається неконтрольованою.

Тобто відповідно до ідей психології життєтворчості конструювання життя відбувається шляхом створення та реалізації людиною її власного життєвого проекту. У зв'язку з цим особистість розглядається як суб'єкт життєтворчості, що прагне самовдосконалення та самореалізації. Вона активно розвивається, реалізовує свій життєвий сценарій, перебуваючи у гармонії з собою і навколишнім світом.

Інший напрям досліджень у межах соціально-конструктивістського підходу розглядає соціальну зумовленість як головну відмінність процесу життєконструювання. Людина вибудовує своє життя у міжособистісній взаємодії, формує власні цінності, сприйняття світу через спілкування з оточенням. Лише така інтерактивна форма, згідно з твердженнями дослідників-конструктивістів, сприяє активізації процесу конструювання життя, наповнює його змістом та визначає напрямок руху.

Як і в життєтворчому підході, в соціальному конструктивізмі також розвиваються декілька теоретичних положень стосовно процесу особистісного життєконструювання.

Зокрема, внутрішній і зовнішній життєві простори особистості розглядаються як такі, що створюються в процесі побудови стосунків і допомагають їй реконструювати власний світ [154]. Р. Стівенсон та М. Везерелл зазначають, що мислення людини формується через інтеріоризацію, засвоєння соціального контексту, моделей поведінки, комунікативних навичок [171, с. 359]. Життєві погляди, сприйняття навколишнього світу, ставлення до минулого і теперішнього, очікування стосовно майбутнього значно залежать від характеру спілкування особистості

з іншими людьми, від їхніх поглядів, здатності переконувати або навіть нав'язувати власну думку. Отже, особисті погляди і переконання є продуктом синтезу, поєднання ідей та міркувань оточуючих.

Виразник соціального конструктивізму К. Джерджен справедливо відзначає: “Коли я пишу ці рядки, в них відображаються, наприклад, мої нескінченні діалоги з колегами та студентами, за допомогою яких я встановлюю стосунки з читачами. Це не «мої» слова, їх авторство уявне. Я, скоріше, носій певних взаємин, які перетворюю на нові стосунки” [153, с. 121]. Кожна людина є своєрідним посередником між тією інформацією, яку вона отримує від інших людей в процесі міжособистісної взаємодії, і новими взаєминами, в яких ця інформація використовується та трансформується. Особистість будує життя, спираючись на погляди оточуючих, і таким чином частково переносить їхнє сприйняття світу у своє власне. Саме це перенесення допомагає їй розширити світобачення, вийти за межі власних уявлень, активізувати процес самовдосконалення.

Вчені виокремлюють навіть своєрідні соціально-психологічні практики, тобто повторювані рутинізовані прояви поведінки, які акумулюють набутий досвід, стають способом інтерпретації подій [118] та сприяють особистісному життєконструюванню. Це синтез, з одного боку, суспільних обставин (культурний простір), а з другого – здібностей людей, що діють (особистісний простір). Хоча практики використовують для досягнення певних результатів, вони не мають такої націленості, не потребують особливої майстерності [119], а тому часто застосовуються у повсякденному житті.

Утім, не всі практики пристосовані для буденного використання, адже наше життя не складається лише зі звичних, рутинних подій. Тому ми, вслід за Т. М. Титаренко, розподіляємо практики на повсякденні, фонові (наративи) та перетворювальні, трансформаційні (ментативи) [118]. Повсякденні практики допомагають особистості конструювати власне життя у контексті традицій, звичок, стереотипів [118]. Вони стають нам у пригоді, коли необхідно вирішити звичні завдання, впоратися з буденними ситуаціями. Наприклад, ми ніколи не замислюємося над тим, як п'ємо зранку каву, робимо зарядку, вітаємося зі знайомими людьми або вкотре читаємо газету дорогою на роботу. Так і в сімейному житті – подружжя кожні вихідні виїжджають на спільний “вік-енд”, на прогулянку у місцевому парку, щовечора збираються за сімейною вечерею, у разі конфліктної ситуації сідають за “стіл перемовин”, а пізно ввечері цілують дітей, бажаючи їм гарних снів. Іноді раптово виникають ситуації, які є для нас новими, ще не знайомими, і тоді доводиться діяти незаплановано, експромтом, долаючи стереотипи, намагаючись сконструювати новий спосіб поведінки. Так

з'являються перетворювальні практики, які передбачають вихід за межі повсякденності. Згодом, у процесі використання, вони поступово набувають “фоновості”, стають звичними [118].

Конструювання життя особистістю відбувається не тільки в навколишньому середовищі. Згідно з висновками Т. М. Титаренко, площину життєвого світу можна уявити як поєднання індивідуального, соціального та особистісного просторів. Людина будує власне життя, перебуваючи в соціальному оточенні. При цьому відбувається діалогічна взаємодія між нею та особистісним виміром, тобто психологічний простір формується під впливом соціального простору всередині неї і водночас змінює її певні характеристики [114, с. 64]. Цей процес можна уявити як взаємний обмін між світами, які мають напівпроникні межі, посилають крізь них власні імпульси один одному, комунікують та інколи, “заступаючи” за них, утворюють третій, спільний вимір.

Цікавим є встановлення певних ритмів особистісного життє-конструювання. Людина постійно перебуває у різних подієвих ланцюгах, у тому числі сімейних, і кожна така низка подій має власне співвідношення періодів хаосу і порядку [120, с. 32]. Тобто відносно статичні життєві періоди можуть змінюватись на періоди трансформаційні, набувати більшої динаміки [117, с. 91]. В подружньому житті також можна простежити певну ритмічність: в періоди особистісного спокою, рівноваги партнерів стосунки в сім'ї стають стабільнішими, а під час хаотичного життєконструювання чоловіка і жінки – будуються більш спонтанно, творчо.

Інше теоретичне положення соціально-конструктивістської парадигми стосовно процесу життєконструювання тісно пов'язане з попереднім, але має ширший контекст. Суть його полягає в тому, що особистість є часткою загального культурного простору, і саме в межах цього простору формуються її власні інтереси, цілі, ідеали, цінності [154]. Культура розглядається як своєрідне середовище, насичене певними звичаями і традиціями, в якому відбувається конструювання життя. Такі культурні елементи, як і спілкування з оточуючими, значно поглиблюють життєвий світ особистості, розширюють її світобачення. Завдяки ним життєві погляди, очікування, домагання набувають нових особливостей, трансформуються та збагачуються. Це, як захоплююча життєва мандрівка – людина певним чином “подорожує” культурними традиціями, здобуває необхідний для неї досвід, оглядає визначні місця, “фотографує” найбільш цікаві з них на згадку і повертається “додому” вже дещо іншою, сповненою новими враженнями. Тому дослідники наголошують на важливій ролі культури у конструюванні повсякденної реальності [8], в інтеріоризації людиною засвоєних норм та цінностей,

уявлень про навколишній світ, навичок ефективної комунікації [23], у міжособистісній взаємодії [141; 72]. Культурний простір виступає сферою розвитку та збагачення життєвого світу особистості. Отже, процес конструювання життя набуває нових елементів, трансформується та розширюється.

Ще одним соціально-конструктивістським положенням щодо процесу побудови особистістю свого життя є його текстуальна зумовленість. Життєконструювання та конструювання реальності відбуваються за допомогою мови, тому в суспільстві немає остаточної думки стосовно істини: “світ не відповідає за те, на що ми його перетворюємо” [154, с. 33]. Мова набуває здатності до конструювання в процесі міжособистісної взаємодії, спілкування, тлумачення. Саме слово виступає своєрідною цеглиною у будівництві світу. Навколишнє середовище та його елементи є реальними тільки тому, що про них говорять, їх описують, вони постійно перебувають у сфері комунікації [32]. Справді, саме людина наділяє значенням те чи інше слово, робить його предметним. Цікаво, чому ми, наприклад, називаємо ємність для їжі мискою? Адже якщо вдягнути її на голову і назвати капелюхом, вона матиме зовсім інший смисл, а прилаштувавши до неї ручки, можна сміливо вести мову про нову сумку для речей. Тобто слововживання залежить від певного контексту, і цей контекст, в кінцевому підсумку, визначає напрям конструювання життя.

Коли ж мова набуває форми дискурсів, вона починає впливати на спосіб сприйняття та переживання людьми особливостей навколишнього світу, взаємодії з ним [147]. Уявлення особистості стосовно власного оточення трансформуються та перетворюються у процесі взаємодії. Вона починає сприймати оточення скрізь своєрідну “скляну” дискурсивну призму, яка створюється в ході міжособистісного діалогу. Загалом значна частина життя людини відбувається в мовленнєвій соціальній взаємодії, у постійному спілкуванні, переусвідомленні, доповненні набутого досвіду, тобто виникає новий текстуальний науковий жанр [14, с. 29]. Соціальне середовище конструюється в оповідях, інтерпретаціях та тлумаченнях подій, що дає можливість особистості не лише сприймати та усвідомлювати, а й переосмислювати набутий досвід, будувати реальність у розповіді, діалозі з іншими людьми [83; 121]. Життя набуває оповідальної форми, складається з індивідуальних, насичених подіями історій з певним сюжетом.

Таким чином, ми розглянули два основні погляди на процес життєконструювання. Життєтворчий підхід відрізняється позиціонуванням особистості як активного суб’єкта власного життя, що спрямований на самореалізацію та самовдосконалення. Життєтворчість розгортається у

створенні та реалізації індивідуального життєвого проекту. В соціальному конструктивізмі акцент зміщується з особистості як суб'єкта на процес міжособистісної взаємодії. Важливого значення набуває культура як простір, що збагачує і трансформує особистісні норми і цінності, розширює уявлення людини про навколишній світ. Мова виступає певним інструментом процесу життєпобудови, оскільки життя поступово набуває текстуального вигляду, форми сюжетної оповіді, упорядкованої за часом. Саме така історія, або наратив, є одним із важливих засобів особистісного та сімейного життєконструювання.

РОЗДІЛ 2

НАРАТИВНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ

*Історії трапляються з тими,
хто знає, як їх розповідати.*

Генрі Джеймс

2.1. Принципи наративної психології

Ідеї наративного підходу до дослідження особистості почали набувати популярності у 80-х роках ХХ ст., повернувши увагу до сюжетної, оповідальної природи знання. Одним з ініціаторів його застосування в психології став Дж. Брунер. Він стверджував, що людина здатна описувати власне минуле, прожитий час лише у формі наративу [15]. А значить, поза текстуальною організацією життя не існує, оскільки про нього не розповідають, його не описують. Тільки в тексті навколишній світ “оживає”, набуває певного змісту. На думку М. Епштейна, “якщо немає розповіді, то немає і самої історії”. Відомо, що деякі люди навіть незначні випадки перетворюють на захопливі історії, тоді як інші, що були причетні до справді хвилюючих подій, зводять свої оповіді до однієї-двох стислих фраз [142, с. 47]. Подієва та смислова наповненість оповіді, динаміка сюжету, наявність інтриги в основному залежать від світосприйняття особистості, особливостей її характеру, спілкування з оточуючими. Якщо людина здатна уявити і, головне, повірити в справжню подію та відповідно описати в своїй розповіді, її життя складатиметься з яскравих та видатних моментів, навіть якщо вони такими не були. Тобто за допомогою наративу особистість має здатність розширювати і збагачувати власне життя, вкладати в нього певний сенс, надавати динаміки.

Сучасне уявлення про наратив у гуманітарних науках включає два його розуміння: наратив у широкому сенсі – це сюжетно та хронологічно організована усна або письмова оповідь, наратив у вузькому сенсі – певний спосіб організації особистісного досвіду [164]. Н. В. Чепелева описує поняття наративу як “замкнену оповідальну структуру, що надає життєвим подіям послідовності та завершеності, організовує їх у хронологічному або іншому, підпорядкованому якійсь єдиній логіці, порядку” [83, с. 271]. При цьому виокремлюються одна центральна або декілька тем, які є головними у наративі і на яких акцентує увагу автор. Окрім оповідача, або наратора, існує слухач, який не тільки сприймає сюжет історії, а й виступає його активним

співавтором, тобто процес створення наративу є діалогічним [135, с. 18]. Щодня ми зустрічаємося з різними людьми, з якими вибудовуємо безліч життєвих наративів – особистих та професійних, дружніх та романтичних, і в процесі обміну думками, суперечок, розкриття власних ідей збагачуємо історії один одного, вкладаємо в них новий сенс, змінюємо напрямок їхнього розвитку.

Кожна історія має фабулу, що відображає її сутність, і сюжет, завдяки якому фабула втілюється у певному подієвому ряді в оповіді. Такий фабульно-сюжетний наративний вимір сприяє переосмисленню досвіду і активізує життєздійснення [143, с. 61]. Тому наратив виступає певним каталізатором в особистісному життєконструюванні, який допомагає переструктурувати бачення як навколишнього середовища, так і внутрішніх особливостей особистості.

Оскільки в наративі відбивається авторська інтерпретація того, що відбувається, то інколи для посилення інтриги реальність може доповнюватися певними вигадками, фантазіями, ризикованими припущеннями. Завдяки таким фрагментам життєконструювання набуває нових імпульсів та енергії [116, с. 10], розгортається творчо і сміливо, наповнюється новими сенсами.

В структурі наративу розрізняють два види компонентів – наративні та ненаративні, які, за А. Греймасом, утворюють свосхідний “подвійний ландшафт”. “Ландшафт дії” (нاراتивна складова) включає мету розповіді, дійових осіб, розгортання сюжету, середовище, в якому розвивається історія, і т. ін. На відміну від нього, до “ландшафту свідомості” (ненаративна складова) відносять думки, почуття, переживання персонажів, набуті знання та досвід [156].

У наративному підході особистість позиціонується як головний герой в її життєвому світі, створеному з інтерпретацій та сенсів, в якому вона перебудовує історії про своє життя та стосунки у співавторстві з іншими, бере відповідальність за них [44]. Наратор створює власну оповідь за допомогою міжособистісної взаємодії з читачами або слухачами, які роблять свій внесок у сюжет розповіді. Так автор набуває здатності об’єктивно оцінювати свій твір, рефлексивно аналізувати, бачити множинні перспективи сюжетного перетворення. Саме тому життєві історії спричинені не лише його участю, а конструюються у співавторстві за допомогою соціальних взаємин.

Створюючи власну оповідь, людина водночас виступає співавтором для інших історій. Як відзначає Т. Сарбін, для особистісного розвитку люди перебудовують розповіді про своє життя, використовуючи сформовані в процесі культурного збагачення навички розповідати іншим про власні

життєві події. Водночас відбувається сприйняття історій інших, і на їх основі особистість також вибудовує уявлення про себе, вчиться розуміти оточуючих та ефективно з ними взаємодіяти [93]. За допомогою участі у створенні інших оповідей людина здатна ретельніше реконструювати власну історію, поліпшити розуміння себе та соціального середовища, відчутти себе значущою та потрібною іншим.

Загалом метод нарративу належить до якісної методології, оскільки він дає змогу досліджувати особистісні особливості шляхом перенесення та трансформації внутрішнього змісту в текст. У наративі, відзначає А. Шюц, відображено динамічну і постійно відновлювану реальність – створюваний особистістю суб'єктивний світ. Тому необхідно здійснювати аналіз у контексті всього біографічного простору суб'єкта, усвідомлення ним свого минулого досвіду і зв'язку з майбутнім [141]. Тобто наратив, мов непомітний ланцюг, здатний поєднувати особистісне минуле, теперішнє та майбутнє у єдину історію. Ці виміри можуть перетинатися один з одним, набувати різного змісту, трансформуватися залежно від життєвих поглядів людини, її уявлень про минуле та теперішнє, планів на майбутнє. Індивідуальна розповідь охоплює весь життєвий світ особистості, і часові простори – минуле, теперішнє та майбутнє – починають усвідомлюватися та певним чином тлумачитися тільки в межах певної оповіді про своє життя. “У нас немає іншого способу описання свого прийдешнього, ніж продовження історії, розпочатої сьогодні чи вчора”, – зауважує Т. М. Титаренко [113, с. 4–5].

Важливо дослідити не тільки сконструйовану людьми реальність, а й шляхи подолання ними труднощів та конфліктів, оформлення власних прагнень та сподівань [14, с. 37]. У сюжеті нарративу можна відзначити напрям мислення особистості, стиль поведінки, навички спілкування, життєві погляди. Те, як людина долає складні ситуації, як може впоратися із складними обставинами у власній історії, особливо яскраво свідчить про її здатність боротися з ними в повсякденному житті. Часто, слухаючи розповіді друзів або знайомих про складні, проблемні життєві ситуації, ми відчуваємо побоювання, розпач, невпевненість у власних силах. Можливо, є певний шанс змінити це? І допомігши людині реконструювати зміст власного нарративу, сповнивши її сміливістю та рішучістю у прийнятті рішень, надавши моральної підтримки, ми можемо стати свідками суттєвих змін у розвитку особистої життєвої історії.

Сучасні нарративні дослідження охоплюють широке коло питань. Психологи розглядають наратив як засіб надання психологічної допомоги [41; 50; 51; 91; 12; 100; 125; 150], оскільки в процесі психологічної діагностики та

корекції людина спроможна переосмислювати життєві погляди, бачити їх відсторонено, збоку. Особистісні історії також можуть сприяти усвідомленню власного досвіду [12; 62; 78; 99; 136; 139] та організації майбутнього людини [60; 115], адже текстова форма є сюжетно впорядкованою, складеною з основних тематичних або часових фрагментів. І завдяки цьому особистість, аналізуючи власний досвід та проектуючи майбутнє, здатна ефективно будувати теперішнє. Особистісна ідентичність у наративних дослідженнях аналізується з позиції оповідання власної історії, перетворюється на так звану наративну ідентичність [36; 69; 129; 88; 137; 138], яка конструє власне життя в процесі комунікації, діалогізації, створення текстуального мережива.

Значна частина досліджень вивчає різні схеми аналізу та інтерпретації наративів за певними тематичними блоками [85; 89; 168; 167]. Зокрема, одним з основних елементів у наративному аналізі є лейтмотив, або “базова наративна тема” [134, с. 22]. Це головна сюжетна лінія оповіді, на якій акцентує автор. Наратив може містити декілька лейтмотивів – в описі певних людей або подій, життєвих періодів, місць перебування тощо.

Проте життєконструювання складається не тільки з наративних елементів. Не менш значущими та впливовими є ментативи, які характеризують більш глибокі, змістовні періоди в процесі побудови життя. Спробуємо визначити, які способи життєконструювання будуть доцільнішими в різних життєвих ситуаціях.

Зазвичай людина перебуває у “течії” повсякденності – працює, відпочиває, зустрічається з друзями та рідними, займається творчістю, духовно збагачується і розвивається. В такій буденній, звичній обстановці з акцентом на подієвості і конкретності навколишнього простору у пригоді стають наративні форми життєвого твору [118]. Людина виступає своєрідним письменником, який пише книгу свого життя, вигадує назву кожного розділу, розмірковує над сюжетними лініями, додає або вилучає дійових осіб. Події змінюють одна одну, зливаючись у суцільний процес життєконструювання.

Часом розмірений плин повсякденності переривають раптові, неочікувані події, і в таких кризових ситуаціях людина намагається пристосуватися до нових обставин, з’ясувати причини, які до них призвели, зрозуміти власні мотиви та імпульси оточення. В такі періоди наративна форма життєконструювання поступається ментативній, де превалюють рефлексивність, аналітичність, прагнення аргументованості і доказовості [118]. Дещо розгублена людина починає шукати вихід зі скрутною ситуації, намагається віднайти інші способи реагування на зміну старим, які вже не діють, вчиться мислити по-іншому, глибше і змістовніше. Завдяки таким зусиллям з’являються нові різновиди способів конструювання життя,

більшість з яких згодом стають звичними, буденними, завершуючи черговий цикл життєконструювання.

Аналізуючи нарративні та ментативні форми процесу життєпобудови, розглянемо особистісні особливості схильних до однієї з них людей. Так звана нарративна людина прагне до осюжетнення власного життя, концентрації на його процесуальності, плинні подій, динаміці змін [118]. Вона бачить повсякденність крізь мереживо особистих історій – власних нарративів та оповідей оточуючих, сплітає їх у єдину подієву мотузку або, навпаки, розподіляє по різних напрямках сюжетного розвитку. Напевно, серед таких особистостей можна знайти багато екстравертів, які живуть у постійному русі, потребують переважно зовнішнього збагачення власного нарративу. Водночас існують ненаративні люди, які, на відміну від нарративних особистостей, мають дещо інший підхід до життя. Вони конструюють свій простір за допомогою ментативів, концентруючись на аналізі та оцінюванні життя, визначенні пріоритетів, власних думках та ідеях, численних змістових контекстах [118]. Такі люди зазвичай більше занурені у власний внутрішній світ, їм набагато важливіші якісні зміни у житті, аніж плинність та динаміка руху, вони націлені на розуміння глибинної сутності процесів, вчинків, подій. Мабуть, до них відносять інтровертів з їхньою внутрішньою аналітичною спрямованістю та здатністю заглиблюватися у зміст явищ.

Таким чином, нарратив є текстуальною формою, яка дає змогу особистості організувати життєві події за впорядкованим сюжетом, виокремлювати центральну тему (лейтмотив), значущих людей, певні часові періоди. При цьому завдяки нарративу людина не тільки систематизує минуле та осмислює теперішнє, а й конструює майбутнє. Серед способів життєконструювання також вирізняють ментативи, які допомагають рефлексувати набутий досвід, аналізувати сутність життєвих подій. На сьогодні проведено чимало нарративних досліджень, але в сімейній психології це поняття залишається недостатньо вивченим. Тому доцільним вбачається розгляд процесу побудови сімейного життя, в якому особистість може не тільки створювати уявлення про навколишнє середовище, соціалізуватися, засвоювати корисні для спілкування навички, а й будувати та реконструювати власний внутрішній світ.

2.2. Сім'я та сімейний нарратив у різних наукових парадигмах

Нині дослідження сімейної сфери в основному зосереджені навколо взаємин подружжя або дітей і батьків. Мало уваги приділяється особливостям початкових, дошлюбних етапів стосунків та питанням спільного бачення

партнерами свого майбутнього. Психологи вивчають закономірності формування особистості в сім'ї, фактори її становлення [105; 29], адже саме сімейне оточення є важливим простором для особистісного розвитку як дітей, так і батьків. Дослідники виокремлюють такі проблеми, як фактори впливу сім'ї на особистість, зокрема агресію в системі комунікації “мати–дитина” [48], взаємини між дітьми-сіблінгами [33], імперативні та діалогічні стилі ставлення батьків [11], соціальна відповідальність у сімейних стосунках [45; 127], сімейні конфлікти [58] тощо.

Так, О. Л. Вознесенська акцентує увагу на стосунках між батьками та дітьми. Згідно з її висновками, в період соціалізму у чоловіків був відсутній батьківський досвід, жінки також переймалися кар'єрним зростанням, тому емоційний зв'язок між батьками та дитиною було втрачено [18]. Можливо, дитячо-батьківське взаєморозуміння все ж мало місце, але не на належному рівні. Дітям бракувало спілкування з дорослими, вони відчували певну самотність, тоді як батьків хвилювало насамперед матеріальне забезпечення сім'ї. І тепер, в сучасному українському суспільстві внаслідок економічної нестабільності відбувається стійка орієнтація подружніх пар на малодітну сім'ю [3]. Батьки намагаються зосередитися на матеріальних питаннях, забуваючи про не менш важливі сімейні проблеми. Тим часом інші дослідники вважають, що оптимізація лише соціально-економічних умов життя сім'ї не завжди сприяє стабілізації шлюбу та оптимізації взаємин [66]. Навпаки, процес розвитку подружніх стосунків досяг рівня, коли стабільність шлюбу визначають перш за все особистісні якості чоловіка і жінки [64]. Тобто ефективність сімейних взаємин залежить не від матеріального становища сім'ї, а передусім від індивідуальних особливостей кожного з її членів – від здатності розуміти один одного, шукати компроміс, готовності змінювати себе заради побудови злагоджених стосунків.

У сфері безпосередньо шлюбних взаємин психологи розглядають різні аспекти подружнього життя та їхні закономірності. Дослідники класичної парадигми вивчають гуманізацію стосунків між поколіннями [19; 63], стилі організації подружнього життя [86], інтимно-особистісні стосунки [110], рольові очікування подружжя, ілюзорні уявлення про сім'ю [130; 112], формування психологічного клімату в сім'ї, чинники гармонізації стосунків [39; 96], подружню зрілість [47], сімейні кризи [80; 94] та відзначають важливу роль кожного члена сім'ї в конструюванні гармонійних стосунків, їхню активну участь у створенні спільного простору.

Серед досліджень особливостей взаємин між чоловіком і жінкою можна виокремити ті, що присвячені вивченню їхніх початкових етапів, які відіграють вирішальну роль у процесі побудови подальшого сімейного життя.

Зокрема, психологи розглядають фактори, що впливають на вибір партнера, його ідеальний образ [42]. Одним з таких чинників є дошлюбні уявлення про сімейні стосунки, що позначаються як на обранні партнерів, так і на взаєморозумінні чоловіка і жінки [111]. Зазвичай у кожної людини є певні бачення свого майбутнього шлюбу, деякі побажання до його особливостей, які вона намагається втілити, донести своєму обранцю або обраниці. Втім, якщо особистість не достатньо “гнучка” у спілкуванні, надто прямолінійна, її шлюбні уявлення перетворюються на вимоги або жорсткі умови, і подальше конструювання сімейних стосунків відбувається в авторитарному, домінуючому контексті.

Окремим напрямом класичних та некласичних досліджень сім’ї у соціальній психології є аналіз особистісних особливостей членів подружжя. Укладаючи шлюб, кожен з них вже має власну систему цінностей, сформовані особисті якості, стійкі уявлення про життя та сімейні стосунки. І саме з огляду на це між чоловіком і жінкою можуть виникати певні суперечності [108]. Дослідники вважають, що необхідною умовою ефективної самореалізації особистості в сімейній сфері та процесу побудови налагоджених стосунків є її автономність, тобто здатність не тільки бути автором свого життя та приймати рішення, а й відповідати за них [38; 77]. Інакше кажучи, самостійність та особистісна зрілість кожного з партнерів сприяє як процесу побудови гармонійних стосунків у сім’ї, так і їхній самореалізації в цій сфері.

Водночас через надмірну самостійність, нездатність приймати партнера з усіма його недоліками, особливо протягом перших років спільного життя, може виникати подружня дезадаптація. Цій проблемі присвячено багато досліджень. Зокрема, психологи розглядають дезадаптацію у шлюбі як наслідок порушень функцій сім’ї [95] через певні причини та умови її розвитку, чинники ризику [17; 73], як результат органічного та демонстративного розладу особистості у жінок [71; 81], наслідок позашлюбних сексуальних зв’язків [49], а також пропонують шляхи профілактики сімейної дезадаптації [4]. Виходячи з цього, дезадаптація в класичній психології в основному розуміється як певні відхилення у взаєминах між чоловіком і жінкою, яких необхідно позбутися для подальшого успішного конструювання стосунків.

З часом зростає адаптованість до сімейного життя: здатність до спілкування, до розуміння та співпраці з іншими. Ці навички дають можливість більш ефективно будувати стосунки в сім’ї [107]. Взагалі, як відзначає О. Кляпець, протягом життя сімейна структура постійно змінюється, перебуваючи в процесі розвитку. В позитивному варіанті стосунки розвиваються, збагачуються, сприяючи самореалізації особистості в

сімейній сфері [55]. При переході з одного етапу розвитку молоді сім'ї на інший, з погляду дослідників класичної парадигми, у партнерів відбуваються значна переорієнтація особистісних цінностей та потреб [79], зміна уявлень про подружні стосунки, перефокусування поглядів на життя та значущі орієнтири, зокрема, щодо життєвих завдань та уявлень особистості, пов'язаних із сім'єю.

До основних компонентів шлюбних уявлень, згідно з Л. С. Алексеевою, належать очікування бажаних подій і вимоги потрібних особливостей подружніх взаємин, які виникають стосовно майбутньої взаємодії в сім'ї [2]. Згодом, під впливом життєвих ситуацій та різних аспектів сімейних стосунків, ці уявлення змінюються, коригуються, включають нові змістові складові [133]. Шлюбні уявлення є елементом організованої структури шлюбно-сімейних домагань особистості, яка характеризує своєрідний план самореалізації партнерів у сімейній сфері і значно впливає на ступінь ефективності функціонування майбутньої сім'ї [57; 54]. Особистісно зріла людина конструє подружнє життя з опорою на власний внутрішній потенціал і прагнення до самореалізації у сімейній сфері [56]. Особливо чітко така тенденція простежується в молодих сім'ях – на початкових етапах спільного життя партнери намагаються якнайкраще ставитися один до одного, розвивати стосунки, докладаючи багато зусиль.

Отже, шлюбні життєві домагання в неklasичному розумінні – це певна бажана модель стосунків у сім'ї, бачення спільного майбутнього, до здійснення яких прагне особистість. Ця модель приймається суспільством і сприяє самореалізації кожного з партнерів. Загалом у сучасних класичних та неklasичних дослідженнях соціальної психології у сфері сімейних стосунків увага зосереджується в основному на формуванні особистісних особливостей членів сім'ї, сімейній структурі, її функціях, етапах розвитку, подружніх та дитячо-батьківських стосунках, а також аналізуються питання шлюбно-сімейних уявлень та домагань особистості як складових ефективного процесу побудови сімейних взаємин [132].

На відміну від традиційних у соціальній психології структурно-функціональних досліджень, постмодерністські підходи не відзначаються зосередженістю на структурі і функціях сім'ї, а звертають увагу на процесуальний аспект її життя. Уявлення про сім'ю конструюються людьми з урахуванням часових, територіальних і соціальних умов [65]. Зокрема, цікаву думку з цього приводу висловлює Л. Хенсон: коли ми даємо певне визначення сім'ї, ми тим самим додаємо до її складу одних людей та вилучаємо інших [157]. Справді, для кожного з нас поняття "сім'я" має своє значення. Хтось включає в неї не тільки найближчих людей (дружину або чоловіка та дітей), а

й близьких та далеких родичів. Тобто в постнекласичній психології сім'я не залежить лише від формальних показників, її межі “заховані” у психологічному просторі кожної людини.

Група канадських дослідників під керівництвом професора Л. Белли провела серію досліджень, присвячених розробці та емпіричній перевірці системи соціально-конструктивістських уявлень про “буття сім'єю” [146].

У своїх дослідженнях Л. Белла та її колеги заперечують структуралістське визначення сім'ї як “осередку суспільства”, статичної цілісної одиниці. Вони стверджують, що кожна людина є вільним творцем власного соціального оточення. Поняття “сім'я” розкривається лише в процесі “буття сім'єю”, в якому людина створює тривалі та стійкі до негод близькі стосунки, умови взаємної праці з власним оточенням. Згідно з таким підходом існують три аспекти поняття “буття сім'єю”: стійкість (у часі та стосовно негод), піклування та близькість. Відповідно, “буття сім'єю” – це перебування в тривалих стосунках піклування та обов'язкова наявність спільного домашнього простору, а не тільки перебування разом протягом обмеженого часу [65]. За допомогою таких понять стираються формальні сімейні межі, наприклад, “штамп у паспорті”, який офіційно робить чоловіка і жінку подружньою парою, проте безпосередньо не здатний зблизити їх, зробити стосунки більш гармонійними, подолати складні проблемні ситуації. Тобто на відміну від класичних та некласичних досліджень сімейних стосунків, постмодерністи наголошують на процесуальності спільного життя, активній участі партнерів у житті один одного, взаємній увазі та на необхідності певного простору, в якому розвиваються сімейні стосунки.

Одним з головних аспектів у процесі “буття сім'єю” є піклування. Англійська дослідниця Дж. Тронто визначає піклування як певну діяльність, спрямовану на підтримку або відновлення елементів нашого життєвого світу. Вона виокремлює чотири складові процесу піклування:

1. Прагнення до забезпечення благополуччя (матеріального і морального).
2. Небайдужість членів сім'ї один до одного, щира увага.
3. Безпосередній процес особистого піклування.
4. Прийняття піклування від людини, про яку дбають [65].

При цьому піклування про себе, інших людей та довкілля можна об'єднати в певну життєву сітку для особистісного страхування [173]. Кожен з нас інколи потребує турботи та уваги до себе, дбайливого ставлення, належної підтримки, яка відновлює наші сили, підвищує впевненість у собі, дарує відчуття захищеності та безпеки. Саме про таку “страховку” веде мову Дж. Тронто.

Але, на думку дослідників – представників постнекласичної психології, тривалих стосунків піклування недостатньо для того, щоб “бути сім’єю”. З огляду на зазначене Л. Белла дослідила поняття близькості (інтимності), яке включає змістовне знання один про одного, характерне тільки для певних стосунків, відвертість та саморозкриття. Та навіть ці елементи, на погляд Л. Белли, не є головними, тому для позначення третього аспекту “буття сім’єю” було обрано термін “спільний домашній простір”. Це поняття передбачає розподіл між членами сім’ї повсякденних справ та обов’язків, завдяки яким з’являється можливість для розвитку близьких довірчих стосунків [65]. Саме спільна діяльність членів сім’ї сприяє процесу побудови взаємин між ними, формує взаємоприйняття та довіру – чоловік і жінка вчать разом приймати рішення, йти на компроміс, інколи поступаючись власними поглядами, досягати спільної мети. Цей принцип близький до висновків класичних досліджень, де спільне виконання справ також розглядається як фактор посилення сімейної згуртованості.

Колеги Л. Белли також брали активну участь у дослідженні сімейних стосунків відповідно до постнекласичної парадигми. Зокрема, Б. Вітінгтон з’ясувала, що означає “буття сім’єю” в студентському містечку канадського університету. Дослідження проводилося в дискусійному клубі Центру допомоги сім’ї. Учасники розповідали про значення Центру в їхньому житті та особливості “сімейного” спілкування з іншими мешканцями студентського містечка [65].

Виявилось, що учасники дискусійного клубу сприймають мешканців містечка здебільшого як родичів, ставляться до життя інших сімей уважно та дбайливо. Наприклад, у разі гучного скандалу в одній сім’ї, сусідські сім’ї забирали дітей до себе, викликали правоохоронців та намагалися допомогти подружжю помиритися, а також з’ясувати, що ще вони можуть для них зробити [65]. Тобто, згідно з результатами цього дослідження, поняття сім’ї виходить за межі класичної психології й означає вже не так сімейну пару з дітьми, як певну групу людей, що психологічно відносять один одного до близького сімейного кола.

Дослідники М. Каллахан, Л. Браун, П. Маккензі та Б. Вітінгтон вивчали сім’ї, де бабусі виховували своїх онуків через психічну неспроможність батьків доглядати своїх дітей. На літніх жінок покладалося доволі складне та відповідальне завдання: замінити біологічних батьків у вихованні дитини, створити нову сім’ю для своїх онуків, а також з часом організувати та зберегти можливість відновлення участі батьків у вихованні дітей [65]. Враховуючи вік цих жінок, завдання були непрості, адже їм доводилося одночасно долати і власні труднощі (наприклад, проблеми,

пов'язані зі своїм здоров'ям), але заради онуків вони були готові створити справжню сім'ю.

Для бабусь виховання онуків – це більшою мірою повторення власного батьківського досвіду, можливість виправити колишні помилки та втілити прагнення, які не вдалося здійснити з їхніми дітьми. Головна складність полягала в тому, що їм доводилося формувати та підтримувати таку думку: біологічні батьки є, але вони не мають змоги бути поряд з дитиною [65]. Бабусі сподівалися та вірили, що їхні діти колись зможуть стати справжніми батьками і повною мірою віддати своїм дітям батьківську любов та піклування.

Звичайно, жінкам було дуже важко пояснити онукам, чому їхні батьки не мешкають разом з ними, ніколи не телефонують, не приходять, не надсилають подарунків у дні народження. Суперечливі почуття дуже пригнічували бабусь. З одного боку, їм було жаль своїх дітей, вони намагалися не судити їх, адже розуміли, що їм також складно. З другого боку, виникала злість на них, роздратування з приводу “покинутості” онуків, відсутності батьківського тепла, безлічі нових обов'язків. Бабусі наголошували на тому, що прагнуть не припуститися тих помилок у вихованні онуків, яких припустилися при вихованні своїх дітей [65]. Науковці, що проводили згадане дослідження, також дійшли висновку про те, що з погляду постнекласичної психології поняття сім'ї трактується як спільність життя та певної діяльності, близькі стосунки, піклування та увага її членів один до одного.

Дж. Карсон, Ю. Фолькль та Ф. Макгуайр підтримали ідею Л. Белли та вирішили дослідити, чи можна вважати спільне проживання в будинку літніх людей зі старечим слабоумством “буттям сім'єю”. Було визначено дві теми, які вказують на такий центральний аспект “буття сім'єю”, як переживання [65].

Перша тема – це підтримка та збереження власної гідності, самоцінності, любові та прихильності, тобто моральної складової людини. Головна проблема аморального ставлення спостерігалася в поведінці персоналу будинку для літніх людей, який вважав, що їхні підлеглі нездатні приймати навіть прості рішення. Серед пріоритетів працівників закладу було дотримання правил його функціонування, а не гнучкий, індивідуальний підхід до хворих людей. Суворе ставлення руйнувало почуття власної гідності мешканців згаданого будинку, вони втрачали віру в себе і свої переконання. Тому у відповідь на це люди похилого віку відкрито протестували і не виконували вказівок персоналу, поводити себе зухвало та нестримано [65]. Через негідну поведінку працівників закладу започаткування та розвиток процесу “буття сім'єю” ускладнювалися, інколи навіть унеможлилювалися,

атмосфера залишалася напруженою, зростала ймовірність виникнення конфліктів.

Друга тема – це стосунки впродовж життя. Більшість мешканців закладу запрошували дослідників до себе в кімнати, де показували світлини близьких людей. І хоч вони не завжди могли згадати, як звати людину, зображену на світліні, і наскільки вони з нею споріднені, їм, безсумнівно, було важливо відчувати свою належність до сім'ї. Однак, окрім гордості та радості, ці значущі стосунки привносили почуття тривоги, розчарування та болісні спогади. Для мешканців закладу важливими були теми спільного домашнього простору, піклування та тривалих взаємин між пацієнтами [65]. Тобто результати останнього дослідження засвідчили, що загалом поняття сім'ї включає передусім елемент “людяності”, гуманності, уважного та дбайливого ставлення до її членів. Завдяки такому ставленню літні люди відчували належність до певної “сімейної групи”, спорідненість з нею.

Таким чином, класичний та постнекласичний підходи до вивчення сімейних стосунків, незважаючи на певну схожість, значно відрізняються один від одного. В класичній та некласичній парадигмах дослідження в основному охоплюють подружні та дитячо-батьківські стосунки, аналіз особистісних особливостей членів сім'ї, процес дезадаптації партнерів, структуру, функції та етапи розвитку сім'ї, сімейні життєві домагання особистості та пов'язані з ними життєві завдання, тобто сім'я вивчається як стабільна система з певними закономірностями. На відміну від досліджень в межах класичного та некласичного напрямів психології, сім'я в постнекласичній парадигмі – це динамічна система, що утворюється зі складної мережі взаємин у процесі створення і перебудови ідей, почуттів, уявлень. При цьому важливими є не формальність стосунків, а їхня змістова наповненість, тому поняття “буття сім'єю” передбачає процесуальність її конструювання та містить певні характеристики ефективних сімейних взаємин – тривалість, піклування та близькість. Інакше кажучи, особливість постнекласичного підходу полягає в тому, що сім'я розглядається з позиції постійного руху та динаміки розвитку. Враховуючи таку процесуальність, одним з важливих моментів у побудові подружнього життя є аналіз засобів його конструювання, до яких, зокрема, належить сімейний наратив.

Загалом у психології сім'ї існує багато напрямів досліджень, близьких до наративного підходу. Зокрема, психологи розглядають досвід попередніх поколінь у формі сімейного міфу або історії, який відіграє значну роль в конструюванні стосунків між членами сім'ї. Серед напрямів досліджень у цій сфері можна виокремити такі: вивчення особливостей історії сім'ї та її впливу на теперішнє життя [28; 140], дослідження процесів виникнення, формування

сімейних міфів та їхніх особливостей [16; 163], вивчення технік сімейної реконструкції [7; 131], аналіз драматерапії сімейних стосунків та арт-терапії сім'ї [5; 13; 20; 21; 40; 61], дослідження сімейних зв'язків між поколіннями в системних розстановках та психодрамі [26; 68; 76; 124; 128]. Тобто сімейна історія активно вивчається переважно в основному в аспекті сімейної творчості, міжпоколінних зв'язків, процесу реконструкції, адже нерозв'язані проблеми, образи, наслідування певних традицій та звичаїв, наявність стійких уявлень щодо світогляду, поведінки, сформовані протягом багатьох десятиріч стереотипи та переконання значно впливають на формування і розвиток сімейних взаємин, неписаних норм та вимог, загальної атмосфери в сім'ї.

Поняття сімейного наративу тісно пов'язане з історіями та міфами сім'ї, але має певні особливості. Сучасні дослідники зазвичай розглядають сімейний наратив як сімейну історію, що передається з покоління в покоління, об'єднуючи сім'ю як ціле, споріднюючи людей. Це немов суцільна стрічка, яка пов'язує усіх близьких родичів і збагачується їхнім власним сприйняттям світу, ставленням до життя та оточення, копінг-стратегіями тощо. При цьому вчені зауважують, що така історія в процесі розповіді та трансформації стає важливим засобом у творенні життя членів сім'ї [174, с. 1], а отже, сімейний наратив є засобом як особистісного, так і життєвого конструювання.

У класичному розумінні сімейний наратив містить певні елементи досвіду багатьох поколінь. Він може включати повчальні оповіді, ритуальні послання, прямі вказівки на належне і засуджуване в поведінці, а також частки великої наративної сімейної культури (казки, приказки тощо) [90, с. 177-178]. Тому ще з малих років дитина за допомогою сімейних казок та притч пізнає культуру власної сім'ї, знайомиться з її традиціями, переймає життєві погляди та моделі поведінки.

Через сімейні тексти члени сім'ї згуртовуються, усвідомлюють себе єдиним цілим, формують почуття "ми". Завдяки їм люди відчувають спорідненість один з одним. Як зазначають дослідники, сімейні історії виконують три важливі функції: переконують членів сім'ї, що вони особливі; вчать їх методам опанування проблем та успіхів; допомагають людині пізнати власну ідентичність [172]. Тобто в сімейному наративі передається набута протягом багатьох поколінь інформація, яка допомагає особистості будувати життя як у сім'ї, так і за її межами.

Оскільки родовідна розповідь частіше ведеться одним оповідачем і містить колективну пам'ять родинної групи як суб'єкта, її можна назвати автобіографією. Таким чином, сімейний життєпис має відкритий фінал [87]. Сюжет сімейного наративу завжди залишається недописаним, він може

змінюватися залежно від певних обставин, корегуватися членами сім'ї у зв'язку зі змінами в світосприйнятті, міжособистісних стосунках тощо.

Так само, як індивідуальна історія, сімейний нарратив розглядається в аспекті динаміки. Його процесуальність пов'язана з тим, що, передаючись з покоління в покоління, оповідь з кожним етапом збагачується сімейним досвідом життя [6, с. 146-147]. Кожен член сім'ї вносить свої елементи до спільного тексту, перетворює його відповідно до власних поглядів, змінює напрям розвитку. Тому сімейна історія поступово трансформується, набуває нового змісту.

З огляду на зазначене доходимо таких висновків.

Сімейний нарратив є своєрідною мовною спадщиною сім'ї, оскільки містить набутий протягом багатьох поколінь досвід. Він об'єднує сім'ю не тільки в теперішньому, а й виступає засобом зв'язку з майбутніми поколіннями [174, р. 11]. Однак це не означає, що сімейні історії щоразу розповідаються та тлумачаться однаково, адже різні покоління сім'ї можуть по-різному інтерпретувати їх. Такий особистісний компонент насичує історії динамікою, надає їм певного характеру "легенд про себе" [90, с. 190; 92], збагачує сімейні стосунки, додає певної різноманітності, навіть персоналізує нарратив, дає можливість проявлятися в ньому кожному члену родини.

Проте, на відміну від традиційних поглядів на сімейний нарратив, у нашому постнекласично орієнтованому дослідженні ми розглядатимемо його як спільно створювану чоловіком і жінкою історію, починаючи з моменту знайомства і продовжуючи планами на майбутнє. Така оповідь вибудовується спільно обома партнерами в процесі діалогу, об'єднує їхні уявлення про партнерські взаємини, втілює шлюбно-сімейні домагання та очікування, допомагає переосмислити спільний досвід, змінити сприйняття подружнього життя і, таким чином, може виступати засобом конструювання сімейних стосунків.

Сімейний нарратив як метод дослідження активно застосовується у психологічній практиці – в психотерапії сім'ї. За допомогою сімейної історії чоловік і жінка вчать краще розуміти один одного, бути уважнішими до потреб, інтересів, бажань партнера, сприймати його внутрішній світ. Зазвичай конструювання сім'єю життєвої реальності потребує певної підтримки поза межами сім'ї. Тому нарративні психотерапевти прагнуть не тільки реконструювати вплив культурних дискурсів, а й сприяти осмисленню парою їхніх цінностей та принципів, які вони хотіли б втілювати в стосунках [148]. Переінтерпретація світогляду відбувається в процесі створення сімейних історій, які, проектуючи почуття та переживання в текст, допомагають партнерам аналізувати їхні взаємини. Таким чином, сімейна оповідь сприяє

налагодженню та розвитку стосунків, їхньому поліпшенню та переосмисленню. До того ж сімейний нарратив допомагає не тільки корекції, а й діагностиці взаємин. В сюжеті оповідей чітко вирізняються проблемні теми, ситуації з труднощами, на які варто звернути увагу як психотерапевту, так і сімейній парі. Психологи аналізують також емоційну атмосферу, в якій відбувається створення спільного нарративу, психологічний стан чоловіка і жінки, інтонації, спілкування, паузи та затримки, які виникають в процесі діалогу. Цей метод, таким чином, дає змогу враховувати низку додаткових показників, підвищуючи надійність отриманих результатів.

2.3. Теоретична модель дослідження процесу творення “мережива”

Тепер розглянемо одне з головних питань. Як же здійснюється процес створення спільного нарративу, плетення “мережива”, конструювання подружніх стосунків? З’ясуємо це за допомогою теоретичної моделі дослідження, в основу якої було покладено головні закономірності та принципи постнекласичної парадигми.

Для розробки моделі було здійснено теоретичний аналіз праць соціально-конструктивістського спрямування. В результаті аналізу встановлено такі критерії класифікації індивідуальних нарративів.

1. Часова спрямованість тексту (характеризує, який текстовий фрагмент домінує в розповіді, краще описаний, деталізований автором, на якому акцентується увага, і головне – на який часовий простір орієнтована ця частина оповіді). За згаданим критерієм виокремимо три різновиди індивідуальних нарративів:

- а) нарративи, спрямовані в минуле;
- б) нарративи, зорієнтовані на теперішнє;
- в) нарративи, спрямовані в майбутнє.

2. Цільова орієнтація (визначає, що наратор намагається донести до читача своїм сюжетом, акцентує авторську позицію, розкриває цільовий задум автора). За цим критерієм нами встановлено три види індивідуальних нарративів:

а) інформаційні (наратор прагне донести до читача інформацію про певні події в його житті, поділитися думками та ідеями, познайомити з важливими людьми, які траплялися на його життєвому шляху);

б) переконувальні (автор нарративу має певний погляд на подію, ситуацію, проблему й намагається в сюжеті своєї життєвої історії обстоювати власну позицію);

в) оцінкові (наратор суб’єктивно оцінює людей, яких зустрічає на життєвому шляху, висловлює своє ставлення до подій, ситуацій і рішень, які

приймаються, намагається оцінити елементи навколишнього світу за дихотомією “добре–погано”).

3. Характерні особливості оповіді (стиль написання тексту, загальна спрямованість сюжету, змістові характеристики наративу). Відповідно до цього критерію визначено три типи індивідуальних наративів:

а) розповідний (переважає розповідь автора про події в його житті, вчинки, здобутки, стосунки з людьми; при цьому увага акцентується саме на процесі оповідання, динаміці сюжету);

б) аналітичний (наратор висловлює свої думки стосовно актуальної для нього ситуації, ставлення до подій, аргументуючи свої висновки; він розмірковує на певну тему та прагне знайти відповідь на питання, яке його цікавить або хвилює);

в) описовий (автор часто спинається на певних статичних картинах, зазвичай на описах природи, побуту, оточуючих людей, тому події ніби гальмуються, динаміка уповільнюється).

Оскільки в соціальному конструктивізмі акцент робиться на вирішальній ролі мови в особистісному життєконструюванні, на діалогічному способі процесу побудови життя, то нами було сформульоване таке припущення: індивідуальні наративи чоловіка і жінки сприяють конструюванню спільної оповіді та певних особливостей сімейних стосунків. Саме цей процес можна охарактеризувати як плетиво єдиного “мережива” з особистих історій членів подружжя. Кожен з партнерів долучається до вибудовування взаємин, маючи “за плечима” великий багаж власного досвіду, уявлень про навколишній світ, міркувань стосовно розвитку міжособистісних стосунків, бачення “ідеального” сімейного майбутнього. В процесі взаємодії чоловіка і жінки всі їхні “стрічки” з особистого життя починають перетинатися, зав’язуватися у своєрідні “вузли” або, навпаки, розходитися, сплітатися у гарні візерунки, утворюючи єдине наративне “мереживо”, в якому відбувається конструювання подружніх взаємин.

На основі аналізу різних типів індивідуальних наративів було визначено типологію сімейних наративів, яка включає такі чотири їх типи:

1. Наратив домінування-підпорядкування. Одна з особистих оповідей чоловіка і жінки є основою для спільного сюжету, інша ж частково приєднується в певний момент і майже повністю витісняє попередню, не даючи сюжету партнера можливості для розвитку. В самій розповіді один з партнерів відіграє домінуючу роль, самостійно приймає рішення, спирається тільки на своє бачення ситуації, не враховуючи думки партнера. Часто такі історії пишуться від першої особи, яка домінує у стосунках.

2. Наратив автономії. Індивідуальні наративи, хоча й поєднані в єдиний сюжет, але залишаються окремими, “паралельними”. Складається враження про одночасне читання двох особистих історій, автори яких не прагнуть до пошуку спільних позицій. У змісті оповіді чоловік і жінка бачать своє спільне життя як стосунки між двома самостійними, відокремленими один від одного особистостями, що живуть разом, але кожний своїм життям, і їхні життєві світи майже не перетинаються. Спільні оповіді цього типу найчастіше створюються від третьої, “посередницької”, особи, яка розповідає про стосунки чоловіка і жінки, або в формі подружньої суперечки.

3. Наратив співпраці. Сюжети індивідуальних наративів перетинаються на моментах формування партнерами єдиної думки, виявлення спільних позицій. В самій сімейній історії основний акцент робиться на партнерських стосунках, на досягненні спільної мети, здійсненні спільних мрій. Чоловік і жінка намагаються розподіляти обов’язки, радитися один з одним перед прийняттям важливих рішень, бути “на одному рівні”. Ми припускаємо, що партнери з такими оповідями можуть займатися спільним сімейним бізнесом.

4. Наратив турботи. Індивідуальні наративи чоловіка і жінки тісно переплітаються один з одним, прагнуть до об’єднання, але в особистих історіях ще залишаються специфічні моменти, які дають можливість партнерам зберігати свою унікальність та своєрідність, не зливатися воедино. Головне в сюжеті спільної оповіді – це турбота членів сім’ї один про одного, емоційна підтримка, тобто акцент робиться саме на внутрішньосімейній взаємодії. Історії цього і попереднього типів зазвичай складаються у формі діалогу між партнерами, що свідчить про налагоджену комунікацію між ними, ефективне взаєморозуміння.

З урахуванням критеріїв класифікації індивідуальних наративів та їхньої ролі у конструюванні спільної історії нами було розроблено теоретичну модель створення сімейного наративу (див. рис. 2.1.), яка відображає процес плетення подружнього “мережива”.

Згідно з представленою моделлю конструювання сімейної оповіді розгортається шляхом об’єднання певних типів індивідуальних наративів чоловіка та жінки в спільну історію. Таке сполучення відбувається відповідно до визначених критеріїв класифікації індивідуальних наративів – часової спрямованості, цільової орієнтації та характерних особливостей оповіді. Тобто для утворення типів сімейних наративів у межах кожного критерію виокремлено види індивідуальних історій, які в процесі злиття, “сплетення” сприяють формуванню спільного бачення стосунків та вибудовуванню відповідних якостей у взаєминах в парі. Втім, не тільки індивідуальні наративи можуть брати участь у конструюванні особливостей спільної оповіді. Існує

зворотний зв'язок – сімейна історія також сприяє розвитку та реконструюванню індивідуальних уявлень чоловіка і жінки про взаємини в сім'ї.

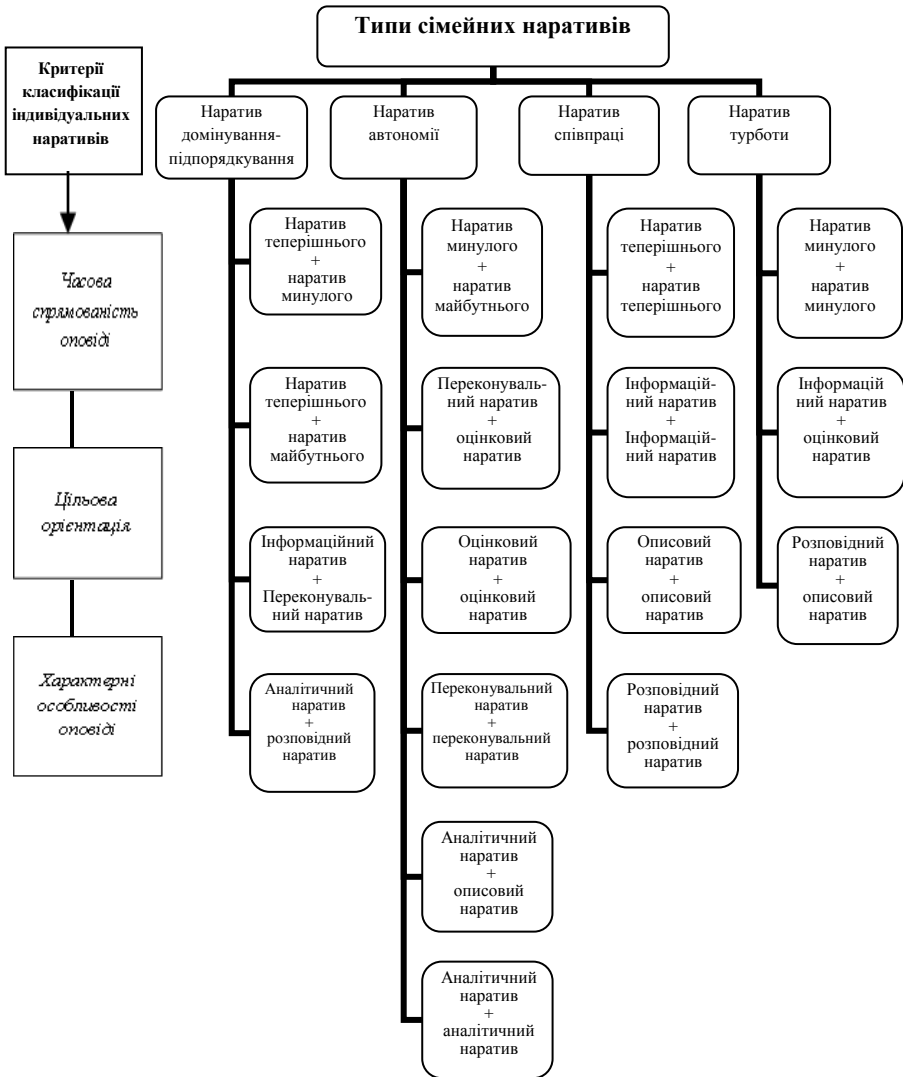

Рис. 2.1. Теоретична модель конструювання сімейного нарративу

Узагальнюючи матеріал другого розділу, відзначимо найважливіші моменти. Наративний підхід розглядає особистість як автора власної життєвої історії і співавтора інших оповідей. У класичній психології сім'ї поняття сімейного нарративу аналізується в контексті досвіду багатьох поколінь. У нашому ж дослідженні сімейний наратив розкривається як спільно створювана партнерами історія про їхні стосунки від моменту зародження до планування майбутнього, здатна впливати на конструювання сімейних взаємин. Простором для такого конструювання виступає сім'я, в якій особистість може створювати уявлення про навколишнє середовище і вибудувати власний внутрішній світ.

На основі принципів постнекласичної парадигми нами створено теоретичну модель, в якій відображено процес побудови спільних історій та запропоновано чотири їх типи: домінування-підпорядкування, автономії, співпраці, турботи. Для емпіричного дослідження доволі інтимної сфери особистісного життя було обрано якісну методологію, детальний аналіз якої буде представлено нижче.

РОЗДІЛ 3

ЯКІСНА МЕТОДОЛОГІЯ ЯК ОСНОВА ІНСТРУМЕНТАРІО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ КОНСТРУЮВАННЯ СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

*В діалозі з життям
важливе не його запитання,
а наша відповідь.*
Марина Цвєтаєва

3.1. Інструментарій наративного дослідження подружніх стосунків

Останні тридцять років дослідники звертають дедалі більше уваги на кризу наукового знання, перехід науки на новий, постнекласичний етап розвитку. Об'єктивність даних, єдине “правильне” значення втрачають свою актуальність, і на перший план виходять особливості інтерпретації показників, їх соціальна опосередкованість. Йдеться про теорію “нарративного повороту”, головною тезою якою є лінгвістична зумовленість знання.

Мова використовується в процесі спілкування вже не так для позначення або опису ситуацій, емоцій, значущих подій тощо, як для вираження дії у стосунках між людьми, їх конструювання [153]. Наприклад, коли жінка говорить чоловікові “я мрію про дитину”, вона не тільки намагається висловити свої думки з цього приводу, а й прагне підштовхнути коханого до наступного кроку у стосунках, сконструювати бажану майбутню подію. Тому партнерам важливо, особливо на перших етапах спільного життя, якомога більше спілкуватися один з одним, формувати єдиний комунікативний простір, закладаючи в ньому “фундамент” для конструювання подальшого сімейного життя.

В межах “нарративного повороту” сформувалися окремі напрями дослідження – соціальний конструктивізм, дискурсивна психологія, нарративна психологія, психологічна герменевтика, представники яких поділяють головну думку: людська реальність конструюється у розмовній практиці, яка опосередкована культурним середовищем [125; 144; 152]. Зазначимо, що між цими напрямками існують певні розбіжності. Зокрема, в конструктивістському підході акцентується процес побудови та інтерпретації соціальної реальності безпосередньо шляхом міжособистісної взаємодії. Знання не передбачають єдиної істини – вона завжди ситуативна, залежна від певного контексту. Отже, підкреслюється діалогічна природа знання, яка уможливує ретельне дослідження особливостей сімейних стосунків.

Враховуючи соціально-конструктивістську спрямованість дослідження, ми розглядаємо сім'ю як суцільний, безперервний процес побудови взаємин. Основним принципом для формулювання такого визначення є відмова від жорстких формальних меж, які створює класична парадигма. З огляду на це акцент зміщується з вивчення сімейної структури на процес внутрішньо-сімейної взаємодії. Таке “буття сім'єю” доволі стійке в часі та стосовно негод, а члени сім'ї піклуються один про одного, мають близькі та довірчі стосунки [65]. Як додатковий матеріал для створення розгорнутої картини дослідження використовувались деякі положення класичної психології щодо особистісних особливостей чоловіка і жінки – рольової сфери партнерів, засобів розв'язання конфліктів у парі, цінностей та потреб членів подружжя, бачення чоловіком і жінкою специфіки спілкування один з одним тощо.

Теоретичним піддрунтям нашого дослідження виступають: принципи соціального конструктивізму, нарративний підхід та сімейна психологія в межах постнекласичної парадигми. Вихідною тезою для опису теоретичної та емпіричної моделей дослідження є конструювання сімейних стосунків шляхом створення спільного наративу (лінгвістично зумовленої міжособистісної взаємодії).

Для отримання докладних експериментальних даних у конструктивістськи орієнтованих студіях створюється саме така взаємодія, яка передбачає розподіл контролю над процесом дослідження між дослідником та респондентом [160], або багатоголосе дослідження – перетинання поглядів дослідника і респондентів [154]. Останні говорять про їхні переживання, емоції, враження, почуття під час проведення дослідження, дослідник уточнює правильність свого розуміння отриманих показників, додатково пояснює завдання, контролює перебіг дослідження. Таким чином формується комунікативний простір. Щоб отримати правдиві дані, дослідник повинен якомога більше перебувати в цьому “полі” і максимально зануритися в життєві обставини досліджуваних [149]. В цьому полягає одна з головних переваг якісного дослідження – можливість відчувати “зворотний зв'язок”, врахувати особисту думку респондентів, не обмежуючи їхні відповіді заданими шкалами. Завдяки узгодженому, гармонійному комунікативному простору, налагодженості взаємодії досягаються максимальна детальність результатів дослідження, їх точність та надійність.

Через суб'єктивну природу міжособистісних стосунків об'єктивні методи втрачають свою актуальність, оскільки внутрішній світ учасників комунікації складно дослідити лише за їх допомогою. Тому на перший план виходить якісна діалогічна методологія (інтерпретації, трактування і дискусії щодо результатів дослідження) ефективного вивчення взаємин, процесу їх

побудови. Такі дослідження не мають ніякого сенсу поза їхньою інтерпретацією – вона з'являється лише внаслідок обговорення значень у групі [152]. Процес конструювання діалогу в професійному колі дає змогу надати формальним регламентованим показникам нового якісного значення, висвітлити основні аспекти, наповнити їх змістовними трактуваннями та багатогранними сенсами. Одним з таких якісних інтерпретаційних методів, за допомогою якого можна дослідити особливості стосунків, виступає нарративний метод.

Як відзначає М. Епштейн, головне завдання нарративної психології полягає в тому, щоб допомогти партнерам почути і по-іншому сприйняти історії один одного [142]. Отже, нарратив сприяє переосмисленню інформації, переструктуруванню бачення особистістю певних явищ, розстановці нових акцентів та реконструюванню смислів [151; 169]. Чоловік і жінка за допомогою нарративу можуть не тільки окреслити один одному події зі свого минулого і теперішнього, а й побудувати їх майбутній перебіг. Адже життя особистості усвідомлюється і тлумачиться лише у продовженні власної історії – в межах певної оповіді про себе, свої плани [115]. Тому створення партнерами спільного нарративу може сприяти активізації процесу побудови сімейних стосунків, формуванню певних їхніх особливостей.

Однак, на нашу думку, для отримання розгорнутої картини результатів дослідження, уникнення їхньої обмеженості недостатньо використання лише одного типу методів. Зокрема, соціальні конструктивісти прагнуть об'єднати, скомбінувати різні типи методів, створити їхню множинність для кращого розуміння досліджуваного феномена, мінімізації недоліків окремих методів та високої внутрішньої валідності одержаних показників [146]. Тому для підтвердження та підвищення надійності отриманих даних було застосовано процедуру міжметодної триангуляції, яка передбачала використання кількох типів методів для вивчення одного явища та отримання обґрунтованих результатів [52]. В нашому дослідженні триангуляція забезпечувалася завдяки застосуванню нарративного методу, методу кейс-стаді (вивчення конкретних ситуацій) та кількісних методик для вивчення подружніх стосунків. При цьому основний акцент робився на якісній методології, а кількісні методи відігравали лише допоміжну роль і використовувалися як додаткові для детальнішого вивчення та ілюстрації особливостей сімейних стосунків.

Для узагальнення отриманих кількісних показників у дослідженні було застосовано процедуру описової статистики. Вона являє собою первинний етап обробки даних, що дає можливість ефективно та стисло представити великі сукупності показників. Останні характеризують типові ознаки такого розподілу і обчислюються як середнє арифметичне усіх відповідних значень

[102]. Згаданий тип статистичної обробки інформації може бути застосований для обсягу вибірки в нашому дослідженні, оскільки доведено, що навіть у невеликих вибірках (20-30 осіб) можна отримати прийнятні для аналізу результати [70].

Спираючись на теоретико-методологічні засади дослідження, був розроблений методичний інструментарій для вивчення процесу побудови подружніх взаємин за допомогою сімейного наративу. Підбір методичних засобів відбувався згідно з поставленими завданнями, що передбачали розробку програми емпіричного дослідження особливостей подружніх взаємин, конструювання сімейного наративу та вивчення процесу сімейного життєконструювання чоловіка і жінки шляхом створення спільного наративу залежно від типу сім'ї, терміну подружнього життя та складу сім'ї.

Для дослідження були відібрані пари, які перебувають на початкових етапах спільного життя – від одного до п'яти років. Партнери, які мешкають разом менше одного року, не досліджувалися, оскільки ми вважаємо цей період недостатнім для процесу побудови певних особливостей в стосунках, занадто незначним. Чоловік і жінка тільки придивляються один до одного, налагоджують взаємодію, проходять первинну адаптацію. Що стосується сімейних пар, які перетнули п'ятирічний рубіж, то їхні взаємини вже вийшли з початкового етапу, партнери пристосувалися один до одного, сформувалися певні якості сімейних стосунків. Тому при відборі методик було враховано їхню здатність досліджувати особливості початкових етапів сімейного життя партнерів, а також надійність і валідність.

Перейдемо тепер безпосередньо до аналізу застосованих у дослідженні методів. Для цього докладно розглянемо таблицю 3.1, в якій представлено методичний інструментарій. Зазначимо, що методики діагностики подружніх стосунків В. П. Левковича і О. Е. Зуськової та “Незакінчені речення” застосовувалися для дослідження не тільки загальних характеристик сім'ї, а й спілкування між партнерами та їхніх потреб, але в процесі аналізу враховувалися показники за різними шкалами.

Розглянемо докладніше обрані методики.

Розпочнемо з **особистих уявлень партнерів про стосунки**, які вивчалися шляхом створення ними індивідуальних наративів. Щоб уникнути перетинання, злиття бачень чоловіка і жінки в персональних історіях, дослідити їхні особисті думки, в інструкції зазначалася необхідність створення оповіді самостійно, без порад з партнером. Використовуючи в дослідженні індивідуальний наратив, ми виходили з такого припущення: створення особистої історії про стосунки сприяє переосмисленню кожним

партнером взаємин, переструктуруванню їхнього бачення, а отже, допомагає у реконструюванні сімейного життя.

Таблиця 3.1

Методичний інструментарій дослідження

Основні складові вивчення сімейних стосунків	Методики
Особисте бачення подружніх стосунків кожним партнером	Індивідуальний наратив
Конструювання спільного життя	сімейний наратив авторський варіант методики Saks-Sidney1 “Незакінчені речення” (в модифікації Т. А. Заско)
<p>Особливості взаємодії в парах (додаткові показники):</p> <p>а) рольовий розподіл у сімейних парах</p> <p>б) особливості спілкування партнерів</p> <p>в) конфлікти та засоби їх розв’язання</p> <p>г) ставлення чоловіка і жінки до своєї сім’ї</p> <p>д) обов’язки та відповідальність партнерів</p>	<p>методика “Рольові очікування та домагання в шлюбі” (А. Н. Волкова)</p> <p>методика діагностики подружніх стосунків (В. П. Левкович, О. Е. Зуськова)</p> <p>опитувальник “Спілкування в сім’ї” (Ю. Є. Альошина, Л. Я. Гозман, Є. М. Дубовська)</p> <p>методика діагностики подружніх стосунків (В. П. Левкович, О. Е. Зуськова)</p> <p>методика діагностики подружніх стосунків (В. П. Левкович, О. Е. Зуськова)</p> <p>авторський варіант методики Saks-Sidney1 “Незакінчені речення” (у модифікації Т. А. Заско)</p>

Для написання індивідуальних наративів партнерам давалась інструкція, в якій основні блоки опису стосунків були визначені шляхом теоретичного аналізу, а також виокремлення за допомогою пілотажного дослідження найчастіше згадуваних фрагментів у наративах чоловіка і жінки. Подаємо текст інструкції:

“Шановний респонденте, просимо Вас написати розповідь про Ваші сімейні стосунки, починаючи із знайомства і продовжуючи планами на майбутнє. Спробуйте включити до неї такі відомості: знайомство, початок стосунків; головні значущі події, які їх супроводжували (супроводжують) та зблизили (зближають) вас; зміни у взаєминах, їхню динаміку; очікувані (бажані) події – опишіть їх, будь ласка, якомога докладніше. Спробуйте деталізувати оповідь, не оминаючи важливих подій, які відбувалися або відбуваються тепер, а також планів на майбутнє, які Вам хотілося б реалізувати. Дуже важливо, щоб Ви не обговорювали власну історію стосунків з партнером, створювали її самостійно, оскільки для нас украй значуще саме Ваше особисте бачення взаємин, їх інтерпретація”.

Таким чином, для отримання повного уявлення про сімейні стосунки за допомогою створення індивідуального наративу ми розробили відповідну структуру наративу, яка включає чотири основні блоки питань: початок стосунків, головні значущі епізоди, емоції та почуття, бажані майбутні події.

В описанні знайомства, початку стосунків нам було важливо з’ясувати атмосферу, в якій вони зароджувалися: чи докладали партнери до цього власних зусиль, виявляли ініціативу чи так склалися обставини, все відбулося за участю інших людей; хто з партнерів більш активно та відповідально ставився до налагоджування взаємодії; чи порозумілися одразу або все ж довелося активно попрацювати над досягненням взаєморозуміння. Припускалося, що особливості зародження стосунків й надалі позначатимуться на сімейних взаєминах.

Подієва насиченість індивідуальних наративів дала змогу простежити динаміку, змінюваність якості стосунків з часом, процеси зближення партнерів, формування довіри, взаєморозуміння, взаємної підтримки. Враховувалися збагаченість взаємин подіями, їхня значущість для чоловіка і жінки та роль у процесі побудови сімейного життя.

Велике значення в інтерпретації оповідей відіграє також їх емоційне забарвлення, вираження почуттів, які переживаються партнерами у стосунках. Завдяки цьому можна відчутти загальну атмосферу спілкування між чоловіком і жінкою. До того ж позитивний чи негативний емоційний фон, в якому вибудовуються взаємини, уможливорює формування суджень про задоволеність партнерами сімейним життям, його благополучність.

В останньому смисловому блоці – бажані події – розкривалися цільові задуми партнерів, плани стосовно розвитку та збагачення стосунків, їх конструювання. В межах цього блоку було проаналізовано, наскільки різноманітним, яскравим, насиченим бачать чоловік і жінка спільне майбутнє, до чого вони прагнуть, а отже, простежувався зв'язок бажаних подій з особливостями сімейних взаємин у теперішньому часі.

Важливо, що всі елементи структури тісно пов'язані між собою. Завдяки цьому можна дослідити роль індивідуального наративу в переосмисленні кожним стосунків з партнером, переструктуруванні їхнього бачення і, як наслідок, у зміні спільних уявлень про взаємини.

Індивідуальні наративи чоловіка і жінки аналізувалися поетапно.

На першому етапі здійснювався формальний аналіз тексту. Ми розподілили оповіді на послідовні “сюжетні” частини, кожна з яких була логічно завершеною. При цьому фіксувалися наявність або відсутність у тексті ненаративних компонентів (уточнень, змістових описів, емоційних висловлювань, роздумів, аналізу ситуацій) та їх загальне значення для історії. Потім вони були вилучені для подальшого детального аналізу.

Другий етап передбачав структурний аналіз тексту – опис окремих подій у стосунках (логічно завершених частин у наративах), етапів їх розвитку, аналіз змісту і послідовності.

Третій етап – етап аналітичної абстракції – забезпечував визначення категорій аналізу індивідуальних наративів партнерів, у яких відображено особливості особистого сприйняття уявлень чоловіка і жінки про стосунки, певну “формулу” взаємин.

На четвертому етапі до аналізу долучалися ненаративні компоненти, відкинуті на першому етапі, та здійснювався пошук їх функціонального навантаження.

На останньому, п'ятому, етапі аналізу визначалася належність сімейних наративів до певного типу, було проаналізовано їхню роль у конструюванні стосунків у парі, а також розширено та уточнено структуру типології спільних наративів подружжя.

Після цього на основі визначених параметрів аналізу особистих оповідей було внесено деякі зміни до теоретично обумовленої типології індивідуальних наративів. Для формування більш розгорнутого уявлення про особисті бачення стосунків кожним з партнерів до трьох наявних критеріїв класифікації (часова спрямованість оповіді, цільова орієнтація, характерні особливості оповіді) ми додали четвертий – емоційне навантаження наративу.

Останній критерій характеризує силу та інтенсивність емоцій, які намагається передати наратор у своїй оповіді – активні “спалахи”, порівняно

спокійні моменти, загальну емоційну динаміку історії. За цими ознаками було виокремлено три типи індивідуальних наративів.

1. Наративи з формальним емоційним навантаженням (в історії невиразно простежуються емоції та почуття, вони майже відсутні, наратив скоріше нагадує “сухе” викладення подій та фактів).

2. Наративи із ситуативним емоційним навантаженням (оповідь містить описи емоцій та почуттів, але вони мають локальний характер, радше прив’язані до певної ситуації або події, аніж загалом до всього тексту).

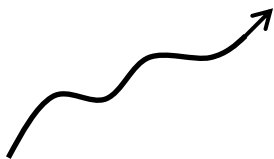
3. Наративи з інтенсивним емоційним навантаженням (вираження емоцій, почуттів та їх опис поширено наратором на всю оповідь, і кожна навіть невелика подія пронизана яскравими враженнями).

Завдяки долученню ще одного критерію класифікації до наявної типології індивідуальних наративів було розширено та поглиблено можливість розуміння процесу формування й реконструювання особистих уявлень чоловіка і жінки про стосунки, що сприяє активізації сімейного життєконструювання.

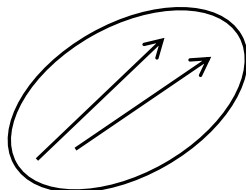
Окрім індивідуальних уявлень партнерів про шлюб, за допомогою створення сімейного наративу досліджувався також **процес спільної подружньої життєбудови**. Інструкція та етапи аналізу цього дослідження майже не відрізнялися від попереднього, але мали одну принципово відмінну умову: сімейний наратив повинен був створюватися обома партнерами в процесі обговорення стосунків, побудови діалогу. Припускалося, що завдяки комунікативному простору формуватимуться спільні уявлення про взаємини шляхом інтеграції в них особистих бачень чоловіка і жінки, а отже, відбуватимуться конструювання спільного життя, процес побудови стосунків у парі, плетення сімейного “мережива”. Відповідно до цього створювалася типологія спільних наративів – залежно від способу поєднання індивідуальних історій в єдиний сюжет. Попередній варіант типології сімейних наративів, створений на основі теоретичного аналізу, включав чотири типи спільних оповідей (наратив домінування-підпорядкування, наратив автономії, наратив співпраці, наратив турботи). Однак, враховуючи зазначені вище параметри аналізу сімейних наративів та матеріали, отримані з пілотного дослідження, ми виокремили п’ятий тип – наратив злиття.

В сюжеті такої оповіді індивідуальні історії чоловіка і жінки повністю поєднуються, “зливаються” одна з одною, втрачаючи своєрідність.

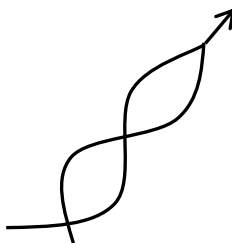
Наратив домінування-
підпорядкування

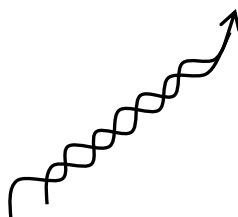
Наратив автономії

Наратив співпраці

Наратив турботи

Наратив злиття

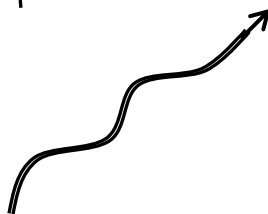

Рис. 3.1. Схематичне зображення процесу створення сімейного наративу з індивідуальних історій партнерів

Слід зазначити, що в такому способі поєднання індивідуальні наративи партнерів дуже схожі між собою, майже ідентичні. В таких стосунках дружина і чоловік ніби втрачають свою особистість, ідентифікуючись з партнером. Вони все роблять разом, живуть “одним життям на двох”, не залишаючи один одному простору для особистих справ, тобто в такому типі спільного наративу основний акцент робиться на тотальній єдності членів подружжя, на їхній асиміляції. Найчастіше такі оповіді пишуться партнерами максимально спільно з використанням займенника “ми”.

Процес поєднання особистих історій партнерів в єдину спільну оповідь схематично представлено на рисунку 3.1. Відповідно до способів такого поєднання у подружніх стосунках передбачається наявність певних особливостей, які вже докладно описано в типології сімейних наративів.

Саме з таких епізодів, часових періодів, подієвих ланцюжків поступово створюється суцільне “мереживо” подружніх стосунків. Процес його плетіння безперервний та динамічний, візерунок – дуже різноманітний, залежно від змістовного наповнення взаємин, їх емоційної сфери, прагнень та настроїв партнерів.

Отже, на основі результатів пілотажного дослідження та параметрів аналізу спільних оповідей було змінено та доповнено типологію сімейних наративів. В остаточному варіанті вона налічує п'ять типів, які різняться за способом поєднання, ступенем злиття індивідуальних історій чоловіка і жінки – від повної автономії, незалежності оповідей до їх максимальної асиміляції. Ми припускаємо, що відповідно конструюватимуться різні особливості стосунків у парі, змінюватимуться напрямки розвитку спільного сімейного життя.

Для виявлення відмінностей в подружніх взаєминах та сімейних наративах партнерів залежно від наявності дітей у сім'ї та терміну спільного життя було використано метод кейс-стаді. Сучасні дослідники розрізняють застосування методу кейс-стаді як способу організації збирання інформації та як окремого дослідницького прийому, що дає змогу докладно дослідити та проаналізувати сутність певного явища [126]. Експериментальна стратегія нашого дослідження передбачала глибокий аналіз певного явища на прикладі окремого випадку, результати якого поширюються на феномен загалом, та мала на меті розробку відповідних рекомендацій [106]. За допомогою кейс-стаді було здійснено розгорнутий аналіз та визначено унікальні якості типових пар за такими критеріями: тип спільно створеного наративу, ставлення до сімейного життя, особливості спілкування в сім'ї, першочергові цінності та потреби партнерів. Після цього було проведено порівняння особливостей сімейних стосунків у парах з мінімальним та максимальним

терміном спільного життя, з дітьми та без дітей, а також детальний розгляд відмінностей в їхніх сімейних наративах.

З метою доповнення матеріалу з наративного аналізу та розширення уявлень щодо процесу побудови партнерами спільного життя було залучено результати якісного аналізу даних з авторського варіанта методики Saks-Sidney¹ “Незакінчені речення” (у модифікації Т. А. Заско) [98, с. 146–153]. Відповідно до кожної з 16-ти шкал виокремлювалися змістові блоки, певні якісні категорії сприйняття чоловіком і жінкою власних сімейних стосунків, які характеризують ставлення партнерів, що перебувають у шлюбі, та неодружених до сімейного життя.

Для глибшого розуміння **особливостей взаємодії в парах** як додатковий матеріал для аналізу використовувався комплекс кількісних та напівпроективних методів. Вони слугували як допоміжні для розширення уявлень про сімейне життєконструювання, доповнення матеріалу для інтерпретації процесу побудови подружніх стосунків. Розглянемо їх детальніше.

Для вивчення *рольового розподілу* в сімейних парах з метою коригування напряму та особливостей життєконструювання в сім'ї застосовувалися методика діагностики подружніх стосунків (В. П. Левкович, О. Е. Зуськова) [67] і методика “Рольові очікування та домагання в шлюбі” (А. Н. Волкова) [82, с. 307–314]. Згаданий методичний блок дає можливість детальніше дослідити ставлення партнерів до ролей в сім'ї, яке відбиває бачення ними сімейних взаємин. Методика “Рольові очікування та домагання в шлюбі” (А. Н. Волкова) розкривала особливості рольових настанов у парі. Припускалося, що залежно від особистих уявлень чоловіка і жінки про рольовий розподіл у сім'ї розставлятимуться різні акценти в сюжеті наративів, визначатимуться значущі моменти в стосунках, найважливіші для чоловіка і дружини, відповідно до цього змінюватиметься процес сімейного життєконструювання. Для аналізу зазначених показників були використані такі шкали сімейних цінностей: інтимно-сексуальна, особистісної ідентифікації з партнером, господарсько-побутова, батьківсько-виховна, соціальної активності, емоційно-психотерапевтична, зовнішньої привабливості. Як додатковий матеріал для отримання розгорнутої картини рольового розподілу в сім'ї було використано шкалу “подружні ролі” з методики діагностики подружніх стосунків В. П. Левковича та О. Е. Зуськової, що включає чотири показники: мати–батько, чоловік–дружина, господар–господарка та чоловік–жінка. Це дало змогу краще зрозуміти різні аспекти та сюжетні лінії спільних наративів – батьківські, подружні, господарські та гендерні (інтимні), проаналізувати їхні особливості.

Оскільки спільний наратив створювався у процесі міжособистісної комунікації партнерів, а нам було важливо докладніше проаналізувати *особливості спілкування партнерів*, застосовувалися опитувальник “Спілкування в сім’ї” (Ю. Є. Альошина, Л. Я. Гозман, Є. М. Дубовська) [97, с. 46–47], що мав на меті дослідження характеру комунікації між чоловіком і жінкою [59], та методика діагностики подружніх стосунків (В. П. Левкович, О. Е. Зуськова). Ця методика передбачає шість шкал: довір’я у спілкуванні, взаєморозуміння у парі, схожість у поглядах шлюбних партнерів, спільні символи сім’ї, легкість спілкування у парі, психотерапевтичність спілкування. З іншої методики В. П. Левковича та О. Е. Зуськової для детальнішого аналізу процесу спілкування членів подружжя ми використали такі шкали: культура спілкування, взаємна поінформованість, психотерапевтичність спілкування, рівень моральної мотивації, проведення дозвілля, пізнання. Додатково, для отримання достовірніших даних щодо психотерапевтичності спілкування, були застосовані шкали з різних методик – показники емоційно-психотерапевтичної сфери в сімейних взаєминах з методики “Рольові очікування в шлюбі” та шкала “захист Я-концепції” з методики діагностики подружніх стосунків В. П. Левковича та О. Е. Зуськової. Зазначені аспекти комунікації в парі допомогли нам детальніше проаналізувати процес створення спільних наративів, зв’язок їхнього типу з характерними особливостями спілкування між партнерами, довірчістю та близькістю стосунків, взаєморозумінням.

Важливим показником є *наявність конфліктів*, які можуть підштовхувати чоловіка і дружину до переосмислення та реконструювання стосунків, перебудови сімейної історії. Сфера конфліктів та засоби їх розв’язання досліджувалися за допомогою двох методик. Одна з них – методика діагностики подружніх стосунків (В. П. Левкович, О. Е. Зуськова), сприяла поглибленню наших уявлень про періодичність виникнення конфліктних ситуацій та шляхів їх подолання завдяки застосуванню двох шкал – частота конфліктів, засоби розв’язання конфліктів. Дві шкали з іншої методики, авторського варіанта Saks-Sidney1 “Незакінчені речення” (в модифікації Т. А. Заско) – ставлення партнерів до конфліктів та ставлення до розлучень – були використані для доповнення даних щодо суб’єктивних оцінок, висловлювання особистих думок партнерів про конфліктні ситуації в їхній сім’ї, які можуть позначатися на змісті та напрямі розвитку спільного наративу.

Не менш значущою в конструюванні сімейних стосунків сферою є *ставлення чоловіка і жінки до їхньої сім’ї*. Саме завдяки цьому можна поглибити розуміння сюжетних ліній індивідуальних та спільних наративів

партнерів, їхніх особистих уявлень про власні взаємини і бачення сімейного життя загалом. Для розкриття особливостей ставлення чоловіка і жінки до сімейних стосунків було залучено дані з 11-ти шкал модифікованої методики “Незакінчені речення” – ставлення до сім’ї (загалом), ми – сім’я (ставлення до власної сім’ї), становище особистості в структурі сім’ї, ставлення до партнера, ставлення до себе, ставлення до дітей, ставлення до романтичного кохання, ставлення до інтимного життя, ставлення до батьківської сім’ї, ставлення до матері, ставлення до батька. Також було використано показники шкали “задоволеність шлюбом” з методики діагностики подружніх стосунків В. П. Левковича і О. Е. Зуськової для аналізу особистого сприйняття партнерами спільного життя, відповідності процесу його побудови очікуванням чоловіка і жінки, прагнень до змін та реконструювання певних особливостей в стосунках, що, на наш погляд, позначатиметься на конструюванні ними як особистих оповідей, так і спільної історії.

Для створення розгорнутої картини процесу сімейного життєконструювання все ж не вистачало інформації щодо *обов’язків та відповідальності партнерів*, оскільки вони відіграють важливу роль у сприйнятті життя загалом, часто спонукають особистість до змін в її уявленнях про навколишній світ і, зокрема, до переструктурування бачення сімейних стосунків, процесу їх побудови. Тому в межах останнього комплексу методик було використано дані з модифікованої методики Saks-Sidney1 “Незакінчені речення” і методики діагностики подружніх стосунків В. П. Левковича та О. Е. Зуськової. У двох шкалах (верховенство та відповідальність в сім’ї, права та обов’язки партнерів) методики “Незакінчені речення” відображено прагнення чоловіка і жінки до лідерства в парі, до самостійного або спільного прийняття рішень, сумлінного виконання обов’язків. Це дало нам можливість розширити уявлення про причини домінування одного з партнерів у створенні сімейного наративу, конструюванні сімейного життя та здатність чоловіка і дружини до узгодження особистих думок про стосунки в спільній оповіді, відповідальне ставлення до процесу сімейної життєпобудови. Завдяки шкалі “верховенство” методики діагностики подружніх стосунків В. П. Левковича і О. Е. Зуськової було отримано додаткові дані щодо лідерських схильностей партнерів у взаєминах, бажання взяти на себе ініціативу у виборі їхнього напрямку та змістових особливостей їх конструювання.

За допомогою детально розробленої програми дослідження ми отримали змогу глибоко дослідити особливості сімейного життєконструювання. При цьому основний акцент робився на наративному

методі, а кількісні і напівпроективні методики застосовувалися як додаткові для поглиблення розуміння процесу побудови сімейних стосунків.

Для апробації методичного інструментарію було проведено пілотажне дослідження, в якому взяли участь дев'ять пар (чотири з них неодружені і п'ять – мають офіційно оформлені стосунки). Вже попередні результати уможливили внесення певних змін в алгоритм подання методик, упорядкування їх за логічною послідовністю згідно із завданнями дослідження. Першим досліджуваним парам давалися завдання з написання індивідуальних оповідей, після їх завершення – створення сімейного нарративу і наостанок – заповнення кількісних методик. Завдяки саме такій черговості відбувалося об'єднання особистих історій у спільний сюжет, формування єдиного бачення взаємин. Ми переконалися, що в процесі створення сімейного нарративу – обговорення особливостей стосунків, побудови діалогу один з одним – партнери переосмислювали своє бачення сімейного життя, змінювали власні уявлення про міжособистісний простір в сім'ї і таким чином конструювали подружні стосунки.

Обчислення результатів за кількісними методиками відбувалося згідно з основними стандартизованими шкалами, за якісними – шляхом детального розгляду змісту отриманих даних відповідно до зазначеної схеми нарративного аналізу. Напівпроективний метод оброблявся з використанням як кількісного, так і якісного аналізу матеріалу. Потім здійснювалися: порівняльний аналіз особливостей взаємин між партнерами, сімейного життєконструювання, процесу побудови стосунків між чоловіком і жінкою в офіційному шлюбі та неодруженими, зіставлення результатів, пошук та інтерпретація відмінностей між цими двома досліджуваними групами. Додатково застосовувалася описова статистика для максимального групування та стислого представлення великої сукупності кількісних даних.

Корисним та важливим моментом було отримання зворотного зв'язку від пар, які брали участь у дослідженні та повністю виконали всі його завдання. В ході таких уточнюючих бесід шлюбні партнери відзначали позитивні враження від дослідження, наголошували на переосмисленні стосунків у сім'ї, спогадах про приємні, давно забуті моменти, можливості поглянути на взаємини іншим поглядом. В цілому завдяки численним відгукам сформувалася позитивна та довірча атмосфера, яка дала можливість активно спілкуватися з членами подружжя, уточнюючи правильність розуміння отриманих даних, максимально коригуючи їх у разі неправильного трактування.

У процесі пілотного дослідження шляхом спостереження, аналізу результатів та отримання зворотного зв'язку з сімейними парами було

встановлено цікаву закономірність. Виявилося, що завдяки створенню сімейного нарративу, в процесі поглибленого усвідомлення власних проблем чоловіком і жінкою динаміка стосунків посилюється, стає більш вираженою. Тому якщо взаємини між партнерами глибокі, сповнені любові та взаємоповаги, то процес побудови спільної оповіді, відвертий діалог допомагатиме їхньому розвитку. Однак у протилежному випадку, коли в стосунках переважають недовіра, непорозуміння, недововки та розчарування, їх обговорення в процесі створення сімейної історії лише посилить існуючий напрямок руху, допоможе усвідомити проблеми у стосунках і, ймовірно, підштовхне до пошуку нового партнера. Сімейний нарратив виступає своєрідним каталізатором, він підіймає на “поверхню” життя певні особливості стосунків, які інколи чоловік і дружина активно намагаються не помічати, приховати, забути, не звертати уваги. Це певне “збільшувальне скло”, завдяки якому можна розглядіти безліч небачених раніше дрібниць.

Таким чином, розроблена програма емпіричного дослідження дає можливість детально вивчити процес сімейного життєконструювання завдяки обґрунтованому доповненню якісних дослідницьких методів кількісними показниками. На основі визначених емпіричних показників шляхом їх узагальнення та поєднання в групі було створено емпіричну модель дослідження подружніх стосунків за допомогою сімейного нарративу. Розглянемо її.

3.2. Емпірична модель дослідження: ілюстрація процесу побудови сімейного нарративу як засобу конструювання стосунків

В основу розробки емпіричної моделі було покладено низку показників, які б допомогли докладніше дослідити особливості сімейних стосунків, глибше зрозуміти їхні закономірності. Нашою метою була деталізація процесу створення подружнього “мережива”, розширення його змісту, наповнення додатковими “візерунками”. Для цього, здійснивши аналіз шкал в обраних для дослідження методиках, ми інтегрували їхній зміст у три великі блоки емпіричних показників: загальні характеристики сім’ї, особливості сімейного спілкування, цінності та потреби партнерів.

У першому блоці – загальні характеристики сім’ї – розкривається ставлення партнерів до сім’ї загалом. Ставлення до батьківської сім’ї поєднує в собі ставлення до матері і до батька. Що стосується критерію ставлення до власної сім’ї, то в його межах характеризуються становище особистості в її структурі, суб’єктивна оцінка задоволеності кожного партнера сімейними взаєминами, верховенство та відповідальність, спільні сімейні символи. Цей

блок уможливило наповнення “мереживом” родинних зв’язків, “вплетення” в нього елементів досвіду попередніх поколінь, а також акцентування на розвитку стосунків у власній сім’ї.

Другий блок – особливості сімейного спілкування – містить дві складові сімейної комунікації. Одна з них – спілкування з партнером розкриває зміст комплексу параметрів сімейних взаємин, серед яких довірчість спілкування, легкість та психотерапевтичність спілкування, взаєморозуміння між чоловіком і жінкою, права та обов’язки партнерів, сімейні ролі, взаємна поінформованість, ставлення до конфліктів та їх розв’язання, ставлення до романтичного кохання та сексу, ставлення до розлучень. Друга складова – спільне сімейне спілкування – аналізує ставлення чоловіка і жінки до відпочинку та проведення спільного сімейного дозвілля. Оскільки комунікативний простір – одна з найважливіших умов створення подружнього “мережива”, його включення до емпіричної моделі дослідження вкрай необхідне. Завдяки подружній комунікації з’являється можливість встановлення взаєморозуміння, об’єднання ідей та думок, перетину особистих історій партнерів.

І останній, третій блок – цінності та потреби партнерів – допомагає визначити особливості ціннісно-потребової сфери членів подружжя. В блоці розглядаються такі сімейні цінності, як взаємна поінформованість, рівень моральної мотивації, схожість у ціннісних орієнтаціях чоловіка і жінки. Серед інших аналізуються пізнавальні потреби, потреби у спілкуванні, матеріальні потреби, потреби у захисті “Я-концепції” партнерів. Узгодження пріоритетних цінностей чоловіка і дружини посилює динаміку процесу плетення сімейного “мережива”, сприяє гармонізації поєднання подієвих “візерунків”, частішому перетинанню особистих поглядів у спільному баченні подружнього життя.

Спираючись на основні положення соціально-конструктивістського напрямку дослідження, наративної психології і сімейної психології в постнекласичній парадигмі, а також на теоретичну модель дослідження, ми розробили емпіричну модель дослідження, в якій розкривалися особливості процесу конструювання подружніх стосунків за допомогою створення спільного сімейного наративу. Припускалося, що сімейний наратив сприяє формуванню та зміні індивідуальних уявлень партнерів про стосунки і, як наслідок, вибудовуванню нових особливостей взаємин у парі. Втім, звернемо увагу на важливий момент: такий процес може розгортатися й у зворотному напрямку, тобто особливості сімейних стосунків можуть сприяти трансформації індивідуальних бачень спільного життя чоловіка і жінки, які поєднуються в новий, відкоригований, модифікований спільний наратив.

Завдяки обґрунтованій та детально розробленій емпіричній моделі, що поєднує необхідні для вивчення показники з теоретичними припущеннями, було поглиблено уявлення щодо процесу сімейного життєконструювання, створення подружнього “мережива” та сформовано остаточну дослідницьку схему сімейних стосунків за допомогою спільного наративу.

3.3. Характеристика вибірки та опис процедури збирання інформації

Оскільки дослідження більшою мірою орієнтоване на якісну методологію, то було залучено невеликий обсяг вибірки. В експериментальній частині взяли участь 50 пар, партнери віком від 20 до 39 років, термін спільного життя яких складає від одного до п’яти років. З них 25 пар неодружені і 25 пар перебувають у шлюбі. Що стосується наявності дітей у сім’ях, то неодружені пари їх ще не мають, оскільки партнери не бажають мати дитину поза шлюбом, прагнучи певної стабільності. В шлюбі в 12-ти з 25-ти сімей діти вже народилися, їхній вік – від п’яти місяців до чотирьох років. Більшість партнерів у досліджуваних парах навчаються на останніх курсах університетів або тільки розпочинають професійну діяльність.

Репрезентативність результатів, яка також дуже важлива для отримання достовірних даних, забезпечувалася завдяки теоретичному насиченню вибірки. Згідно з цією процедурою матеріали збиралися доти, доки вони давали нову інформацію [46] і в дослідженні виокремилися всі п’ять типів сімейних наративів. В таких випадках вибіркою можуть вважатися семантичні одиниці – наприклад, слова [9; 10]. Відповідно до цього основною вибіркою нашого дослідження були одиниці наративного аналізу, тобто 150 текстів, а загальна вибірка в 100 осіб враховувалась у процесі отримання та аналізу кількісних показників.

Вивчення особливостей сімейних стосунків мало кілька послідовних етапів: пілотажне дослідження; підбір для вибірки сімейних пар, що перебувають у шлюбі та ще не одружені, з’ясування їхніх мотивувань; основне дослідження; обговорення та уточнення даних з досліджуваними. Цікаво, що останній етап, хоч і не є формальним, проте завдяки йому було отримано змістовні матеріали, які значно полегшили подальшу інтерпретацію.

Сімейні пари підбиралися з-поміж друзів та знайомих, між якими вже сформувалися певне коло спілкування та атмосфера довіри, що є важливою умовою використання наративного методу. Для отримання найбільш точних та розгорнутих даних ми перед початком дослідження зацікавили чоловіків і жінок тим, що завдяки особистій участі вони зможуть не тільки краще пізнати

свого партнера, а й розкрити особливості своїх стосунків, спробувати поліпшити їх.

Дослідження проводилося за допомогою мережі інтернет – завдання ставилися в певній послідовності: не виконавши попереднє, пара не могла взятися за наступне. Спочатку парам пропонувалося виконати перший блок завдань, а саме – дати загальні відомості про себе та написати індивідуальні наративи, розкривши в них власне бачення стосунків від їх початку до майбутніх подій. В інструкції було чітко зазначено, що партнери не можуть радитися та обговорювати історії один з одним – кожен пише оповідь окремо, висловлює свою особисту думку. Як додатковий елемент мотивації зазначалося, що потім вони створюватимуть спільну оповідь і їм буде цікавіше ознайомлюватися з індивідуальними баченнями один одного, зіставляти їх, дізнаватися про уявлення партнера щодо стосунків.

Другий блок складався лише з одного завдання – з написання сімейного наративу. На цьому етапі чоловік і жінка в процесі активного обговорення та пошуку спільних позицій намагались інтегрувати особисті історії в єдину розповідь про їхні стосунки. Важливо було створювати оповідь в такій послідовності, щоб мати можливість об'єднати індивідуальні наративи в спільну історію, проаналізувати способи поєднання сюжетних ліній партнерів. Для цього в типології сімейних наративів було розроблено схему об'єднання індивідуальних історій в спільну для кожного типу подружньої оповіді, охарактеризовано, як таке поєднання може позначитися на стосунках пари.

Останній блок завдань складала кількісна методика, спрямована на дослідження особливостей сімейних стосунків у різних сферах спільного життя. Завдання цього блоку партнери також виконували окремо. Завдяки наданню методик досліджуваним парам вони мали змогу простежити, як спільний наратив сприяє формуванню сімейних взаємин, зокрема, які типи подружньої історії зумовлюють виникнення певних особливостей в сімейних стосунках.

Під час дослідження постійно проводилися обговорення матеріалу, уточнення з досліджуваними правильності його розуміння, тобто відбувалося підтвердження і комунікативна валідація [52] результатів на кожному дослідницькому етапі. Завдяки такій процедурі вдавалося підтримувати комунікації з парами та уникати помилкового тлумачення отриманих даних. Загалом усі перелічені етапи та інтерпретативна схема повністю відповідали меті дослідження – з'ясувати роль сімейного наративу в конструюванні подружніх стосунків, вивчити особливості процесу створення їхнього “мережива”.

Таким чином, проаналізувавши результати дослідження, ми переконалися у доцільності використання якісної методології як основи інструментарію для вивчення процесу конструювання сімейного життя. Нами було розроблено емпіричну програму дослідження, в основу якої поклалися різні типи методів (кількісні, напівпроективні, нарративні) для глибокого та різнобічного аналізу процесу сімейного життєконструювання. З метою уточнення і коригування експериментальної дослідницької програми, а також апробації методичного інструментарію було проведене пілотажне дослідження, яке дало нам змогу внести певні корективи в алгоритм подання методик респондентам, виявити закономірності конструювання сімейних стосунків шляхом створення спільного нарративу. На основі аналізу методичного інструментарію було розроблено емпіричну модель, яка відображає процес інтеграції особливостей сімейних стосунків в особисті нарративи партнерів, а відтак – об'єднання індивідуальних нарративів у сімейну історію. Зауважимо, що рух може відбуватися у зворотному напрямку: від спільного нарративу до зміни певних якостей взаємин у парі. Завдяки попереднім результатам пілотажного дослідження модель було доповнено критеріями аналізу індивідуальних та сімейних нарративів і відповідно – розширено їх типологію.

Для перевірки емпіричної моделі та реалізації розробленої програми було проведене основне дослідження з сімейними парами, які перебувають на початкових етапах спільного життя. Дослідження відбувалося за допомогою мережі інтернет та мало чотири послідовні етапи: пілотажне дослідження; підбір для вибірки сімейних пар, що перебувають у шлюбі та ще не одружені, з'ясування їхніх мотивувань; основне дослідження; обговорення та уточнення даних з досліджуваними.

Наступним нашим кроком буде аналіз та інтерпретація отриманих емпіричних показників, які характеризують подружні стосунки в площині сімейного життєконструювання.

РОЗДІЛ 4

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДРУЖНИХ СТОСУНКІВ: КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ

*Саме по собі життя нічого не означає
доти, доки не з'являється людина,
яка намагається розтлумачити його явища.*

Карл Юнг

4.1. Особливості наративного життєконструювання сімей одружених та неодружених пар

Як зазначалося в попередніх розділах, сім'ю можна розглядати як динамічну систему, що перебуває в постійному русі, перетвореннях і трансформаціях, активно конструюється її членами. Водночас відбувається інтеграція зовнішніх елементів у сімейне життєконструювання, його змістове збагачення за допомогою навколишнього середовища. Такий процес ми уявляємо як своєрідне плетіння мережива різних історій – як особистих оповідей чоловіка і жінки, так і суспільних сюжетів, і саме за допомогою цього наративного “павутиння” розгортається картина конструювання подружнього життя. Цікаво було виявити та проаналізувати відмінності в сімейній життєпобудові між неодруженими парами та парами в шлюбі, зрозуміти, чи є принципова відмінність між цими схожими за сутністю формами взаємин, у чому переваги кожної з них.

Отже, на першому та другому етапах дослідження подружніх стосунків було розглянуто процес їх побудови за допомогою створення партнерами індивідуальних та спільних наративів. Емпіричне дослідження складалося з трьох фаз – основної фази (збирання інформації), уточнення даних та інтерпретативної фази. Аналіз отриманих даних відбувався в чотири етапи, які було детально описано в попередньому розділі.

Згідно із завданнями першого етапу наративного аналізу оповіді були розбиті на окремі сюжетно завершені частини з урахуванням наявності ненаративних компонентів. В результаті опрацювання даних виявилася цікава тенденція стосовно подієвої насиченості сімейних наративів серед пар неодружених та пар з офіційним статусом (рис. 4.1.).

Найнижчий рівень подієвої насиченості спільних наративів виражений доволі слабко. Це, ймовірно, пов'язано з тим, що партнери мали мотивацію участі в дослідженні, тому прагнули описати стосунки якомога детальніше.

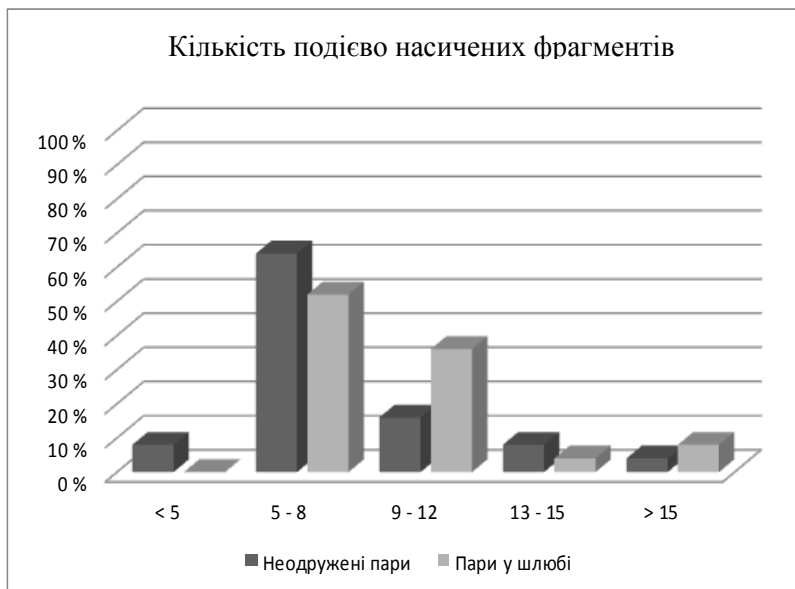

Рис. 4.1. Подієва насиченість спільних наративів

Основна частина сімейних наративів належить до середнього рівня насиченості, але тут існують розбіжності між даними неодружених пар та пар у шлюбі. В сім'ях офіційно не зареєстрованих подієва насиченість здебільшого відповідає середньому рівню – від п'яти до восьми логічно завершених частин в одному наративі, тоді як у сім'ях офіційно зареєстрованих діапазон дещо ширший – від п'яти до дванадцяти фрагментів. Тобто члени подружжя у шлюбі згадали, уявили та описали більше подій у стосунках, їхні наративи повніші та розгорнутіші. Можливо, це пояснюється більшою насиченістю спільного життя, яскравими подіями (пропозиція вийти заміж, шлюбна церемонія) та планами на майбутнє (придбання власного житла, народження дитини, спільні подорожі). Що стосується сімейних пар неодружених, то вони не схильні детально описувати спільні історії. Ймовірно, через відсутність офіційного оформлення стосунків партнерам бракує впевненості не тільки у плануванні майбутніх подій, а й теперішнє також має певну невизначеність.

Високий рівень подієвої насиченості сімейних наративів, як і найнижчий, виражений слабо (останній представлений лише кількома парами в обох типах взаємин). Сімейні пари з високою подієвою насиченістю – найбільш яскраві та цілеспрямовані, вони повною мірою насолоджуються один одним і стосунками в цілому. Такі партнери ведуть активний, динамічний спосіб життя і постійно намагаються розвивати взаємини, робити їх різноманітними.

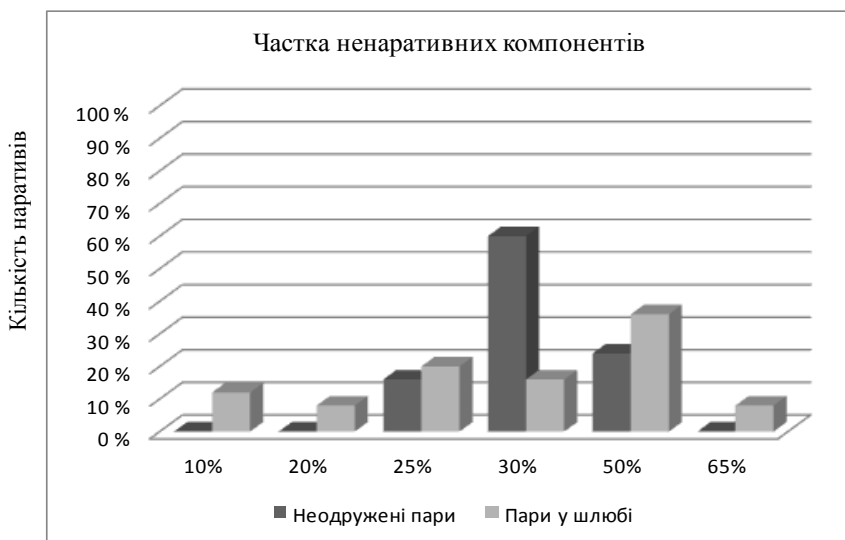

Рис. 4.2. Вміст ненаративних компонентів у сімейних наративах

Ще одним важливим показником, який було виявлено на першому етапі аналізу сімейних наративів, є вміст ненаративних компонентів у спільних оповідях. Він характеризує наявність ненаративних частин у тексті та їх відсоткове відношення до загального обсягу наративу та наративних фрагментів, що відображено в діаграмі (рис. 4.2.).

Ненаративні компоненти у текстах пар, що перебувають в шлюбі, яскравіше виражені та рівномірніше розподілені, ніж у текстах неодружених пар, тобто для наративів останніх характерні як найвищий, так і найнижчий показники вмісту ненаративних компонентів у тексті. Тим часом у наративах одружених ці дані усереднені. Мабуть, у сім'ях неодружених спільне життя

менш стабільне, неналагоджене, відчуваються деяка невпевненість, різкі емоційні перепади, з приводу яких партнери не завжди замислюються, на відміну від подружжя у шлюбі, де часто спостерігається здатність чоловіка і жінки до “роботи над помилками”, певного аналізу ситуацій.

У спільних оповідах пар у шлюбі встановлено низький рівень наявності ненаративних компонентів. В таких подружніх стосунках забагато повсякденних справ, з якими партнерам складно впоратися. Тому при написанні наративів їхні почуття, емоції, прагнення проаналізувати ситуації, бажання яскраво та докладно описати події відходять на другий план.

Цікавий розподіл спостерігається в межах середнього та високого рівнів вмісту ненаративних компонентів у спільних оповідах: в історіях сімей неодружених пар переважає середній, а в наративах членів подружжя у шлюбі – високий рівень. Взаємини неодружених менш насичені значущими, важливими для партнерів подіями, ніж пар у шлюбі. Більшість сюжетів у наративах неодружених пар радше повсякденні, звичні, не завжди сповнені детальними змістовими описами. До того ж стосунки між партнерами, ймовірно, доволі поверхневі, не настільки глибокі, як в офіційному шлюбі, тому й ненаративні компоненти в таких оповідах менш виражені. Водночас у багатьох спільних історіях пар з офіційним статусом відносин спостерігається високий вміст ненаративних компонентів. Такий розподіл свідчить про більшу близькість та відкритість партнерів один одному, насиченість їхніх стосунків значущими подіями, прагнення до продуктивних взаємин.

На другому етапі наративного аналізу ми розглянули певні логічно завершені фрагменти оповідей, визначивши зміст кожного з них. Потім, за результатами аналізу, сюжети цих частин було впорядковано за частотою їх згадування у спільних текстах окремо неодружених та шлюбних пар.

Найбільш поширені (68%) сюжети в сімейних наративах неодружених пар стосуються *прагнення матеріальної стабільності* (“саме побудувати своє житло і є основним планом на майбутнє”, “хочеться ще піднятися в матеріальному плані”, “плануємо придбати велику машину”). Це спричинено передусім соціально-економічною ситуацією в країні – нестабільністю, невпевненістю у завтрашньому дні – й властиво парам, які тільки починають творити власне майбутнє. В офіційно не зареєстрованих сім'ях прагнення матеріальної стабільності особливо відчутне, адже партнери замислюються над продовженням стосунків та їх офіційним оформленням, а для цього треба мати якісь гарантії, закласти певний фундамент. Відповідно, конструювання стосунків у парах неодружених відбувається не зовсім впевнено, з чіткою орієнтацією на зовнішні умови, у пошуках надійної опори та підтримки.

Друге місце (60%) посідають фрагменти стосовно *спільного проживання* (“ми переїхали жити до наших батьків”, “через декілька місяців після нашого знайомства ми почали жити разом – зняли кімнату”, “ми оселилися удвох в орендованій квартирі”). Оскільки стосунки подружніх партнерів ще не є офіційно оформленими, то початок спільного життя, зародження спільного побуту є значущою подією у процесі побудови взаємин, яка символізує поєднання двох людей в сімейну пару. Чоловік і жінка прагнуть спробувати себе в сімейному житті, тому вибудовують його з максимальною спільністю, сприймаючи себе вдвох як єдине ціле.

Далі за ступенем поширеності сюжетів (56%) у сімейних наративах – *планування весілля та дитини* (“думаю, що в недалекому майбутньому ми все ж поставимо штамп у паспорті і матимемо маленьку сім’ю”, “в подальшому ми хочемо одружитися і продовжувати насолоджуватися один одним”, “вже зараз замислюємося над подальшим поповненням сім’ї спочатку хлопчиком, а потім і дівчинкою”). Для неодружених пар укладення шлюбу є важливим кроком, оскільки саме воно дає впевненість у майбутньому. Напевно, стосунки партнерів, які є авторами згаданих фрагментів у спільних наративах, наближають їх до набуття офіційного статусу сім’ї, її документального оформлення. Саме весілля сприймається членами подружжя як перша найбільш визначна подія, значущий момент у процесі побудови взаємин. Цілком зрозуміло й те, що люди, які кохають один одного, бажають мати дитину, а в стосунках неодружених пар – це ще один важливий чинник, здатний об’єднати партнерів. Це спільна мрія, що допомагає чоловікові й жінці глибше зрозуміти один одного, знайти спільну мову.

Застосування методики незакінчених речень дало можливість також з’ясувати, що неодружені чоловік і жінка мають дещо ідеалізовані уявлення про дітей, описують їх як найкращих у світі, найбільшу радість у житті, диво, найцінніший подарунок долі. Поширеність такого сюжету може свідчити про готовність таких пар до офіційного оформлення стосунків, переходу в інший, документально визначений статус. І все ж лише половина з таких досліджуваних пар планують одруження та народження дитини, тоді як решта не повністю визначилися з майбутніми планами або поки що не планують офіційного оформлення подружніх стосунків. Тобто сімейне життєконструювання в сім’ях неодружених розгортається дещо ідеалізовано, в процесі досягнення обопільних цілей та формування внутрішньої готовності до спільного майбутнього, але не зовсім впевнено, мінливо, часто змінюючи напрямок розвитку.

Не менш важливими (56%) сюжетами в сімейних оповідях є *конфліктні ситуації*, шляхи їх розв’язання та оповіді про тимчасове

призупинення стосунків (“наші розбіжності часто доходять до скандалів і гучних сварок, але ми намагаємося притертися один до одного”, “у нас бувають і сварки, але нічого серйозного, у нас виходить їх припиняти”, “на той момент у нас нічого не вийшло, ми припинили спілкуватися, стосунки відновилися лише через 2,5 роки”). Конфлікти є рушійною силою розвитку, реконструювання стосунків. Вочевидь, партнери добре усвідомлюють це і не перебільшують їхнього негативного впливу на взаємини. Це підтверджується результатами дослідження із застосуванням методики незакінчених речень. Згідно з нею неодружені чоловік і жінка уявляють конфлікти як розбіжність у поглядах, дитячість, брак уваги один до одного, наслідки побутових складнощів. До того ж, напевно, щоб відчуті та зрозуміти цінність стосунків, значущість партнера в своєму житті, чоловікові і жінці потрібен період відмови від взаємин, певний “відпочинок”. Більшість із неодружених пар зауважують, що почали усвідомлювати цінність взаємин лише після такої перерви. Тому життєконструювання у сім’ях неодружених здебільшого базується на оновленні та переосмисленні ставлення партнерів до взаємин, а також на періодичних “паузах” для подальшого, більш активного та ретельного процесу їх побудови.

Так само поширеними (56%) серед сімей неодружених виявилися сюжети про *спільні подорожі на відпочинок* (“через три місяці щільного спілкування ми поїхали на перший спільний відпочинок у Карпати”, “ми часто їздили відпочивати і насолоджувалися один одним”, “цього літа ми чудово відпочили в Болгарії – все було весело і романтично”). Для чоловіка і жінки це ще один спосіб відчуті єдність одного з одним, розслабитися, забути про проблеми, побутові труднощі, сварки. Відпочинок насичує взаємини новими почуттями, враженнями, подіями. На основі методики незакінчених речень ми змогли простежити прагнення партнерів саме до спільного та яскравого дозвілля – подорожей, культурних заходів з друзями, виїздів на природу, веселих пригод. У процесі реалізації таких прагнень конструювання взаємин неодружених пар відбувається доволі легко та натхненно, без акценту на труднощах.

Безпосереднє спілкування, прогулянки вдвох, романтичні вчинки, участь у культурних заходах також значущі для неодружених партнерів – вони часто (52%) згадують ці моменти в своїх історіях (“ми багато гуляли скрізь, влаштовували пікніки”, “одним з найбільш пам’ятних став романтичний вечір у квартирі родичів, де все було заставлено свічками і лунала спокійна музика”, “ми часто вибираємося в кіно, театри, на виставки – намагаємося культурно розвиватися”). Цей сюжет дуже важливий у спільних оповідах. Саме в спілкуванні партнери мають змогу обговорити питання, що

їх хвилюють, поміркувати стосовно теперішнього і майбутнього розвитку стосунків, а отже – сконструювати їх подальший перебіг. Пам’ятні романтичні події в сімейній історії завжди залишають приємні спогади у чоловіка і жінки, надихають їх на подальше збагачення взаємин, дають змогу забути про буденні справи та побутові проблеми. Завдяки культурним заходам чоловік і жінка намагаються не тільки урізноманітнювати спільне життя, робити його більш насиченим та цікавим, а й особистісно розвиватися, самовдосконалюватися. Водночас це чудова можливість дізнатися більше один про одного, розширити коло спільних інтересів. Проте за методикою “Незакінчені речення” романтичне кохання зображується неодруженими партнерами як доволі поверхневе, з переважним згадуванням матеріальних та естетичних моментів – великих букетів квітів, вечері при свічках, танців під зірками, вечорів у кінотеатрі. Відповідно, чоловік і жінка здатні будувати стосунки в формі діалогу, враховуючи думку один одного, прагнучи нових емоцій та особистісного зростання, але з легкими та приємними, неглибокими враженнями.

Наступними за частотою згадування (48%) є фрагменти про *спільне подолання труднощів* партнерами, в тому числі *кохання на відстані та спільний переїзд* партнерів до іншого міста або країни (“так почався новий етап наших стосунків і з’явилися нові труднощі, ми звикали один до одного, нервували, але все ж залишалися разом”, “півроку на відстані в 600 кілометрів один від одного допомогли нам зрозуміти, що ми все ж хочемо бути разом”, “новина про необхідність переїзду в інше місто була несподіваною, але ми не розгубилися і вже через тиждень змогли остаточно перевезти речі”). Долаючи життєві перешкоди, чоловік і жінка вчаться приймати спільні рішення, розуміти, відчувати та підтримувати один одного. Стосунки певним чином загартовуються, стають стабільнішими, а для взаємин неодружених таке зміцнення є особливо значущим з огляду на їх неофіційність. Відстань допомагає партнерам усвідомити цінність один одного, важливість саме спільного проживання, наявності коханої людини поряд. Переїзд також сприймається як можливість спільного подолання масштабних труднощів, своєрідне випробування стосунків на міцність. До того ж нове місце проживання, як чистий аркуш паперу, на якому можна заново розпочати вибудовувати стосунки, коригувати неприємні та небажані моменти, позначаючи новий напрямок сімейного життєконструювання. За таких обставин процес побудови сімейного життя відбувається з орієнтацією на пошук точок перетину особистих поглядів партнерів, на зміцнення стосунків у сім’ї, а життєві труднощі та перепони виступають своєрідним каталізатором їх конструювання.

Такий же рівень поширеності сюжетів (48%) у спільних оповідах – *спілкування по телефону та в інтернеті* (“ми щовечора вели переписку через ICQ, практично цілодобово були на зв’язку”, “писали смс із прозорими натяками, повідомлення в соціальних мережах, фрази, неявно адресовані один одному, мало не щодня листувалися”, “ми приходили додому, швидко бігли до комп’ютера, включали скайп і спілкувалися доти, доки вже не засинали в обіймах з комп’ютером”). Через зайнятість на роботі, в навчанні партнери не мають змоги проводити один з одним багато часу. Оскільки вони не одразу починають жити разом, опосередковане спілкування технічними засобами займає важливе місце в сюжетах сімейних історій. Мережа інтернет, мобільний зв’язок допомагають завжди бути поряд з коханою людиною, одержувати від неї підтримку, ділитися важливими новинами. Тому можна припустити, що неодружені партнери будують спільне життя з великим прагненням відчувати присутність один одного, навіть якщо фізично такої можливості немає.

Важливими також (40%) є *моменти знайомства (в компанії друзів), зародження стосунків, виникнення почуттів*, а також тема *відсутності симпатії при знайомстві* (“познайомилися ми в гуртожитку на першому курсі, коли сиділи ввечері в галасливій компанії і співали пісень під гітару”, “вперше ми побачилися на святі Дня народження однокласника, провели разом цілий вечір і більше не змогли розлучитися”, “під час першої зустрічі ми один одного “підкололи”, познущалися і розійшлися з посмішкою на обличчі”). У стосунках неодружених партнерів спільні друзі відіграють важливу роль – це ще один чинник, який дає їм відчуття єдності. Спілкуючись в компанії, вони водночас пізнають один одного, додають нових вражень у стосунки. До того ж від початку взаємин значною мірою залежить їх подальший розвиток – динаміка, сприйняття партнерами один одного, перебіг подій. Чоловік і жінка описують зародження почуттів з натхненням, радістю, захватом, додають їм певної “чарівності”. Втім, не завжди стосунки зароджуються вдало. Ймовірно, деякі пари спочатку не були налаштовані на тривалі взаємини, тому не сприймали знайомство як важливу подію, а один одного – як майбутніх партнерів. Цікаво, що в наративах партнерів, які перебувають у шлюбі, таких фрагментів виокремлено не було, можливо, через початкову спрямованість на подальший процес побудови взаємин. Процес конструювання сімейного життя неодруженими парами здійснюється захоплено, радісно, з великим задоволенням і наснагою, у комунікативному просторі зі значущими близькими людьми, які допомагають збагачувати взаємини, формувати спільні уявлення та інтереси у чоловіка і дружини. При

цьому спостерігаються відсутність чіткого напрямку розвитку стосунків, певна невизначеність.

Доволі поширений сюжет (36%) – розповідь партнерів про *спільні свята* (“добре було відзначати перший Новий рік разом”, “зустрічали Новий рік ми разом, вирішили нікуди не йти, закупити різної смакоти і провести час тільки вдвох”, “ми провели чарівний вечір у День закоханих – лише ми, шампанське і романтична музика”). В сімейних парах неодружених такі моменти допомагають об’єднанню партнерів, плетенню єдиного “мережива” спогадів. До того ж свято – це радість, веселощі, приємне спільне дозвілля, особливий момент у повсякденному житті. Тому конструювання взаємин неодружених пар відбувається з усвідомленням значущості спільних моментів.

Важливим (32%) сюжетом, який було виокремлено лише в сімейних нарративах подружжів, що офіційно не зареєстровані, є *період адаптації чоловіка і жінки один до одного, заснування спільних традицій, поява спільних друзів, звичок* (“коли ми почали жити разом, багато в чому проявлялися розбіжності, оскільки ми виявилися доволі різними людьми”, “за ці три роки в нас з’явилося дуже багато спільних друзів і знайомих, з якими вже весело нам обом”, “в якийсь момент ми зрозуміли, що навіть звички в нас тепер схожі і ми можемо не приховувати їх один від одного”). У спільних текстах простежуються значні зусилля партнерів, спрямовані на пристосування до особистісних рис один одного, формування взаєморозуміння. На відміну від офіційно оформлених стосунків, в яких зазвичай передбачається більша стабільність, неодруженим чоловікові і жінці доводиться приділяти більше уваги узгодженню відносин, поступово просуваючись назустріч один одному, шукаючи компромісу. Спільні події та знайомі – також важливий чинник, який допомагає партнерам зблизитися, сформувати єдність позицій. Процес побудови сімейного життя розгортається з максимальними зусиллями, спрямованими на адаптацію до партнера, до стосунків в цілому та на формування взаємної довіри.

Цікавою, доволі поширеною (28%) та характерною лише для взаємин неодружених партнерів темою виявилася *невизначеність майбутнього у стосунках* (“щодо планів на майбутнє погляди у нас поки що не дуже збігаються, тому нічого конкретного ми не плануємо”, “на даний момент наше майбутнє видається нам досить невизначеним”, “у нас не завжди все гладко, тому щодо подальших планів складно загадувати”). Оскільки відносини пар не є офіційно оформленими, відповідно, у партнерів немає чітких гарантій та обов’язків один перед одним. Можливо, вони відчувають страх відповідальності перед майбутньою сім’єю. Внаслідок цього, коли

виникають труднощі та конфлікти, чоловік і жінка починають замислюватися над доцільністю продовження стосунків, будують спільне життя з обережністю та невпевненістю.

Так само поширені (28%) в сімейних наративах неодружених пар сюжети про *придбання домашньої тварини* (“ми мали навіть kota Пікачу, який був для нас, як маленька дитина”, “через рік у нас з’явилося кошеня, якого ми одразу страшенно полюбили”, “цієї весни ми вирішили завести невелику собаку”). Вочевидь, для неодружених партнерів важливо мати істоту, про яку вони будуть разом піклуватися, ростити, виховувати. Це своєрідна “репетиція” перед майбутнім народженням дитини, яка дає їм змогу побачити ставлення один одного до нових обов’язків, відчуті власні сили та можливості. Сімейне життєконструювання за таких умов розгортається у дбайливому ставленні один до одного та прагненні спільної турботи.

Дещо менш поширені в сімейних наративах (24%) фрагменти про *знайомство партнерів з батьками один одного* (“приблизно через рік ми познайомилися з сім’ями один одного, які нас дуже добре прийняли”, “на спільній вечері з батьками ми шалено переживали, як виявилось, даремно”, “коли ми відчули, що готові до цього кроку – зібрали батьків у себе вдома для довгоочікуваного знайомства”). Через відсутність офіційно оформлених відносин така подія має особливе значення як для чоловіка, так і для жінки. Завдяки їй вони відчують серйозність намірів один одного, зростає впевненість у спільному майбутньому.

Неочікувані результати щодо ставлення партнерів до батьківської сім’ї були визначені завдяки застосуванню методики незакінчених речень. Виявилось, що неодружені чоловік і жінка негативно ставляться до батьківської сім’ї, часто асоціюють її із завищеними вимогами, браком уваги, поганим прикладом, конфліктними стосунками. Можливо, чоловік і жінка ще не можуть повною мірою зрозуміти батьків, причини їхніх помилок через відсутність власних дітей. Тому процес побудови спільного життя здійснюється з орієнтацією на події, які стабілізують та додають у стосунки відчуття надійності, але майже без урахування попереднього досвіду та чужих порад.

З однаковою частотою (24%) в сімейних наративах згадується *перший інтимний момент* (“перша ніч, проведена разом, багато чого змінила між нами”, “потім ми вперше залишилися ночувати удвох, і після цього наші стосунки почали стрімко розвиватися”). Справді, початок сексуальних стосунків у парі є своєрідним символом переходу взаємин на новий рівень. Це означає, що партнери вже готові більше довіряти один одному, відкриті новому спільному досвіду. При цьому, відповідно до результатів досліджень

із застосуванням методики незакінчених речень, інтимні моменти характеризуються чоловіком і жінкою як позитивні емоції, яскраві образи та почуття, що поліпшують взаєморозуміння, тобто дещо ідеалізуються. Отже, процес побудови сімейного життя в неодруженій парі відбувається чуттєво, з відкритістю до нового досвіду, яскравих емоцій та взаємного пізнання.

Останнє місце (16%) займають сюжети стосовно *планування щасливої спільної старості* (“і дуже нескоро ми будемо сидіти на кріслах-гойдалках, присьорбувати чай і дивитися на купку білявих онуків, що бігають навколо нас”, “ми бачимо нас старенькими, вже у власному будинку, у дворі повно онуків, а ми сидимо поруч і посміхаємося”, “багато нас ще чекає, але ми точно знаємо, що одного разу будемо гуляти в парку, спираючись на палички і так само тримаючись за руки”). Уявлення таких віддалених життєвих перспектив не часто спостерігаються серед неодружених пар. Це може засвідчувати невпевненість партнерів у спільному майбутньому, їхню неспроможність довгострокового планування подружнього життя. Утім, в сімейних історіях пар, які мають спільні плани на майбутнє, вони відіграють велику роль – сприяють формуванню готовності партнерів до офіційного оформлення відносин, усвідомленню цього прагнення. До того ж такі нарративні елементи конкретизують напрямок розвитку міжособистісних стосунків, сімейне життєконструювання розгортається цілеспрямовано, з баченням оптимістичних орієнтирів майбутнього.

Тепер проаналізуємо сюжети нарративів сімейних пар з офіційним статусом відносин. У їхніх оповідях було виокремлено більше тематичних фрагментів, ніж в історіях неодружених партнерів, що, можливо, пов’язано з подієвою насиченістю міжособистісних взаємин, змістовнішим їх конструюванням.

Найбільш важливою та поширеною темою (88%) в подружніх оповідях виявився *спільний сімейний відпочинок, подорожі* (“у майбутньому хочемо поїхати в подорож всією сім’єю”, “через рік-два, може, вже поїдемо на море разом з донечкою”, “дуже б хотілося проводити більше часу всім разом – можливо, вибиратися на вихідних у парк на природу”). Значно вищий відсотковий показник порівняно з категорією неодружених (56%) свідчить про більшу цінність спільного сімейного дозвілля для чоловіка і жінки в офіційному шлюбі, оскільки у них діти вже є або плануються найближчим часом. Партнери дуже цінують години спілкування, коли вони можуть обмінятися новинами, пограти в якусь цікаву гру, вийти разом на прогулянку, поїхати на відпочинок до моря.

Водночас, існує й інша тенденція у ставленні членів подружжя до сімейного дозвілля, яка була виявлена за методикою незакінчених речень. Під

час відпочинку чоловік і жінка прагнуть не тільки спільно провести час, а й усамітнитися, приділити увагу собі, власному хобі. У наративах часто трапляються фрази про брак відпочинку на самоті, його відсутність. Можливо, одружені партнери втомлюються під час постійного спільного з сім'єю дозвілля, а тому потребують певного відсторонення, особистого простору і свободи. Отже, у єдиному комунікативному просторі дещо страждає особиста свобода членів подружжя.

Часто згадуються (72%) фрагменти, що стосуються *прагнення партнерів до матеріальної стабільності* (“у нас є багато спільних планів щодо поліпшення якості матеріальних аспектів нашого життя”, “що стосується планів на життя, то дуже хочеться стабільності, стабільного доходу”, “в майбутньому плануємо купити свою земельну ділянку, будинок і машину”). В сімейних наративах неодружених пар відсотковий показник істотно не відрізняється (68%). На наш погляд, така налаштованість подружніх пар не тільки внутрішньо, а й зовнішньо зумовлена, особливо з огляду на соціально-економічну нестабільність у країні, відсутність державних фінансових програм для забезпечення сімей тощо. Матеріальне підґрунтя особливо важливе для подружжя з офіційно оформленими відносинами як необхідна умова для подальшого розширення сім'ї, її розвитку, впевненості у сімейному майбутньому. Тому подружнє життєконструювання здійснюється із прагненням надійності та певних гарантій щодо подальшого життя.

Дуже поширений (70%) сюжет у спільних наративах одружених пар, присвячений опису *моменту пропозиції чоловіка офіційно оформити стосунки з жінкою*, а також безпосередньо *весільній церемонії* (“хотілося б згадати наш день весілля – як поспішали, збиралися, нервували, запізнювалися, але всі складнощі забулися, коли ми давали обіцянку любити, піклуватися, назавжди бути разом”, “через п'ять років, 14 лютого, Саша зробив Яні пропозицію в центрі міста, де виклав для неї два серця зі свічок”, “влітку, у День народження Лариси, Костя зробив пропозицію, відповіддю на яку було «так»”). Зазначені події знаменували початок нового періоду у стосунках, їх перехід на новий, більш серйозний та стабільний етап розвитку. Про цю мить багато жінок мріють від самого дитинства. Пропозиція уявляється як незвичайний момент: з одного боку, це романтика, казка, свято широкого кохання, а з другого – відповідальний крок, перехід до іншого етапу стосунків. Після офіційної шлюбної церемонії партнери визнаються єдиною сім'єю вже не тільки своїми близькими, а й суспільством в цілому, у них з'являються нові соціальні ролі. Рішення одружитися потребує рішучості та впевненості чоловіка і жінки один в одному. Як наслідок, відносини в шлюбі

будуються відповідально, з внутрішньою готовністю до змін та стійкістю. Партнери переживають суперечливі почуття і лавірують між різними життєвими орієнтирами.

Важливими з огляду на показник (68%) для пар в шлюбі є ситуації *спільного долання труднощів*, зокрема *кохання на відстані* (“потім він випадково опинився поруч у дуже важкий для Лариси момент, коли помер її батько, й підтримав”, “наше щастя не затьмарював навіть той факт, що Андрій залишився без роботи, адже ми вирішили бути завжди разом – і в щасливі моменти, й у важкі”, “через кілька місяців після весілля ідилію перервала поїздка Льоші в Шотландію і ми пережили всі «пренади» стосунків на відстані”). Цей показник явно вищий, ніж відповідний у нарративах партнерів, ще не одружених (48%). Вочевидь, партнери в шлюбі пережили більше складнощів удвох і вважають їх значущими у побудові взаємин. Завдяки труднощам члени подружжя зблизилися, навчилися краще розуміти один одного. Можливо, саме труднощі є тим чинником, що прискорив офіційне оформлення шлюбу, змусив замислитися про спільне майбутнє. Отже, сімейне життя в шлюбі вибудовується цілеспрямовано, з величезними спільними зусиллями чоловіка і жінки, бажанням долати труднощі разом, зростанням згоди між ними, незважаючи на перешкоди.

Безперечно важливі (52%) сюжети було виокремлено лише в спільних оповідах партнерів, що перебувають у шлюбі. Вони присвячені *народженню дитини, її вихованню і розвитку* (“не вистачало тільки дитини, тому протягом року ми готувалися і планували, а потім зважилися. У серпні 2011 р. у нас народився син Себастьян”, “ми намагалися робити все, щоб у стосунках була романтика. В результаті “бурхливої” романтики у нас народилася донька, зараз їй майже півроку”, “якщо заглядати в майбутнє, то в плани входить віддати дитину до дитячого садочка, разом водити її на заняття з танців і плавання”). Діти – це продовження батьків, розвиток роду, символ любові та єдності. Їхнє становлення забезпечує надійність майбутнього, позитивні зміни у всій сім’ї. З появою нового, маленького, члена сім’ї у чоловіка і жінки з’являються як нові обов’язки, так і незвичні, невідомі їм раніше соціальні ролі: окрім подружжя, вони стають ще й батьком та матір’ю, і це накладає на партнерів певні обмеження, змушує їх змінювати, коригувати спосіб життя. Цікаво, що, на відміну від ідеалізованого уявлення про дітей у сім’ях неодружених пар, в офіційно оформлених сім’ях переважає більш прагматичне сприйняття дітей. Це підтверджують дослідження на основі методики незакінчених речень. Діти в основному характеризуються членами подружжя за показниками поведінки, досягнень, інтелектуального та

фізичного розвитку. Стосунки в офіційному шлюбі конструюються у ретельній співпраці в теперішньому з орієнтацією на майбутнє.

Цікаву особливість стосовно місця знайомства партнерів було виявлено у поширених (48%) в сімейних оповідях сюжетах про *знайомство (на роботі, в університеті, в компанії друзів), момент зародження стосунків, виникнення почуттів* між чоловіком і жінкою та *завоювання одним з партнерів симпатії іншого* (“після того, як ми мимохідь зустрілися на роботі, безпосередньо вже познайомилися і почали розмову одного разу дорогою з корпоративу додому”, “ми познайомилися на святкуванні Дня народження наших друзів – сиділи всі разом біля вогнища, спілкувалися і відчували, що інтерес один до одного починає зростати”, “завдяки його наполегливості і вмінню домагатися свого... ми покохали один одного і більше розлучатися не хотіли”, “не можемо сказати, що Майя відразу полюбила Вадика – ні, він красиво й наполегливо завойовував її любов”). У сім'ях неодружених знайомства партнерів в основному відбувалися у компаніях друзів, в атмосфері неформального спілкування – це вільність, динаміка, яскравість вражень і можливість краще пізнати один одного, налагодити довірче спілкування через близьких оточуючих. Взаємини одружених пар зав'язувалися у більш формальній, робочій обстановці, тобто посередників у знайомстві чоловіка і жінки було значно менше, вони проявили більше сміливості та особистої ініціативи у зближенні один з одним. Що стосується моменту зародження почуттів, то показники пар неодружених майже не відрізняються (40%), що засвідчує значущість такої миті для всіх категорій сімейних пар. Для тих, хто перебуває в офіційному шлюбі, момент виникнення почуттів особливо важливий, адже він нагадує партнерам про перші миті разом, якості, які привабили їх один в одному, романтичні хвилини наодинці і, таким чином, допомагає впоратися з повсякденними справами та обов'язками. Фрагменти щодо завоювання одним партнером симпатії іншого було також виокремлено лише в сімейних оповідях одружених пар. Мабуть, у сім'ях неодружених пар взаємість встановлюється від початку стосунків. Завоювання прихильності та виникнення почуттів потребують рішучості, ініціативності і водночас обережності, здатності аналізувати ситуації.

Звернемо увагу на уявлення про шлюбного партнера, принаймні одруженим, які було виявлено за допомогою методики “Незакінчені речення”. Ми помітили, що члени подружжя сприймають кохану людину як інтелектуальну, цілеспрямовану, толерантну, духовно близьку особистість, здатну себе контролювати, бути емоційною опорою та матеріальною підтримкою для сім'ї. А отже, конструювання міжособистісних стосунків

розгортається в певній ностальгії за “чарівними” миттями їх зародження, із спогадів черпаються сили і натхнення для подальшого розвитку сімейного життя, воно будується більш рішучо та наполегливо, але підпорядковується певним правилам. При цьому з процесу не виключаються контроль, толерантність та розсудливість.

Тотожні показники (48%) фрагментів подружніх наративів стосовно *початку спільного життя* (“після поїздки на море, восени, ми стали жити разом”, “зі стрімкою швидкістю ми увійшли в новий етап – етап спільного життя, почали облаштування нашого першого спільного житла, побуту, спільне планування майбутнього”, “після весілля ми переїхали в Дніпропетровськ і, нарешті, почали жити разом”). Для партнерів у шлюбі спільне проживання – це важливий проміжний етап між романтичним періодом у стосунках та початком сімейного життя. Він сприяє усвідомленню значущості коханої людини та прийняттю рішення рухатися з нею далі по життю. В сім’ях неодружених пар цей показник дещо вищий (60%), бо спільне проживання дає змогу партнерам відчувати єдність, яку в шлюбі посилює його документальне оформлення. Отже, спільне життєконструювання в одружених парах здійснюється з усвідомленням важливості партнерів один для одного.

Наступний, аналогічний за частотою згадування (48%), сюжет – *спільні свята та святкування річниць стосунків* (“Новий рік ми зустрічали разом і на світанку вперше тривалий час були разом”, “присмним і несподіваним для дружини виявилось святкування другої річниці, коли чоловік замовив столик під відкритим небом в ресторані, де звучала жива музика”, “через рік ми поїхали в Крим святкувати річницю, гуляли, купалися, каталися на яхті і просто відмінно проводили час”). Результати дослідження за цим фрагментом істотно не відрізняються від показників наративів неодружених пар (36%). Тобто спільне святкування відіграє важливу роль у взаєминах обох категорій подружжя. В стосунках одружених спільні свята – це можливість краще пізнати один одного, весело та цікаво провести час, нагода заснувати сімейні традиції та звичаї. Річниці для членів подружжя є ще й жаданим елементом романтики у взаєминах, спосіб “розпалювання” почуттів. Такі маленькі свята нагадують чоловіку і жінці про приємні події з їхнього минулого, викликають ностальгійні почуття, стосунки в подружніх парах будуються в атмосфері теплих спогадів, згідно з певними традиціями, з орієнтацією на досвід попередніх поколінь.

Дещо поступаються (44%) частотою згадування в історіях одружених пар сюжети про *романтичні зустрічі, прогулянки, побачення в кафе, сюрпризи* (“багато гуляли, спілкувалися, Саша проявляв знаки уваги, дарував квіти,

запрошував на прогулянки”, “майже всі вечори ми проводили разом в кафе за філіжанкою капучино або чаю, нас один до одного тягнуло, це було взаємно”, “Вадик робив мені багато несподіваних і дуже приємних сюрпризів, задіяв у цьому своїх друзів – вони то привозили мені квіти від нього, то морозиво о першій ночі”). В наративах неодружених цей показник (52%) майже не відрізняється. Чоловік і жінка в шлюбі цінують час, проведений разом, це значущий момент у побудові взаємин, адже під час прогулянок є можливість побачити один одного в неформальній обстановці, почути цікаві розповіді з життя партнера, дізнатися більше про нього, отримати насолоду від безпосереднього спілкування. Проте часу на романтичні прогулянки стає дедалі менше, а обов’язків більше, особливо якщо народжується дитина. Тому пам’ять про такі миті допомагає членам подружжя трохи відволіктися від справ, зняти напруження, відновити внутрішню енергію. Значущість “казкових” моментів виявляє також методика незакінчених речень – партнери сприймають романтику в стосунках як умову взаєморозуміння, піклування, самовіддачі, відвертості та ніжності. На відміну від сімей неодружених пар з поверхневим уявленням про романтичне кохання, серед одружених пар переважають глибокі почуття усвідомлення значущості кохання, тому подружнє життєконструювання здійснюється з прагненням до кращого пізнання партнера, збереження почуттів, подолання перешкод.

Дещо менш значущим (40%) фрагментом є *мрії подружніх пар про дитину, планування її народження* (“ми готуємо плацдарм для розширення сім’ї, дуже стараємося для майбутнього”, “ми мріємо про дитину або двох років через п’ять, після того, як трохи внормуємо свій божевільний графік”, “звичайно ж, ми мріємо про дитину, навіть вже плануємо облаштувати одну кімнату під дитячу”). Коли стосунки вже стабілізувалися, визначився вектор їхнього розвитку, у партнерів з’являється бажання перейти до наступного етапу – поповнити сім’ю новим її членом. Серед неодружених пар цей показник навіть вищий (56%), що свідчить про активне прагнення чоловіка і жінки до стабілізації взаємин. В офіційно оформлених шлюбах поступово формується готовність партнерів стати батьками (як матеріальна, так і моральна), сімейне життєконструювання відбувається відповідально, з розвитком готовності обох членів подружжя до різних, інколи непередбачуваних, складнощів.

Ще один важливий (40%) фрагмент, виокремлений лише в наративах подружніх пар з офіційним статусом відносин, відбиває *розвиток, “дорослішання” міжособистісних стосунків, піклування чоловіка і жінки один про одного* (“тепер, у сьогоднішній день, звичайно, немає таких палких пристрастей, як раніше, але все ж наша любов стала дорослішою, справжньою”, “з часом

наші стосунки почали змінюватися з дитячих взаємин на дорослі, і ми зблизилися ще більше”, “ми дуже переживаємо один за одного, часто телефонуємо і цікавимося самопочуттям”). Цілком очікувано, що в наративах неодружених пар такі сюжети не спостерігалися, оскільки партнери ще не відчують достатньої відповідальності один перед одним, особливо на початкових етапах стосунків. У взаєминах одружених картина дещо інша. Навіть у початковий період сімейного розвитку членам подружжя доводиться брати на себе одразу велику кількість зобов'язань, а романтика та “шалені” почуття в стосунках відходять на другий план. Кохання стає іншим, більш зрілим. Партнери починають сприймати один одного як родину, в них виникає почуття спорідненості. Вони вже значно більше важать один для одного, тому самовіддано піклуються про кохану людину. Однак часу на такі прояви стає дедалі менше через надмірну завантаженість повсякденними справами, тому приділяти багато уваги створенню теплої сімейної атмосфери не доводиться. Це підтверджується результатами, отриманими за методикою незакінчених речень: уявлення партнерів про власну сім'ю в основному зосереджені навколо побуту, матеріальних питань, житлових умов, стабільності та захищеності. Стосунки вибудовуються врівноважено, з глибокими почуттями, але матеріальні проблеми істотно позначаються на них.

Дещо менш поширені (36%) сюжети стосовно *спільних проєктів партнерів, досягнення обоїльної мети*. Вони були виявлені лише в сімейних наративах одружених (“особливо перший рік багато їздили разом, брали участь у проєктах, спільно вели тренінги”, “а пам'ятаєш, як ми корпоративні газети робили – збиралися вночі, робили вдень, в метушні, на нервах”, “одного разу Славі спала на думку ідея написати програму для обчислення курсового проєкту, а Таня запропонувала зробити це для решти за певну плату - ось так ми вперше разом заробили”). Ці сюжети виявляють сформовану звичку партнерів радитися між собою стосовно важливих питань, спільність рішень. Одружені чоловік і жінка створюють не тільки найближче, а й віддалене майбутнє, ставлять спільні цілі, конструюють стосунки довіри за відсутності будь-яких таємниць.

У багатьох (36%) спільних оповідях згадуються *конфлікти, кризи у стосунках, відзначаються брак часу в одного з членів подружжя (або обох) для сім'ї через зайнятість на роботі, загальне погіршення взаємин між партнерами та тимчасове їхнє призупинення* (“стосунки змінилися через нестачу уваги, з'явилася нудьга, розчарування, бувають сварки”, “ми обоє багато працюємо і тому не виходить проводити багато часу разом”, “на третій рік взаємини погіршилися, стали нестабільними – чоловік замкнений, не йде на контакт, ми часто думаємо про розлучення”, “а після цього ми розійшлися

на 4–5 років, кожен займався своїми справами і ми не бачилися”). Поширеність цього сюжету в наративах сімей неодружених виявилася значно більшою (56%). Можливо, роль конфліктів у таких сім’ях в процесі їхнього розвитку та пошуку партнерами спільних поглядів є більш вагомим. В офіційно оформлених відносинах пар криза могла настати через надмірну завантаженість членів подружжя як на роботі (навчання), так і вдома, фізичну та моральну втому, брак спілкування одного з одним, адже і чоловіку, і дружині властиве прагнення забезпечити матеріальну “платформу” для побудови стабільного майбутнього. Конфлікти тут виконують скоріше функцію “розрядки”, подолання повсякденних стресів, оновлення стосунків. Таку роль конфліктів підтверджують і результати дослідження за методикою незакінчених речень, де суперечки описуються як вияв бурхливої реакції, негативної поведінки. Причини цього в основному полягають у дефіциті уваги через надмірну зосередженість на роботі, захопленість комп’ютерними іграми, побутові справи. Але в деяких історіях подружжів, що перебувають у шлюбі, простежується тенденція до постійного поступового погіршення стосунків. Члени подружжя втомлюються як один від одного, так і від сімейних відносин у цілому – багато відповідальності їм доводиться брати на себе. Як наслідок, виникають такі кризові ситуації, котрі за несвочасного та невмілого розв’язання тягнуть за собою загрозу розриву шлюбів. Інколи для їх подолання партнери свідомо призупиняють взаємини, розходяться. Таке призупинення стосунків слугує допоміжним стимулом сімейної життєпобудови. Вочевидь, тимчасова розлука змушує чоловіка і жінку відчутти цінність один одного, й надалі спільне життєконструювання відбувається із прагненням внутрішнього спокою, абстрагування від буденної метушні. Більшість досліджуваних пар успішно долають проблемні періоди у житті.

Доволі часто трапляється в наративах (32%) характерний лише для офіційно зареєстрованих сімей фрагмент, що відбиває *прагнення членів подружжя до професійного розвитку*, в тому числі до *закінчення вищого навчального закладу, влаштування на роботу* (“потім пішла низка подій: Аня закінчила магістратуру, отримала диплом, влаштувалася на роботу, потім на іншу”, “з найближчих цілей – втриматися в професійній сфері і трохи “розпрямити плечі””, “ми хочемо «рости» в професійній сфері: англійська мова, програмування для чоловіка, ведення свят для жінки, а для душі і додаткового заробітку – плетіння”). Важливість зазначеної теми передбачувана для одружених, оскільки кар’єрне зростання – запорука фінансової стабільності, “фундамент” для подальшого процесу побудови сімейного життя. У подружжя є відповідальність перед сім’єю, бажання її

забезпечити. Тому, звичайно, чоловік і жінка прагнуть до саморозвитку, зростання у професійній сфері, самореалізації, отримання нових знань, формування та вдосконалення умінь та навичок.

Таку ж поширеність (32%) мають сюжети, в яких згадується *романтичний період у взаєминах після одруження* (“після весілля у нас був дуже світлий і приємний період, ми не сварилися і жили дуже добре”, “після весілля багато чого змінилося, ми стали уважніше і тепліше ставитися один до одного”, “спочатку все після весілля було прекрасно, ми цей час проводили в любові і захопленні один одним”). Коли стосунки документально оформлені, така бажана для чоловіка і дружини мета нарешті досягається: вони на законних підставах можуть бути разом, без будь-яких заборон і перешкод. У перший після одруження період починають реалізовуватися ідеалізовані уявлення партнерів про шлюб, вони намагаються зробити все якнайкраще, бути ідеальними чоловіком і дружиною. Саме тому життєконструювання на початковому етапі спільного сімейного життя здійснюється з прагненнями до ідеальності, ретельності у стосунках, з сумлінними стараннями створити затишну сімейну атмосферу.

Наступна за частотою згадування (28%) тема стосується *придбання власного житла, ремонту в квартирі*, тобто прагнення членів подружжя до створення ідеальних умов життя (“це був активний період – ми і ремонт в квартирі закінчили, і на дачі порядок навели”, “почали робити ремонт, у вихідні разом їздили по магазинах, вибирали, обговорювали дизайн, купували матеріали”, “ми придбали нову квартиру в кредит, виглядала вона так – «цеглини і плити», і в грудні ми зробили перший внесок в неї – замінили вхідні двері”). Ця тема відображена лише у спільних оповідях пар, що перебувають в шлюбі, оскільки неодружені чоловік і жінка не готові купувати спільну нерухомість і рідко мають своє житло. Після офіційного укладення шлюбу партнери починають приділяти більше уваги домашньому побуту і прагнуть скоріше облаштувати власне сімейне “гніздечко”, створити в домі затишок і комфорт. Це свідчить про бажання чоловіка і жінки до ідеалізації власних умов проживання, про зосередженість на домашньому побуті. Оскільки ремонт – справа доволі складна, потребує багато сил та часу, стосунки будуються з орієнтацією на комфортні зовнішні умови.

Дещо нижча (20%) частота згадування в подружніх нарративах теми *планування щасливої спільної старості* (“майбутнє бачимо чітко – хочемо прожити життя саме один з одним, аж до золотого весілля, і щоб обов’язково були онуки”, “в далекому майбутньому, ми сподіваємося, так само будемо разом – такими милими бабусею і дідусем”, “і років через 50 хотілося б бути разом, жити в своєму будинку і вечорами гуляти в саду”). У спільних історіях

неодружених партнерів присутність цієї теми майже така ж (16%), а отже, значущість планування віддаленого майбутнього в сім'я одружених і неодружених дуже схожа. Одружені чоловік і жінка мріють про вдалий шлюб тривалістю на все життя, аж до старості, яку вони також зможуть провести разом. Це допомагає їм сприймати партнера на своєму життєвому шляху як унікального, неповторного, а зустріч з ним – як доленосну. Тому конструювання сімейного життя відбувається з орієнтацією не тільки на власні можливості, внутрішній локус контролю, а й на зовнішні орієнтири.

Не дуже поширений (16%), але все ж таки згаданий сюжет – *спілкування членів подружжя в інтернеті та по телефону* (“після першого побачення ми стали переписуватися смс-ками”, “ми обоє пам’ятаємо, як просиджували в скайпі всі ночі до 4-х годин ранку”, “після першого знайомства ми іноді листувалися в інтернеті, ініціатором був чоловік, потім спілкування перервалося і через якийсь час відновилося, але вже за допомогою смс-повідомлень”). Зазначений сюжет утричі частіше згадується партнерами, що не перебувають у шлюбі. Отже, опосередковане технічними засобами спілкування для таких пар значно важливіше, що свідчить про певну обережність, нерішучість у стосунках. Одружені партнери більше цінують живий, прямий контакт. Процес побудови подружнього життя відбувається у безпосередній взаємодії.

Темі *першого інтимного моменту* приділено не надто багато уваги в спільних оповідах одружених пар (16%), що майже не відрізняється від аналогічних показників (24%) в сімейних історіях неодружених пар (“перша близькість виявилася дещо несподіваною для Кості, оскільки попередня спроба була невдалою, для Лариси ж це означало «слідувати за своїми бажаннями, не відкладати життя на потім””, “ось так і зустрічалися, а в один прекрасний день зрозуміли, що готові перевести наші стосунки на інший, більш інтимний рівень, ще ближче пізнати один одного”, “перший сексуальний досвід був у нас спонтанним, але від цього не менш чудовим”). Звичайно, перша інтимна близькість між чоловіком і жінкою значуща для них, допомагає зблизитися, пізнати досі не відкриті особливості один одного. Втім, одружені партнери нечасто згадують її в сімейних історіях, скоріше через небажання ділитися найпотаємнішими переживаннями. Це підтверджується результатами досліджень за методикою незакінчених речень: багато досліджуваних визначили цю тему як надто особисту. З огляду на зазначене конструювання спільного життя відбувається із прагненням захистити свою родину від сторонніх поглядів, зберегти у пам’яті найпотаємніші сімейні миті та водночас орієнтуватися на набутий досвід.

Такий самий показник (16%) мають у подружніх історіях фрагменти стосовно *знайомства партнерів з батьками один одного* (“навесні ми познайомилися з її батьками, поїхали знайомитися з його батьками в Олександрію”, “з його батьками ми познайомилися тільки через три роки, хоча вже деякий час жили разом”, “потім настав Новий рік, і Майя запросила Вадима до себе в гості, щоб познайомити його з батьками – він справив на них чудове враження”). В оповідах неодружених пар показник поширеності сюжету не відрізняється істотно (24%), що засвідчує значущість цього моменту для одружених та неодружених партнерів. Водночас очевидно, що в офіційному шлюбі партнери відчують себе єдиною сім’єю навіть поза знайомством з батьками, здатні до прийняття власних рішень щодо змін у спільному житті, його переходу на наступний етап.

Як з’ясувалося за допомогою методики незакінчених речень, батьківська сім’я все ж має важливіше значення для одружених чоловіка і жінки. Вони сприймають її як гармонійний простір піклування, розвитку, підтримки та сімейних цінностей. Шлюбні партнери навіть дещо ідеалізують батьківську сім’ю, прагнуть перенести її “зразкові” особливості у власні стосунки, тому взаємини будуються більш свідомо, помірквано, з орієнтацією на певні життєві ідеали.

Третій етап наративного аналізу було присвячено визначенню певних “формул” сімейних історій та їхньому аналізу. Згідно з отриманими результатами було виокремлено два критерії – інтенсивність конструювання стосунків та змістові тенденції їх побудови, оскільки саме вони дають можливість докладно дослідити і процесуальний, і змістовий аспекти сімейного життєконструювання. Відтак було проведено порівняльний аналіз спільних наративів пар, що перебувають в офіційному шлюбі, та неодружених. Отже, за першим критерієм (інтенсивність конструювання сімейних стосунків у спільних наративах) визначено шість типів сімейних оповідей. Перейдемо до їх розгляду.

Перший тип – *обережне, невпевнене конструювання стосунків*. Серед неодружених пар така “формула” трапляється частіше (16%), ніж в офіційних шлюбах (4%). Напевно, деякі неодружені партнери ще не вирішили остаточно, чи хочуть вони бути разом та будувати сімейне життя саме з цією людиною, тому поведуться нерішуче. Зазвичай така “формула” стосунків комбінується з таких індивідуальних наративів: “повільний розвиток взаємин + тривалий емоційний процес побудови взаємин”, “боязкий і тривалий початок стосунків + невпевнене зав’язування стосунків”.

Другий тип – *швидке, динамічне, активне конструювання взаємин*. Тут також показник в оповідах сімейних пар, що не перебувають у шлюбі, вищий

(32%), ніж у тих, що офіційно зареєстрували шлюб (20%). Цей тип найбільш поширений, та характерний для неодружених сімейних пар. Третина таких пар вибудовують взаємини в стрімкому темпі – можливо, вони прагнуть яскравих вражень, постійних змін, остерегаються нудьги у стосунках. Ця “формула” може утворюватися завдяки таким поєднанням індивідуальних наративів: “емоційно довгоочікувані стосунки + поспішний активний процес побудови стосунків”, “динамічний розвиток взаємин з незвичайною зав’язкою + стрімкий процес побудови взаємин”. Що стосується шлюбу, то партнерам, вочевидь, не вистачає емоційності у стосунках, тому вони намагаються привнести динаміку в їх конструювання. Її можна простежити в таких комбінаціях індивідуальних наративів: “стрибокподібний розвиток стосунків + стрімкий процес побудови стосунків”, “дуже динамічне і швидке конструювання взаємин + швидка зав’язка і розвиток взаємин”.

Третій тип – *імпульсивне, спонтанне, творче конструювання стосунків*. Характерний для сімейних пар, що не перебувають у шлюбі (24%). Такий процес побудови стосунків не складний, але достатньо нестабільний, тобто партнери в офіційно не зареєстрованих сім’ях, не сприймають якісь обмеження і правила та залишаються разом тільки за умов певної свободи у взаєминах. Їхні індивідуальні наративи поєднуються в таку “формулу”: “динамічне конструювання стосунків + імпульсивний процес побудови стосунків”, “спокійний, розмірений процес побудови взаємин + активний розвиток взаємин”. Серед одружених зазначена “формула” в наративах трапляється нечасто (12%), тобто імпульсивність та спонтанність у взаєминах не відіграють великої ролі. Третій тип складають такі поєднання індивідуальних історій: “динамічний і швидкий розвиток стосунків + спонтанне зав’язування стосунків”, “швидкий розвиток взаємин з «іскри» + стрімке, неначе «спалах блискавки», конструювання взаємин».

Четвертий тип – *повільне, поступове, але впевнене конструювання взаємин*. Дуже яскраво ця “формула” проявилася в сімейних наративах одружених пар (40%). Партнери свідомо ставляться до розвитку стосунків і прагнуть чіткого, ґрунтового процесу їх побудови, в якому присутні спокій, надійність. Цю “формулу” можна простежити в індивідуальних наративах членів подружжя: “поступове, трохи уповільнене встановлення взаємин + спокійний, розмірений процес побудови взаємин”, “обмірковане і поетапне конструювання стосунків + динамічний і свідомий розвиток стосунків”. Серед спільних оповідей сімей неодружених такий тип значно менше поширений (16%). Можливо, партнери ще не мають серйозних намірів стосовно один одного і схильні радше до активного та мінливого процесу сімейного життєконструювання. Але ті пари, яким притаманний цей тип сімейних

оповідей, напевно мають плани щодо продовження стосунків і навіть офіційного їх оформлення. Означена “формула” створюється у поєднанні індивідуальних історій партнерів: “тривале зав’язування стосунків + неспішний початок і розвиток стосунків”, “розмірена побудова взаємин + швидкий початок і спокійне подальше конструювання взаємин”.

П’ятий тип – *складне, проблемне конструювання взаємин*. Приблизно однаково він поширений як серед неодружених пар (12%), так і подружжів, що перебувають у шлюбі (8%). Неодруженим партнерам доводиться пристосовуватися до побутових складнощів у спільному житті, долати внутрішню невпевненість, страх розчарування та побоювання стосовно невдач, тому побудова стосунків відбувається в процесі адаптації та подолання внутрішніх конфліктів. Цей тип оповіді простежується у поєднанні індивідуальних історій: “дуже тривалий розвиток взаємин + складний і завзятий процес побудови взаємин”, “невпевнене конструювання стосунків + проблемне поступове зав’язування і розвиток стосунків”. В офіційних шлюбах труднощі взаємин пов’язані з виникненням нових соціальних ролей, народженням дитини, тобто перебудовою уявлень членів подружжя про сімейне життя, і це значно впливає на процес побудови стосунків. Такі особливості відображені у комбінаціях особистих оповідей чоловіка і жінки: “тривалий і стрімкий розвиток стосунків + довготривалий і складний процес побудови стосунків”, “помірне формальне конструювання взаємин + динамічне старання зав’язування взаємин”.

Шостий тип – *мінливе конструювання взаємин – їх розвиток від бурхливих почуттів до стабільності*. Цікаво, що таку “формулу” сімейних наративів було виявлено лише в спільних історіях одружених партнерів (16%). Це означає, що їхні стосунки більш схильні до змін, а чоловік і дружина докладають неабияких зусиль до їх розвитку та конструювання. Особисті наративи можуть поєднуватися в таку “формулу”: “динамічний і поетапний розвиток взаємин + стрімкий імпульсивний процес побудови взаємин”, “ґрунтовне конструювання стосунків + імпульсивне зав’язування і стабільний подальший розвиток стосунків”. Натомість взаємини неодружених пар ще не настільки зрілі та виважені, щоб партнери усвідомлювали необхідність їхнього розвитку, “дорослішання”.

Згідно з другим критерієм класифікації загальних “формул” сімейних наративів – змістовою спрямованістю конструювання стосунків у спільних оповідях – було виокремлено вісім типів подружніх історій.

Перший тип спільних історій орієнтований на *взаєморозуміння, глибоку прихильність, гармонію партнерів у дружбі і коханні*. Цей показник в офіційному шлюбі (28%) майже втричі вищий, ніж у взаєминах неодружених

пар (8%). Вочевидь, для членів подружжя, які документально оформили шлюб, вкрай важливі відверте ставлення один до одного, розуміння з боку коханої людини, взаємоповага, тобто загальносімейні цінності. Теплі стосунки надихають їх на подальше конструювання спільного життя, а “формула” утворюється шляхом поєднання індивідуальних нарративів: “процес побудови взаємин з глибокою любов’ю і прихильністю + розвиток взаємин, орієнтованих на спільне майбутнє”, “конструювання взаємин близьких за духом людей + процес побудови взаємин, які ґрунтуються на щирих почуттях і прагненні до духовного зростання”. Що стосується сімей неодружених пар, то незначний відсоток наявності такої “формули” в їхніх спільних оповідах засвідчує небажання партнерів замислюватися над ґрунтовною побудовою взаємин, формувати сімейні цінності. Серед них лише кілька пар сприймають стосунки як гармонійний простір для двох, в якому панують любов та взаєморозуміння. Можна припустити, що в таких парах майже сформована готовність до офіційного оформлення шлюбу. Така спрямованість простежується в їхніх індивідуальних нарративах: “зав’язування стосунків, які базуються на любові та гармонії + розвиток стосунків з великими планами на майбутнє”, “процес побудови довірчих і теплих взаємин + конструювання взаємин, спрямованих на глибоку прихильність, щирість і спорідненість”.

Другий тип стосується тенденції до *романтики, веселощів, легкості та яскравих емоцій* у конструюванні сімейних стосунків. Відсотковий показник цього типу оповідей у сім’ях неодружених втричі вищий за попередній (24%), а в одружених – становить 4%. Партнери у “вільних”, офіційно не оформлених сім’ях активно підтримують романтику у взаєминах і намагаються не “загрузнути” у побутових складнощах. Звичайно, серед них є такі, що мріють про створення справжньої сім’ї, але доки стосунки документально не оформлені, в свідомості партнерів домінує поверхневе та романтичне ставлення до побудови спільного життя. Таку спрямованість можна помітити у поєднанні особистих історій партнерів: “процес побудови дуже романтичних взаємин зі спонтанними вчинками + розвиток легких і комфортних взаємин”, “зав’язування стосунків, які ґрунтуються на динамічних емоціях + конструювання стосунків у прагненні до радості і щастя”. Після офіційного оформлення шлюбу чоловік і жінка, напевно, вибудовують для себе зовсім інші пріоритети, змінюють напрямок мислення, сприймають сімейне життя як надійний “тил”.

Третій тип відбиває *відсутність тенденції до визначеності майбутнього*, сумніви партнерів щодо подальшого спільного життя. Тут спостерігається схожа з попереднім типом ситуація, тобто в офіційному шлюбі така “формула” становить лише 4% оповідей. Це підтверджує

впевненість партнерів у спільному подальшому житті, їхні серйозні наміри стосовно один одного. Взаємини неодружених відрізняються меншою визначеністю партнерів стосовно майбутніх планів (16%), але це не означає, що чоловік і жінка взагалі не прагнуть одружитися – можливо, вони ще формують у собі готовність до спільного подальшого життя. Ця “формула” сімейних наративів простежується в таких індивідуальних історіях неодружених партнерів: “процес побудови взаємин з опорою на сьогоднішній день + зав’язування взаємин з невпевненістю, але величезним коханням”, “розвиток стосунків у спільній діяльності, але без планів на майбутнє + формальне конструювання стосунків”.

Четвертий тип сімейних оповідей відбиває тенденції до *стабільності, підтримки та взаємного комфорту* партнерів у розвитку стосунків. За цим показником ми виявили значно більшу кількість спільних наративів пар, що перебувають в шлюбі (32%) порівняно з парами, які ще не одружені (12%). Для одружених партнерів украй важливі відчуття захищеності, сімейна підтримка. Сім’я для них – це люди, на яких завжди можна покластися у скрутну хвилину, які зрозуміють та допоможуть. Таке прагнення можна спостерігати у поєднанні їхніх індивідуальних наративів: “процес побудови стосунків в гармонії і комфорті партнерів один з одним + розвиток стосунків зі стабільністю і спокоєм”, “зав’язування взаємин, в яких членам подружжя зручно один з одним + конструювання взаємин у комфорті і стабільності”. В сім’ях неодружених ця тенденція доволі слабка, але є пари, які бачать спільне майбутнє разом, готові до одруження та вже мріють про створення сім’ї, адже їм так не вистачає надійності та стабільності у стосунках. У “формулі” це відбивається за допомогою комбінації особистих історій чоловіка і жінки: “конструювання гармонійних взаємин + розвиток взаємин у любові і впевненості партнерів один в одному”, “зав’язування стосунків дуже схожих за світоглядом партнерів + процес побудови стосунків у стабільності і комфорті партнерів один з одним”.

П’ятий тип сімейних наративів – відображає тенденцію до *спільного проведення дозвілля*, прагнення чоловіка і дружини бути разом у вільний від справ час. Такий тип у подружніх оповідах пар, які перебувають у шлюбі, майже відсутній (4%), що може бути пов’язано з прагненням партнерів до особистого простору, відпочинку від сімейних справ, наявності додаткового часу лише для себе та своїх зацікавлень. Натомість, серед неодружених відсоток таких “формул” у спільних історіях доволі високий (20%). Партнерів ще не об’єднує документальне оформлення стосунків, і вони якомога більше часу намагаються проводити з коханою людиною. В індивідуальних наративах ця тенденція виявляється у таких комбінаціях: “конструювання

гармонійних взаємин, випробуваних на міцність + розвиток взаємин у прагненні партнерів бути разом”, “процес побудови стосунків з величезним прагненням партнерів розвиватися + зав’язування стосунків близьких за духом людей”.

Шостий тип оповідей включає тему *реалізації різноманітних змістовних планів на майбутнє*. Серед неодружених сімейних пар цей тип наративів становить 8%, а серед одружених – 4%. Напевно, це пов’язано з відсутністю визначеного вектора соціально-економічного розвитку в країні, чіткої політики щодо розвитку сім’ї. З огляду на те що молоді сім’ї не забезпечуються власним житлом, партнери не наважуються планувати далеко наперед, намагаються конструювати стосунки обачно, з опорою на наявні можливості сьогодення.

Сьомий тип сімейних наративів орієнтований на *розвиток спільного світогляду партнерів, подолання труднощів разом*. Цікаво, що цей тип охоплює лише 12% наративів неодружених та 8% одружених. І все ж серед неодружених більше сімейних наративів з такою “формулою”. Спільність повсякденних справ значно об’єднує чоловіка і жінку, вони починають відчувати себе сім’єю. Особливо важливим для пар є спільне розв’язання проблем, оскільки воно допомагає конструюванню єдиного сімейного світогляду, підштовхує до пошуку та знаходження компромісу. Зазначена “формула” утворюється завдяки поєднанню таких індивідуальних наративів неодружених партнерів: “розвиток стосунків, які базуються на теплих і коханнях партнерів один до одного + процес побудови стосунків із спільними інтересами чоловіка і жінки та подоланням труднощів разом”, “зав’язування взаємин зі спільним прагненням до розвитку + конструювання наповнених емоціями і переживаннями взаємин”.

Восьмий тип сімейних оповідей відбиває *орієнтацію партнерів на взаємне піклування*. Такі “формули” сімейних наративів мали місце лише серед подружніх наративів одружених (16%). Вочевидь, в сім’ях, офіційно не оформлених, партнери ще недостатньо усвідомили та прийняли власні сімейні ролі. Тому піклування не є пріоритетним у їхніх стосунках. В офіційних шлюбах, навпаки, члени подружжя переживають один за одного, намагаються створити комфортні умови для спільного життя. Такі особливості “формули” подружніх оповідей розкриваються у поєднанні індивідуальних наративів чоловіка і жінки: “процес побудови стосунків з акцентом на взаємній підтримці та спільному побуті + зав’язування стосунків на основі глибоких почуттів”, “розвиток гармонійних стосунків зі взаєморозумінням партнерів + конструювання взаємин з любов’ю і взаємодопомогою”.

Цікавим виявилось відсоткове співвідношення сімейних наративів, створених у формі діалогу між чоловіком і жінкою в сім'ях неодружених пар та в офіційному шлюбі: відповідно 16% і 32%. Такі дані свідчать про більшу налагодженість спілкування серед одружених, про конструювання ширшого та змістовнішого смислового комунікативного простору. В сім'ях неодружених пар члени подружжя перебувають у пошуках спільних позицій, їм складно поступатися власними інтересами та уподобаннями заради іншого, тому діалогічність у конструюванні стосунків ще не сформувалася.

На четвертому етапі до аналізу наративів було залучено ненаративні компоненти, відкинуті на першому етапі, а відтак проведено їх узагальнення та інтерпретацію. На основі отриманих результатів було виокремлено квазіфункції ненаративних компонентів, які не передбачають чіткої структури, але позначають певні контексти. Такі квазіфункції було виявлено як спільні в сімейних історіях обох типів сімей, так і окремі в історіях одружених та неодружених сімейних пар. Отримані дані відбивають основні моменти, які партнери прагнули виокремити, відзначити в своїх оповідях.

Перша квазіфункція, яку виконують у спільних історіях ненаративні компоненти, це *каузальне рефлексування*, і в ній розкривається усвідомлення партнерами причин власних вчинків, виникнення труднощів. Завдяки ненаративному фрагментові чоловік і дружина мають можливість поміркувати разом над причинами дій, виникнення труднощів та спробувати змінити ситуацію на краще. В оповідях сімейних пар, які перебувають в шлюбі, показник наявності таких компонентів майже вдвічі вищий (52%), ніж у сім'ях, що не мають офіційного статусу (32%). Це може свідчити про більшу кількість життєвих складнощів, які подолали члени подружжя разом, а отже – про налагоджений діалог між ними, здатність організувати та гармонізувати сімейне життєконструювання. У сім'ях неодружених партнерів дещо гірша міжособистісна комунікація, їм важче дійти єдиної думки. Але з огляду на наведені дані вони все ж намагаються усвідомити причини спільних труднощів і наполегливо будують стосунки у співпраці.

Друга квазіфункція ненаративних фрагментів полягає в тому, що вони виконують роль *каналізації негативних почуттів*, тобто партнери виражають негативні переживання: смуток, хвилювання, ревності, страх. Цікаво, що сім'ї неодружених пар такі фрагменти використовують у спільних наративах частіше (48%), ніж одружених (36%). Неодружені чоловік і жінка переживають більше тривожних почуттів, оскільки не відчують надійності сімейних відносин, які перебувають на етапі становлення, виникають конфлікти. Така атмосфера може сприяти негативним емоціям, і спільне життєконструювання відбувається з почуттям тривоги та невпевненості.

Щодо офіційного шлюбу, то тут неприсмні переживання здебільшого виникають через турботу чоловіка і жінки один про одного, а також подружні ревності, що пояснюється браком уваги коханої людини. Тому взаємини будуються з прагненням до максимального контролю стосунків з боку кожного партнера.

Третя квазіфункція, яку виконують ненаративні компоненти – **визначення подій-каталізаторів**, у тому числі усвідомлення партнерами переваг труднощів, корисності складних моментів, що зближують. Показник наявності згаданих компонентів в наративах одружених удвічі більший (56%), ніж неодружених (24%), що може свідчити про прагнення членів подружжя запам'ятовувати важливі моменти, акцентувати на них увагу, берегти їх для подальшої сімейної історії. До того ж, напевно, в документально оформлених сімейних відносинах виникає значно більше ситуацій, які випробовують їх на міцність, й у зв'язку з цим у партнерів підвищується рівень особистісної життєстійкості, змінюється сприйняття труднощів – від проблемного до перспективного, більш усвідомленого та зваженого. В такому випадку процес життєконструювання загартується, чіткіше визначається його напрямок. У сім'ях неодружених пар цей показник хоч і вдвічі нижчий, ніж в офіційно зареєстрованих сім'ях, але все ж значний. Напевно, партнери відчувають дуже сприятливу роль певних подій, особливо складних та проблемних, у побудові їхніх стосунків. У спільних оповідях вони часто підкреслюють, що труднощі підштовхнули їхні взаємини до нового етапу розвитку, тобто відбувається переусвідомлення значення повсякденних ситуацій, навіть на перший погляд незначних. Проте чоловік і жінка ще не пережили великої кількості життєвих труднощів, тому вони болісно реагують на них, гостріше сприймають складні моменти. Відтак стосунки будуються із вразливістю до перешкод, напруженням сил задля їх подолання, а також у процесі трансформації уявлень чоловіка і жінки про життєві події-каталізатори, які не тільки активізують життєконструювання, а й змістовно його наповнюють.

Четверта квазіфункція ненаративних фрагментів у спільних текстах – виявлення **неготовності партнерів до несподіванок**: вираження сумнівів, здивувань з приводу певних ситуацій. У спільних оповідях неодружених пар такі фрагменти трапляються частіше (36%). Можливо, це пов'язано з сумнівами чоловіка і жінки стосовно остаточного вибору партнера, невизначеністю зі статусом стосунків і, як наслідок, ваганнями у питанні сімейного життєконструювання. У наративах подружжів, що перебувають в шлюбі, показник наявності ненаративних фрагментів нижчий (24%) – напевно, через узаконення взаємин, хоча стосовно деяких ситуацій партнери ще розмірковують. Це початковий період у розвитку їхніх стосунків, після

одруження залишається багато суперечливих моментів, але чоловік і жінка не уникають їх, а будують спільне життя із прагненням прогнозування та запобігання можливим труднощам.

П'ята квазіфункція – *міжособистісна атракція*, тобто підкреслення інтересу, симпатії партнерів один до одного. В спільних історіях неодружених пар ненаративні компоненти трапляються частіше (48%). Оскільки стосунки ще перебувають на романтичній стадії розвитку, чоловік і жінка звертають більше уваги на зовнішність один одного, процес сімейної життєбудови відбувається більш поверхнево, але із зацікавленням обох членів сім'ї. Офіційно зареєстровані відносини (36%) вже передбачають зосередженість на сімейному житті. Партнери хоч і намагаються зберігати кохання та інтерес один до одного, але в них не завжди це виходить. Їхнє сімейне життєконструювання розгортається у дещо напруженому просторі, де панують відповідальність та цілеспрямованість.

Шоста квазіфункція стосується *емпатійного ставлення партнерів один до одного*, вираження підтримки, визнання значущості один для одного, прагнення зміцнити стосунки таким чином. У наративах одружених пар частка ненаративних компонентів становить 36%, що перевищує відповідні дані щодо неодружених пар (16%). Ми передбачаємо, що для членів офіційно зареєстрованих сімей вкрай важливо не залишатися самому у тяжку хвилину, оскільки вони звикли до відчуття сімейної єдності. До того ж для подружжя велике значення має вираження почуттів, акцентування уваги на взаємному коханні. Це робить стосунки ближчими, теплішими, дає можливість чоловікові і жінці спокійно будувати спільне життя із прагненням максимальної взаємності та допомоги один одному. В сім'ях неодружених почуття “ми” ще не повністю сформувалося – партнери живуть разом, але часто відчують себе вільними від обмежень. Звичайно, вони також прагнуть отримати підтримку в складних ситуаціях, але не обов'язково від партнера (від близьких друзів, батьків тощо). Таке спільне життєконструювання відрізняється частими проявами суперечностей між партнерами, відмовою зосереджуватися лише на сімейних стосунках.

Сьома квазіфункція ненаративних компонентів в спільних історіях – це вияв *готовності партнерів до змін у стосунках*. У наративах тих, хто перебуває в офіційному шлюбі, згадані компоненти становлять 48%, що майже вдвічі більше відповідних показників стосовно сімей неодружених (28%). Напевно, офіційне оформлення відносин значно активізує процес їхніх змін – від вільних стосунків до певним чином обмежених, від невизначених зобов'язань до чітких соціальних ролей, від подружньої пари до сім'ї з дитиною. Чоловік і дружина пристосовуються до такої динаміки, виробляють

особисті способи реагування на зміни в житті. Сімейне життєконструювання в шлюбі відбувається із внутрішньою готовністю партнерів до змін та формуванням здатності впоратися з ними. Показник щодо сімей неодружених нижчий, але все ж значний. Це можна пояснити особливостями взаємин у сім'ї, внаслідок яких внутрішня готовність виробляється повільніше. Відповідно, життєконструювання відбувається з нижчим рівнем організованості та певною безвідповідальністю партнерів.

Восьма квазіфункція ненаративних фрагментів – ***сприяння вибудовуванню партнерами спільних позицій та уявлень акцентуванням уваги на розбіжностях у поглядах, на конфліктах.*** Це дає змогу чоловікові і жінці гостріше відчувати міжособистісні суперечності, усвідомити необхідність їх розв'язання. Доволі високий відсоток наявності ненаративних компонентів у спільних наративах неодружених пар (36%) засвідчує активний пошук та формування схожих поглядів на ситуації. Сімейне життєконструювання здійснюється в процесі узгодження їхніх особистих поглядів і переконань. Аналогічний показник для наративів сімей в офіційному шлюбі (24%) вказує на порівняно вищий рівень узгодженості рішень та поглядів партнерів, зокрема, щодо подолання побутових складнощів, коригування методів виховання дитини, розв'язання проблем матеріального забезпечення сім'ї. Тому офіційно оформлені сімейні відносини будуються із прагматичною спрямованістю, зосередженістю подружжя на конкретних життєвих обставинах.

Дев'ята квазіфункція ненаративних компонентів – це ***визначення спільного майбутнього***, вираження віри в майбутнє, сподівань чоловіка і жінки. Значної різниці між показниками наявності зазначених компонентів у наративах обох категорій сімей немає: неодружених (20%) та одружених (24%). В сім'ях неодружених пар конструювання визначеного майбутнього підштовхує та мотивує до подальшого спільного життя, і процес життєпобудови відбувається за допомогою певних стимулів, каталізаторів. В шлюбі сподівання партнерів щодо щасливого спільного майбутнього дає їм змогу зміцнити подружні стосунки, запланувати подальший шлях розвитку сім'ї. Їхні взаємини відзначаються прагненням чоловіка і жінки до визначеності та реалізації власних задумів у конструюванні сімейного життя.

Десята квазіфункція ненаративних фрагментів у спільних історіях характеризує ***відмову партнерів від власних намірів, визначеного напрямку розвитку ситуації.*** Відповідні показники також незначно відрізняються в незареєстрованих (28%) та офіційно зареєстрованих (24%) сім'ях. У взаєминах неодружених партнерів така відмова може стосуватися їхнього небажання брати на себе відповідальність за сімейне життя. У зв'язку з цим

стосунки конструюються з прагненням чоловіка і жінки вийти за межі простору, які створює для них спільне проживання. В офіційному шлюбі заперечення, напевно, мають інший характер – партнери час від часу намагаються перерозподіляти “сфери впливу” в сім’ї, втілювати власне бачення ситуацій і водночас враховувати думку коханої людини. Тому їм складно остаточно визначитися з напрямком руху подружнього життєконструювання.

Цікаві результати ми отримали стосовно такої квазіфункції ненаративних компонентів, як *каналізація позитивних емоцій*. Показники наявності таких компонентів в оповідях сімей неодружених пар (72%) майже вдвічі перевищують відповідні дані стосовно офіційно зареєстрованих шлюбів (40%). Мабуть, чоловік і жінка в неофіційних сім’ях отримують більше задоволення від стосунків, насолоджуються успішністю власного вибору партнера, і їхнє сімейне життєконструювання здійснюється в насиченій позитивними враженнями атмосфері. Одружені пари також отримують задоволення від сімейного життя, але моменти, які викликають в них позитивні емоції, відрізняються. Зазвичай це пропозиція вийти заміж, передвесільна підготовка та безпосередньо весілля, вагітність та народження дитини, тобто джерела вражень вже не абстрактні, а конкретні, прив’язані до певних життєвих ситуацій. Відповідно, стосунки будуються в тісному взаємозв’язку з конкретними життєвими обставинами, з орієнтацією на них подружніх партнерів.

Наступний блок ненаративних компонентів стосується квазіфункцій, виявлених лише в сімейних наративах неодружених пар.

Подасмо перелік квазіфункцій, зазначених компонентів та їх стислу характеристику:

1. Переконавання щодо доцільності вибору партнера (16%), тобто акцентування вдалості цього рішення. Оскільки неодружені чоловік і жінка ще остаточно не визначились щодо подальшого спільного життя, вони перебувають в пошуку певних аргументів, які можуть схилити їх до оформлення шлюбу або до розриву стосунків. Саме тому наголос в історії на правильності, успішності вибору партнера допомагає їм усвідомити його цінність, значущість для себе. Відповідно, напрямок розвитку відносин у сім’ї зазнає певних коливань.

2. Формування психологічної безпеки в парі (24%) – характеризує прояви довіри членів подружжя один до одного. Довірчі стосунки в сім’ях неодружених пар допомагають партнерам почуватися впевненіше та безпечніше, сприяють формуванню емпатії та взаєморозуміння між чоловіком

і жінкою. Сімейне життєконструювання розгортається з прагненням поліпшення, зміцнення стосунків.

3. Каузальне обґрунтування (20%) – пояснення партнерами причин своїх уподобань, вчинків, рішень. Чоловік і жінка ретельно обмірковують кожен свій наступний крок, докладно аналізують моменти, особливо стосовно спільного майбутнього. Тому сімейні стосунки будуються виважено, зі схильністю до планування найближчої перспективи.

4. Виявлення невпевненості у власних рішеннях (24%) – акцентування уваги на нестабільності ситуації. Це актуальна, значуща та хвилююча тема для такого типу сімей. Чоловік і жінка обговорюють свої сумніви, висловлюють занепокоєння один одному. Як наслідок – життєконструювання відбувається в діалогічному, але нестабільному просторі.

5. Подолання партнерами страху відповідальності (32%) – визначення своєї сім'ї як типової, її схожості з іншими сім'ями. Напевно, партнерам притаманні певні побоювання, внутрішні страхи стосовно “ненормальності” сімейного життя, вони ще не готові взяти на себе відповідальність за його побудову, проявити рішучість та ініціативність. Тому чоловік і жінка дуже схильні орієнтуватись на інші сім'ї, порівнювати власні стосунки з чужими, доводити, що розвиток їхніх взаємин відповідає “нормі”. Сімейне життєконструювання здійснюється з тривогою та опорою партнерів на зовнішні орієнтири.

Третій блок ненаративних компонентів було виявлено лише в сімейних наративах пар з офіційним статусом стосунків. Звертаємо увагу: тут діапазон ненаративних фрагментів значно ширший, ніж у наративах неодружених пар.

Розглянемо перелік квазіфункцій ненаративних компонентів цього блоку та стисло їх охарактеризуємо.

1. Мотивування партнерів шляхом акцентування вдячності один одному (28%). В офіційному шлюбі члени подружжя в процесі побудови стосунків подолали чимало перешкод, пройшли разом через певні труднощі, тому в них сформувалося почуття вдячності та відповідне ставлення один до одного. Саме воно спонукає їх до допомоги партнеру, взаємної підтримки, формує ініціативу у розвитку стосунків. Таке подружнє життєконструювання відрізняється чутливістю до коханої людини, взаємністю у почуттях, постійним мотивуванням до приємних вчинків один для одного.

2. Підтримка емоційної диференційованості почуттів (40%), їхньої змістової наповненості та різноманітності. Документально оформлений шлюб передбачає виконання нових соціальних ролей та у зв'язку з цим появу нових обов'язків. Стосунки зосереджуються навколо повсякденних побутових справ, і партнери приділяють значно менше уваги їхньому розвитку. Саме

тому чоловік і жінка, напевно, намагаються довести собі і один одному, що в їхніх взаєминах майже відсутні нудьга і буденність, що їм цікаво і весело, що, незважаючи на офіційне оформлення шлюбу, вони й досі мають широкий спектр почуттів. Можна припустити, що у членів подружжя виникає необхідність пошуку способів підтримання почуттів, їхньої змістової наповненості, виявляється прагнення до їх зміцнення.

3. Виявлення лідерства у стосунках (24%), акцентування уваги на ініціаторі їх зав'язування. Йдеться про встановлення домінуючого, відповідального партнера, який робить вирішальні кроки, приймає важливі для подальшої побудови стосунків рішення. За наявності лідера життєконструювання в шлюбі відбувається з домінуванням одного з партнерів, з переважною орієнтацією на його ідеї та переконання.

4. Подолання страху компромісу (36%), побоювань партнерів щодо втрати особистісної своєрідності. Це відбувається за допомогою усвідомлення подружжям позитивних наслідків спільних рішень та дій. З моменту початку сімейного життя, а особливо офіційного оформлення відносин, сприйняття чоловіком і жінкою навколишнього світу змінюється, поступово зміщується від суто особистісного, відокремленого до подружнього, партнерського, тому їм важко одразу усвідомити вагомість досягнення компромісу. У зв'язку з цим взаємини конструюються розмірено, з поступовим розумінням важливості узгодження напрямів.

5. Формування готовності до сімейного життя (28%). Ця квазіфункція проявляється у зосередженості членів подружжя на дитині, сім'ї. З моменту офіційного одруження сім'я починає відігравати найбільшу роль в житті кожного зі шлюбних партнерів. Відтепер саме сімейні проблеми стають пріоритетними і потребують найбільшої уваги. Втім, далеко не завжди шлюб укладається зі сформованою готовністю чоловіка і жінки до такого рішучого кроку. Тому члени подружжя намагаються збільшити свою впевненість шляхом підкреслення власної зосередженості на сімейних справах. Процес побудови стосунків здійснюється у подоланні партнерами внутрішніх сумнівів, прагненні зануритися в сімейну буденність.

6. Становлення особистісної життєстійкості членів подружжя (32%), розвиток їхніх копінг-ресурсів. Тут увага акцентується на вдалому завершенні ситуації, а також на подоланні проблем, пов'язаних з невиправданими очікуваннями. Успішне проходження певних складних моментів сприяє особистісному розвитку партнерів, підвищенню їхньої впевненості як у собі, так і в коханій людині. Для чоловіка і дружини важлива успішність сім'ї в цілому, адже вони турбуються про неї, пишаються спільними перемогами. Зауважимо, що одружені пари пережили разом велику кількість ситуацій на

випробовування стосунків. Звичайно, не обійшлося без розчарувань, коли кожен уявляв перебіг подій по-своєму, а в результаті сформувався зовсім інший, неочікуваний їх розвиток. В таких випадках значно підвищується роль особистісної стресостійкості, здатності витримувати та долати труднощі. Відповідно, взаємини будуються в “переможній” атмосфері, з відчуттям гордості досягненням цілей та подоланням труднощів і водночас у постійних випробовуваннях в особистісному розвитку, у вдосконаленні уміння справлятися з ними, коригуючи при цьому власні очікування.

7. Узгодження поглядів партнерів та визначення напрямку розвитку стосунків (32%). Функція проявляється в акцентуванні згоди з коханою людиною та серйозних намірів, “ясності” у взаєминах. Для одружених пар визначеність у стосунках відіграє важливу роль, адже саме вона стала запорукою документального їх оформлення. Серйозні наміри стосовно один одного допомагають чоловікові і дружині почуватися спокійно і захищено. Значна вираженість такої квазіфункції може вказувати на добре налагоджену діалогічність, взаєморозуміння та прагнення уникнути конфліктних ситуацій. Подружнє життєконструювання за цих умов рухається у визначеному векторі розвитку, з опорою партнерів один на одного та з прагненням стабільності у стосунках.

8. Акцентування рішучості членів подружжя у конструюванні взаємин (40%). Можливо, наголос на динамічних моментах допомагає партнерам подолати повсякденну побутову рутину в стосунках, підштовхнути до руху у певному напрямку.

9. Формування психологічної близькості партнерів (28%), завдяки якій вони усвідомлюють спорідненість власних душ. Цікаво, що таку спрямованість ми виявляли лише в спільних оповідях одружених пар. Можливо, саме ця спорідненість стає основою для подальшого розвитку стосунків та їх узаконення. Членам подружжя комфортно в парі, вони можуть без побоювань відкриватись один одному, ділитися найпотаємнішими емоціями, мріями, а подружнє життєконструювання відбувається в атмосфері комфорту та психологічної близькості чоловіка і дружини.

Останній, п'ятий, етап аналізу наративів дав нам можливість розширити й уточнити складові типології та критерії класифікації спільних наративів пар, визначити типи сімейних історій, а також простежити їхню роль у формуванні стосунків у парі. На основі аналізу отриманих даних було визначено належність спільних оповідей неодружених та одружених пар до певних типів, їхню частку в загальній кількості історій (рис. 4.3).

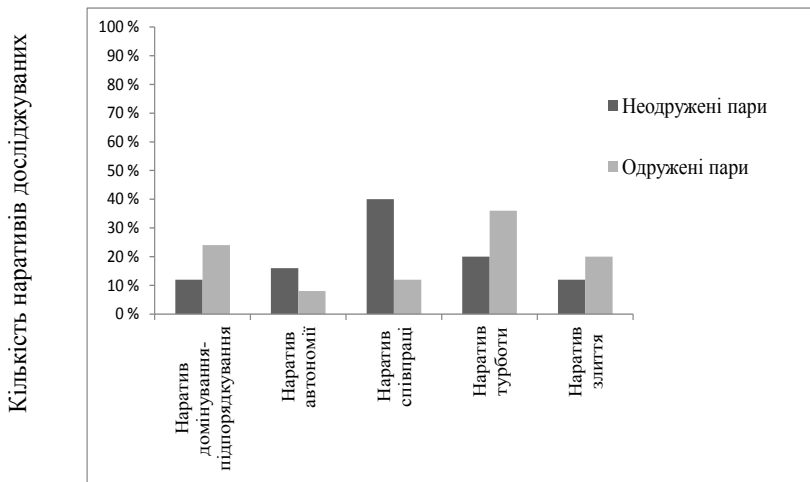

Рис. 4.3. Розподіл сімейних наративів відповідно до типу сімей, %

Отже, перший тип спільних наративів – **домінування-підпорядкування**. Подружжя, що перебувають в офіційному шлюбі, таких оповідей представили вдвічі більше (24%), ніж неодружені (12%). Тут слід зазначити, що для узаконення стосунків одному з партнерів довелося проявити сміливість, бути більш ініціативним. Зазвичай цей член подружжя і надалі залишається домінуючим у стосунках, докладає більше зусиль до їх побудови, створює та втілює власні задуми щодо їхнього розвитку. Такі особливості можна простежити і в індивідуальних оповідах домінуючих членів подружжя. Вони спрямовані на теперішній або майбутній час – на розповідь про актуальність нинішніх стосунків та складання планів щодо їх подальшої побудови. Наратив пасивнішого партнера зосереджений на минулому, на приємних спогадах, ностальгії за моментами, які вже позаду, а про майбутній перебіг подій тут майже не йдеться.

У сім'ях неодружених пар ситуація зовсім інша, і кількість спільних оповідей, які можна віднести до типу домінування-підпорядкування, доволі незначна. У взаєминах таких пар найчастіше немає домінуючого партнера, оскільки і чоловік, і жінка намагаються спочатку визначитися з подальшою долею стосунків, а потім вже робити рішучі кроки у їх конструюванні. Цікаво, що навіть за функціональною орієнтацією особисті оповіді партнерів мають

на меті оцінювання та інформування (і жодної – з метою переконання), тобто пари прагнуть поки що до побудови стосунків, але не до радикальних змін.

До другого типу сімейних оповідей належать наративи **автономії**. Вони слабо виражені серед загальної кількості сімейних історій, але певну тенденцію все ж можна визначити. У неодружених пар цей тип спільних нарративів трапляється вдвічі частіше (16%), ніж в офіційному шлюбі (8%). Є випадки, коли чоловік і жінка зустрілися, покохали один одного, почали жити разом, але в процесі побудови спільного побуту зрозуміли, що їм не комфортно один з одним, вони не можуть знайти спільної мови, пристосуватися до сімейного життя. В деяких наративах неодружених пар чітко простежується “призупинення” розвитку стосунків на такому невизначеному етапі. Чоловік і жінка вже не отримують задоволення від спільного проживання, але ніяк не можуть наважитися розірвати стосунки. Напевно, такий тип сімейного наративу свідчить про те, що в подальшому слід очікувати розпаду взаємин. У дослідженні також траплялися описи ситуації, коли партнери не відчували “застою” у власних стосунках, відсутності руху вперед, нудьги та незадоволення, і лише складання спільної історії дало їм змогу це усвідомити. В індивідуальних наративах чоловіка і жінки, які перебувають на такому несприятливому етапі розвитку стосунків, можна простежити формальне емоційне навантаження подій, своєрідну байдужість до всього, що відбувається навколо.

В шлюбі такий тип спільних оповідей майже відсутній, у членів подружжя вже сформована єдність поглядів, і їхні особисті історії поєднуються в спільній. Можливо, від такого відсторонення партнерів рятує документальне оформлення взаємин, яке не лише обмежує, а й допомагає усвідомити цінність коханої людини поруч.

Третій тип сімейних історій – наратив **співпраці**, і тут ми бачимо чітку кількісну перевагу спільних оповідей неодружених сімейних пар (40%). Це найбільш поширений тип сімейних нарративів серед неодружених пар. Часто партнерів об’єднують спільні інтереси, захоплення, і з початком сімейного життя ця єдність тільки зміцнюється. Чоловік і жінка йдуть до спільної мети, реалізують власні прагнення, які збігаються з прагненнями коханої людини, і це їх дуже об’єднує. Такі спільні цілі виступають своєрідним конструктивним елементом, який допомагає сімейним парам у офіційно не оформлених стосунках відчувати певну серйозність, надійність. Особисті історії партнерів із зазначеним типом спільного наративу за характером оповіді зазвичай відносять до розповідних і аналітичних. Ми припускаємо, що це зумовлено особливостями сімейного життєконструювання у взаєминах неодружених пар

– у процесі досягнення спільної мети стосунки будуються з обмірковуванням кожного наступного кроку.

Відсоток такого типу сімейних наративів серед загальної кількості подружніх оповідей одружених незначний (12%). Ймовірно, отримані результати можуть пояснюватися доволі поширеною практикою – після одруження один з партнерів (зазвичай це жінка) залишається вдома і займається облаштуванням побуту, а другий забезпечує фінансову стабільність сім'ї, крокує по кар'єрних щаблях. Все це забирає багато часу й сил у членів подружжя і, відповідно, їм складно приділяти увагу ще й спільним захопленням.

Четвертий тип сімейних наративів – наративи **турботи**, і тут тенденція порівняно з попереднім типом протилежна: переважає кількість спільних оповідей пар з офіційним статусом стосунків (36%). Одружені члени подружжя відчувають тісніший сімейний зв'язок, тому намагаються якомога більше піклуватися про партнера. Збереження здоров'я, а також благополуччя та гарне самопочуття один одного є для них тепер пріоритетними цінностями. Емоційне навантаження в індивідуальних історіях чоловіка і жінки з турботливим ставленням – ситуативне або інтенсивне (формальне повністю відсутнє). Такі партнери через схильність до піклування один про одного проявляють сильні емоції, які відбиваються на подружньому житті загалом.

У неодружених пар цей тип наративів представлений значно менше (20%). Це не означає, що чоловік і жінка не турбуються один про одного, для них сімейне життя – це щось незвичне, вони ще не повною мірою усвідомлюють спорідненість з коханою людиною. Наявність такого типу наративів у сім'ях неодружених пар все ж дає підстави припустити, що чоловік і жінка прагнуть до теплих стосунків, намагаються конструювати їх у цьому напрямку.

П'ятий тип спільних оповідей – наративи **злиття**. Тут також простежується тенденція кількісної переваги подружніх історій пар з офіційним статусом шлюбу (20%). Напевно, документальне оформлення стосунків підштовхує партнерів до ще більшої єдності. В таких парах все спільне – думки, рішення, мрії, ставлення до ситуацій і людей, смаки тощо. Особливо це притаманне членам подружжя на початкових етапах спільного проживання, в перші роки після укладення шлюбу. З одного боку, це добре, оскільки члени подружжя відчувають радість та опору, виробляють спільні стратегії рішень, формують спільні позиції. З другого боку, чоловік і жінка втрачають власну особистісну своєрідність, унікальні риси характеру та поведінки. Ідентифікуючись з партнером, кожен дуже болісно переживає відрив від іншого (відрадження, поїздки у справах). Тут існує дуже тонка і

небезпечна межа, перетнувши яку, члени подружжя потрапляють в полон патологічної залежності, в якій вже нездатні розрізнити себе і партнера, поважати його свободу та своєрідність. Особисті оповіді подружжя зазвичай дуже схожі – майже такий самий зміст, належність до одного і того ж типу (обидві історії відбивають теперішній час, мають розповідний характер, оцінкову функціональну спрямованість і ситуативне емоційне навантаження). Відповідно подружнє життєконструювання в сім'ї відбувається з максимальною єдністю та ідентичністю в рішеннях, проте члени подружжя надто “розчиняються” один в одному, втрачаючи власну особливість та свободу. Процес життєпобудови може гальмуватись, змінювати або втрачати напрямок руху, набувати деструктивних змін.

У взаєминах неодружених пар цей тип спільних оповідей значно менше виражений (12%). Це може свідчити про більшу незалежність партнерів один від одного, вільну побудову стосунків. Чоловік і жінка ще не пов'язані одруженням, тому не намагаються “розчинитися” один в одному, а насолоджуються свободою, динамікою взаємин з коханою людиною.

Таким чином, в результаті детального аналізу наративів було визначено особливості спільного життєконструювання за допомогою сімейного наративу неодружених та одружених пар. Наступним нашим кроком буде пошук відповіді на запитання: як ставляться до подружнього життя партнери в офіційно не оформлених та оформлених відносинах? Чи є якісь значні відмінності в їхньому ставленні? На ці та деякі інші запитання нам допоможе відповісти якісний підхід, який було реалізовано за допомогою методики незакінчених речень (авторський варіант Saks-Sidney1) у модифікації Т. А. Заско.

4.2. Ставлення до подружнього життя в різних типах сімей (якісний підхід)

Щоб зрозуміти ставлення членів подружжя в різних типах сімей до спільного життя, нами проведено детальний якісний аналіз матеріалів на основі методики незакінчених речень. До уваги бралися запропоновані 13 тематичних блоків: ставлення до сім'ї загалом, “ми – сім'я” (ставлення до власної сім'ї), становище особистості в структурі сім'ї, ставлення до партнера, ставлення до себе, ставлення до дітей, ставлення до романтичного кохання, ставлення до сексу, ставлення до розлучень, ставлення до конфліктів, ставлення до верховенства та відповідальності в сім'ї, ставлення до відпочинку та дозвілля, ставлення до батьківської сім'ї. В результаті аналізу в

кожному із запропонованих блоків було виокремлено певні групи висловлювань, характерні для взаємин неодружених пар та пар у шлюбі.

Отже, перший тематичний блок – це **ставлення до сім'ї** загалом (“сім'я – це...”, “найважливіший в сімейному житті...” тощо). До нього увійшли 10 груп сформульованих висловлювань сімей неодружених та 14 груп висловлювань одружених пар, з яких 5 груп виявилися спільними для обох типів сімей.

Спільні групи висловлювань для обох типів сімей:

1. *Життєві цінності* (“радість”, “щастя”, “любов”, “взаєморозуміння”, “підтримка”, “повага”, “свобода”, “довіра”, “щирість почуттів”, “гармонія”, “насолада життям”, “сексуальна гармонія”, “благополуччя”, “дружба, сприйняття партнера таким, яким він є”, “схожі цінності”, “добробут”). Сімейні пари сприймають сім'ю загалом як щось цінне, важливе, необхідне для душевного комфорту та рівноваги. Вірогідно, сім'я посідає одне з перших місць серед життєвих пріоритетів.

2. *Ідеальність* (“ідеал”, “незамінність”, “унікальність”, “безцінність”, “незвичайність”, “найкраща річ у світі”, “найкраще”, “найбільш тепле та рідне місце”, “найважливіша в житті річ”). Таке явище зазвичай спостерігається у перші роки подружнього життя, коли чоловік і жінка уявляють сім'ю як певне ідеальне середовище, в якому завжди комфортно, затишно, немає конфліктів і сварок. З часом, у процесі налаштування спільного побуту, відбувається узгодження такого бачення з реальністю, усвідомлення наявності проблемних життєвих ситуацій.

3. *Члени сім'ї* (“дружина і діти”; “чоловік”, “дружина і мінімум одна дитинка”; “ми”; “багато дітей”; “я і чоловік/дружина”). Це стереотипне та структурне бачення сім'ї, яке засвоюється нами з дитинства з огляду на практику, а також за допомогою книжок, мультфільмів і т. ін. Воно дає змогу чіткіше вибудувати межі сімейного простору, розгортати його лише для найближчих та найрідніших.

4. *Деструктивні процеси* (“розлучення”, “відсутність розвитку”, “коли партнери не поступаються один одному”, “чоловік і жінка не чують один одного”, “відсутність грошей”, “систематичні сварки”, “боротьба”, “страждання через побут”, “як кіт з собакою”). В такому негативному ракурсі партнери бачать подружнє життя в інших сім'ях, які їх оточують. Можливо, їм часто доводиться спостерігати конфлікти і сварки в сім'ях своїх знайомих, розлад стосунків, невміння знайти компроміс, тому вони остерігаються схожих сценаріїв у конструюванні власного сімейного життя.

5. *Центральний життєвий компонент* (“найдорожче”, “найголовніше”, “найбільш важливе в житті”, “цілий всесвіт навколо”, “життя”, “те, що необхідно берегти понад усе”, “все, що в мене є”, “смісл життя”). Такі висловлювання також близькі до ідеалізації, але тут ще додаються пріоритети чоловіка і жінки, серед яких сім’я висувається на перший план. Партнери докладають багато зусиль, щоб побудувати гармонійні стосунки, намагаються не випустити з поля зору важливі моменти, тому ставлять подружнє життя на перше місце.

На початкових етапах сімейного життя одружених і неодружених пар партнери уявляють сім’ю загалом як найбільшу цінність у житті, ідеальне структурне середовище, хоча й не позбавлене певних проблем.

Групи висловлювань, характерні для неодружених пар:

1. *Щасливий союз* (“люди, які кохають один одного”; “територія, де людина почуває себе тепло та затишно”; “люди зі схожими життєвими цілями”; “прийняття партнера таким, яким він є”; “пари, де панують дружба і взаєморозуміння”). В офіційно не оформлених відносинах партнерам дещо не вистачає сімейного тепла, захищеності і затишку, тому вони прагнуть до створення такої атмосфери в сім’ї.

2. *Щось неземне* (“дар Божий”, “святе”, “благословення”). Це ще одна форма ідеалізації подружніх взаємин. Партнери поки що не відчули сімейних труднощів, які виникають після одруження, сім’я уявляється лише в романтичному, сповненому мрій і лише позитивних емоцій, світлі.

3. *Формальні ознаки* (“шлюб”, “осередок суспільства”, “спільне співіснування”, “співтовариство”, “дім”). Здебільшого такі висловлювання спостерігалися в наративах чоловіків, що не дивує. Зазвичай чоловіки ставляться до сімейного життя більш прагматично, “тверезо”, намагаючись “не піддаватися” емоціям, концентруючись на повсякденних побутових моментах.

4. *Типовість* (“нормальна”, “як у всіх”, “звичайна”, “не має нічого особливого”, “нічим не відрізняється від інших”, “непогана”). Часто неодруженим партнерам властивий певний страх того, що “більше ні в кого немає таких сварок, як у нас”, “ніхто так довго не зникає до спільного життя, як ми”, “в інших парах все виглядає більш злагоджено та гармонійно” тощо. Вони намагаються довести (насамперед собі), що їхня пара нічим не відрізняється, що у них “все, як у інших”.

5. *Спілкування* (“компроміс”, “говорити правду”, “уміння сприймати”, “прогулянки разом”, “теплі вечори в обміні думками і враженнями”). За допомогою комунікації чоловік і жінка в цивільних взаєминах мають змогу

узгоджувати особисті уявлення про шлюб, долати проблемні моменти, формувати спільний сімейний простір.

Як бачимо, сімейним парам, які не перебувають у шлюбі, притаманне доволі ідеалізоване уявлення про сім'ю. Водночас вони вважають, що сімейне життя повинно бути “як у всіх”, можливо, бояться осуду з боку близьких людей.

Групи висловлювань, характерні для партнерів у шлюбі:

1. *Опора* (“команда”, “сила”, “фортеця”, “майбутнє”, “повна чаша”, “надійність”, “вірність”, “затишок”, “погода в домі”, “ідилія”, “спокій”). Партнерами у шлюбі сім'я зазвичай сприймається як місце, в якому вони почуваються спокійно та захищено. Це піклування, підтримка, близькі люди, на яких є можливість спертися в скрутну хвилину, почуття “міцної стіни” за спиною. Так чоловікові і жінці легше долати життєві негоди.

2. *Єдність* (“єдиний організм, побудований на любові, піклуванні і довірі”; “коли все робиться разом”; “єдине ціле”; “єдина енергетична система”; “коли ми всі разом”). Для пар у шлюбі вкрай важливе таке відчуття єднання членів сім'ї, розуміння своєї належності до певного обмеженого, але теплого і затишного близького кола. Члени подружжя беруть відповідальність один за одного та за побудову стосунків загалом, намагаються вберегти сімейну цілісність від зовнішніх впливів.

3. *Життєвий простір* (“моє життя”; “я та мої близькі”; “найрідніші люди поряд”; “стосунки між рідними та близькими”; “моє найближче оточення”; “мій маленький затишний світ”). Група цих висловлювань схожа на попередню, проте тут акцент робиться не на загальній єдності, а на членах сім'ї, які належать до життєвого простору партнерів. Не завжди це лише чоловік, дружина та їхні діти – часто в таке “поле” додаються, залежно від ступеня психологічної близькості, батьки членів подружжя, бабусі та дідуся, племінники тощо.

4. *Розвиток* (“прагнення бути кращим”; “праця над взаєморозумінням”; “взаєморозвиток партнерів”; “відчуття руху”; “самовдосконалення”; “особистісне зростання чоловіка і жінки”; “праця над розвитком та вдосконаленням стосунків”). В шлюбі інколи не вистачає динаміки, оскільки більшість важливих подій відбувається зазвичай на початку спільного життя (одруження, народження дитини, купівля власного житла тощо). У зв'язку з цим подружні пари з часом занурюються в буденність, стосунки погіршуються, на них позначаються побутові труднощі. В такій ситуації партнерів рятує постійне прагнення розвитку, самовдосконалення, що позитивно впливає на взаємини, зберігає їх динаміку.

5. *Гармонійні стосунки* (“щастя”, “жити в дружбі та гармонії”, “обходитися без образ”, “вдала побудова взаємин”, “душевність”, “злагода”). Результати застосування методики незакінчених речень підтверджують, що гармонійні стосунки – це один з найважливіших пріоритетів для одружених чоловіка і жінки. Вони прагнуть спокійного, злагодженого сімейного життя, побудованого на довірі та взаєморозумінні.

6. *Стійкість* (“буття разом, незважаючи на негоди”, “міцність”, “має гарну витримку”, “загартована труднощами”, “не падає духом”). Завдяки численним життєвим складнощам, спільному їх подоланню взаємини в шлюбі загартовуються, стають міцнішими, а партнери розуміють, що можуть покластися один на одного, впоратися навіть з найгіршими ситуаціями і залишитися разом.

7. *Брак дитини* (“ще маленька”, “потребує поповнення”, “без дитини”, “мрії про малюка”, “прагнення нового члена сім’ї”). Це також доволі поширена група висловлювань для пар у шлюбі, адже народження дитини знаменує наступний після одруження значущий етап розвитку стосунків, який розширює подружню діаду до тріади, партнери набувають нового статусу, що ще більше їх об’єднує.

8. *Унікальність* (“найбільш щаслива”, “цілісна”, “набагато краща за інших”, “особлива, оскільки ми дуже багато часу проводимо разом”, “менш скандальна”, “більш рівноправна та дружня”, “члени сім’ї більш трепетно ставляться один до одного”). На відміну від неодружених, чоловік і дружина в офіційних відносинах підкреслюють особливість свого шлюбу, його найкращі якості порівняно з іншими парами, відчувають гордість за свою сім’ю.

9. *Інтимність* (“прихованість від чужих очей”, “гармонія в інтимному житті”, “приватний простір”). Щоб відчувати себе більш захищено, тепло та затишно в своєму сімейному просторі, партнери намагаються приховати його від “сторонніх поглядів”, зберегти певну “приватність” власних подружніх справ, “не виносити сміття з хати”.

З наведених груп висловлювань зрозуміло, що ставлення одружених партнерів до сімейного життя загалом більш глибоке, ґрунтовне. Для них важливі впевненість у завтрашньому дні, захищеність, затишок у сімейному середовищі, можливість динамічного розвитку взаємин.

Тематичний блок – **ставлення до власної сім’ї (ми – сім’я)** розкриває значення власної сім’ї для партнерів (“в моїй сім’ї мене влаштовує/не влаштовує...”, “ми з чоловіком...”, “я можу довірити своєму чоловікові...” і т. ін.). В результаті аналізу було визначено 13 груп висловлювань, характерних

для сімей у шлюбі та 8 груп – для сімей неодружених. З них виокремлено 6 спільних груп висловлювань.

Спільні групи висловлювань:

1. *Суцільна довіра* (“можу довірити все”, “найглибше та найпотаємніше”, “всі таємниці”, “всі приємні та неприємні моменти в моєму житті”, “абсолютно все”, “все і навіть більше”). Мабуть, це один з найважливіших компонентів, з якого починає формуватися сім’я. Для кожного її члена вкрай важлива можливість довіритися, поділитися один з одним тим, “що наболіло”, або, навпаки, радісними та щасливими моментами. Так проявляється сімейне піклування, повага, підтримка, здатність з розумінням поставитися до проблем близької людини.

2. *Симбіоз членів подружжя* (“ми разом”, “єдине ціле”, “ми майже все робимо разом”, “ми однієї крові”, “доповнюємо один одного”, “найкраща пара в світі”, “ми абсолютно однакові”). Таких висловлювань виявлено небагато, проте в парах, яким вони притаманні, спостерігаються надмірна залежність партнерів один від одного, нездатність самостійно приймати рішення, “нежиттєздатність” поза сімейним простором.

3. *Побутові моменти* (“не подобається заробляти більше за чоловіка”, “розподіл побутових ролей”, “рано вставати”, “не люблю своє місце проживання”, “дратує відсутність відпочинку”, “рутину”, “прибирання”, “безлад”, “можу довірити чоловікові зробити ремонт”, “приготувати їжу”, “не хочу бути домогосподаркою і не працювати”, “любимо прокидатися разом та готувати сніданок”, “люблю тепло наших стосунків”, “сімейну атмосферу”). Звичайно, жодні подружні взаємини не обходяться без повсякденної рутини, праці над конструюванням спільного простору. Саме на побутовому ґрунті найчастіше виникають конфлікти в парах: справді, скільки можна нагадувати чоловікові, щоб він вчасно виносив сміття? Або повторювати жінці, що треба закривати кришечкою тубик із зубною пастою? Для чоловіка і дружини важливо вдало впоратися з такими конфліктними ситуаціями й залишитися разом.

4. *Конфлікти* (“дискусії та сварки”, “образи”, “певні розбіжності у поглядах”, “періодичні ревності”, “скандали”). Вони часто спостерігаються в сім’ях у перші роки спільного життя. Між чоловіком і жінкою відбувається “притирка”. Це стосується звичок, рис характеру, способів ведення домашнього господарства і навіть особистих біоритмів. Хіба можуть дві людини, які виховувалися в різних сім’ях, мали різні кола спілкування, долали різні життєві труднощі, мати однакові особистісні якості? Навряд. Процес конструювання такої “спільності” займає кілька років, а в деяких

випадках – десятиріч. Тому для молодих сімей такий компонент подружнього життя природний.

5. *Гармонія в стосунках у парі* (“ми любимо один одного”, “довіряємо”, “намагаємось один одному поступатися”, “щасливі бути разом”, “допомагаємо та підтримуємо один одного”, “ми дуже близькі”). Це один з життєвих орієнтирів характерний для більшості сімей, особливо на початкових етапах спільного життя. Вони намагаються конструювати подружні стосунки з теплом, любов’ю, піклуванням один про одного і мріють, що такі взаємини будуть зберігатися протягом всього їхнього спільного життя.

6. *Брак спілкування* (“не подобається періодична відстань між нами”, “ми рідко бачимося”, “нечасто ходимо кудись на прогулянку вдвох”, “багато працюємо і майже не бачимося”, “мало якісно проведеного разом часу”, “бракує спілкування наодинці”). На жаль, схожі ситуації у житті подружніх пар досить поширені, адже нині через складні соціально-економічні умови як чоловікам, так і жінкам доводиться багато працювати, щоб матеріально забезпечити сім’ю. Відповідно, часу на виявлення уваги один до одного залишається дедалі менше. Повернувшись з роботи, партнери відчувають втому і зазвичай відмовляються від спільної прогулянки, походу до ресторану, а інколи навіть від чаювання удвох. Ця тема для них болюча, але значуща.

Отже, для молодих пар важливі тепла, довірча, гармонійна атмосфера у власних стосунках, кількість часу, проведеного вдвох. Водночас вони звертають багато уваги на побутові складнощі та інші конфліктні моменти, намагаючись долати їх разом.

Групи висловлювань, характерні для неодружених сімейних пар:

1. *Контроль* (“мені не подобається, коли я не можу щось проконтролювати”, “прагнення все контролювати”, “не подобається, що немає головного в сім’ї”, “не люблю, коли батьки втручаються – ми самі здатні контролювати ситуацію”). Оскільки стосунки неодружених пар нічим не регламентуються, окрім взаємного бажання чоловіка і жінки бути разом, актуальними стають контроль за їх розвитком, напрямок конструювання сімейного життя. Здійснювати цей контроль партнери прагнуть особисто, без втручання сторонніх осіб. Так вони відчувають власну відповідальність.

2. *Ступінь схожості партнерів* (“ми досить схожі за характером люди”, “ми ідеально підходимо один одному”, “ми обоє маємо сильні характери”, “ми з дружиною вольові особистості”). Для пари, яка ще офіційно не оформила відносини, важливі будь-які об’єднувальні фактори: домашня

тваринка, подорожі вдвох, спільна улюблена музика або страва, схожі риси характеру. Вони дають змогу чоловікові і жінці відчутти себе справжньою сім'єю, рідними та близькими людьми.

Характерні для неодружених висловлювання про власну сім'ю спрямовані в основному на її об'єднання, відчуття партнерів єдиним цілим, виховання відповідальності за близьку людину.

Групи висловлювань, характерні для партнерів у шлюбі:

1. *Матеріальне забезпечення* (“не подобаються епізодичні труднощі матеріального характеру, але я впевнена, що це можна виправити”, “на жаль, не на всі бажання нам вистачає грошей”, “сумно, що наші цілі не одразу досягаються”). Доволі очікуваний сюжет серед висловлювань одружених партнерів, адже одне з перших прагнень, яке виникає після створення сім'ї – її матеріальне забезпечення. Як правило, жінку часто не влаштовує заробітна плата чоловіка або те, що він не в змозі одразу купити їй дорогу річ (шубу, машину, прикраси з діамантами). Як наслідок, відбувається багато діалогів, сварок з цього приводу, спроб пошуку компромісу. Тому такі висловлювання посідають перші місця в уявленнях членів подружжя про власну сім'ю.

2. *Житлові умови* (“не подобається маленька квартира”, “набридло жити з батьками”, “досі живемо зі свекрухою”, “хочеться розширити житлову площу”). Ця група висловлювань тісно пов'язана з попередньою. Зазвичай молоді сім'ї ще не мають свого житла і мешкають або в найманій квартирі, або (що буває найчастіше) з батьками. Неможливість жити окремо, створити власне “сімейне гніздечко” негативно позначається на стосунках між партнерами – вони погіршуються через вплив “сторонніх” думок та переконань. Купівля свого житла, мабуть, найзаповітніше бажання майже кожної молодої подружньої пари.

3. *Відсутність взаєморозуміння* (“не люблю, коли немає розуміння з боку чоловіка”, “низький рівень подружньої єдності”, “не дуже поділяємо цілі, інтереси та погляди на життя один одного”, “періодично виникають маленькі непорозуміння з приводу певних турбот”). Концентруючись на згаданих матеріальних питаннях, чоловік і жінка приділяють недостатньо уваги один одному, формуванню сімейної єдності, на відміну від сімей неодружених пар. В певному сенсі після одруження партнери “розслабляються”, адже мета “бути разом” досягнута, а тепер задокументована. Повсякденний побут повністю поглинає увагу та час, тому працювати над поліпшенням особистих взаємин, розумінням один одного часто не доводиться.

4. *Неординарність* (“ми з чоловіком банда, адже ми – одесити”, “ми наче італійська сімейка з бурхливими пристрастями”, “ми обоє доволі цікаві та незвичайні особистості”, “ми з дружиною точно не такі, як усі”). Одружені чоловік і жінка намагаються виокремити власну сім’ю з-поміж інших, підкреслити її своєрідність і несхожість з рештою знайомих сімей. Так вони підсвідомо підвищують для себе цінність свого шлюбу, переконують, що їхній партнер найкращий, а також прагнуть уникнути труднощів та проблем, які спостерігають в інших сім’ях. Їхня пара не така, а отже, негарзди їх оминатимуть.

5. *Захищеність та стабільність* (“разом ми велика сила”, “сімейний кулак”, “ми рівні у своїх правах”, “наша сім’я стабільна”, “я почувую себе захищеною в надійних руках чоловіка”, “сім’я – це мій оберіг”). Справді, для чоловіка і дружини в шлюбі сім’я – це їхній затишний “куточок”, де вони можуть відпочити, відновити сили, поділитися думками і переживаннями. Для них дуже важливе почуття захищеності і безпеки, яке дає їм партнер, тому такі висловлювання одні з найпоширеніших серед молодих сімей.

6. *Повна задоволеність шлюбом* (“мене влаштовує абсолютно все”, “я задоволена своїм чоловіком і не хочу нічого змінювати”, “в моїй сім’ї мені все подобається”). Протягом перших років спільного життя, особливо в період після одруження, святкування весілля, “медового” місяця, чоловік і жінка насолоджуються один одним, не звертаючи уваги на дрібні негарзди. Це романтичний етап у стосунках, і за бажання партнерів він “чарівною стрічкою” може проходити крізь все подружнє життя.

7. *Сімейні ролі* (“ми друзі”, “подружжя”, “найближчі люди”, “чудові коханці”, “відповідальні батьки”, “гарні чоловік і дружина”). Як для чоловіка, так і для дружини адаптація до нових сімейних ролей – важливий і нелегкий процес, особливо якщо в сім’ї вже є або от-от має народитися дитина. Тепер відповідальність треба нести не лише за себе, а й за партнера, малюка і сім’ю в цілому. Особливо нелегко така “перебудова” в житті дається чоловікам, бо вони не звикли постійно чути “прибери в квартирі, я зайнята дитиною”, “ти не зможеш поїхати на концерт, нам треба купити продукти і прибрати в квартирі”, “так, я розумію, що в тебе зустріч з друзями, але хто ж, нарешті, полагоди́ть кран на кухні?”. Тому розподіл нових ролей значущий для них в конструюванні стосунків, формуванні бачення власного сімейного життя.

Отже, в шлюбі переважає прагматичне сприйняття своєї сім’ї з акцентом на матеріальних питаннях, зміні сімейних ролей. Водночас партнери потребують стабільності, захищеності, сімейного затишку, взаєморозуміння та не бояться підкреслювати своєрідність власної сім’ї, її несхожість з іншими.

Тематичний блок – становище особистості в структурі сім'ї.

Характеризує уявлення партнерів про себе як членів сім'ї та своє місце в цьому просторі, ставлення сім'ї до особистості кожного (“моя сім'я ставиться до мене, як...”, “у моїй сім'ї я...”, “моя сім'я дає мені можливість...” і т. ін.). В межах цього блоку виокремились 12 груп висловлювань пар, що перебувають у шлюбі, та 9 груп висловлювань неодружених пар, з яких 4 групи виявилися спільними.

Спільні групи висловлювань:

1. *Семейні ролі* (“батько сімейства”, “матір і дружина”, “голова сім'ї”, “гарна дочка”, “перший онук у сім'ї”, “доросла дитина”, “улюблений син”, “берегиня домашнього вогнища”, “помічник дружини”, “майбутній батько”, “хазяйка”, “коханка”, “подруга для чоловіка”, “берегиня”; “хотів би, щоб ставилися як до коханого чоловіка і батька”, “інколи, як до маленької дитини”, “як до улюбленої доньки”). Зазвичай кожен з нас певним чином відчуває себе в сім'ї через реалізацію різних ролей. Спочатку в батьківському середовищі ми взаємодіємо як діти (сини або доньки), згодом, після створення власної сім'ї, стаємо чоловіками, дружинами і батьками вже для своїх малюків. Така рольова динаміка природна і властива молодим сім'ям загалом.

2. *Формальність* (“добре”, “нормально”, “трохи не так, як хотілося б”, “в сім'ї я людина”, “ставлення як до всіх”, “мене все більш-менш влаштовує”, “ставиться як до нормальної людини”, “ніяк не ставиться”). Можливо, в перші роки спільного життя, незалежно від типу сім'ї, чоловік і жінка ще придивляються один до одного, адаптуються до нових умов життя, тому не поспішають робити остаточні висновки.

3. *Самореалізація* (“реалізовуватися”, “розвиватися”, “інтелектуально і духовно збагачуватися”, “отримувати можливості для розвитку”, “вірити в себе і прагнути досягнення цілей”, “зростати як особистість”, “реалізувати власні мрії”, “розвивати себе як батька”, “ставати кращим”, “долати перешкоди і йти далі”). Прагнення самовдосконалення, розвитку важливе для молодих сімей. Як правило, вони мають великі амбіції, нерідко ставлять цілі, які складно досягати, певним чином ідеалізують власне майбутнє. Проте не бояться ризикувати, робити спроби і помилятися, рухатися водночас в кількох різних напрямках, формувати себе різнобічно розвиненими особистостями.

4. *Значущість* (“хотілося б, щоб ставилися з любов'ю та повагою”; “відчуваю себе потрібним та значущим”; “теплішого та уважнішого ставлення”; “відчуваю себе щасливим та коханим”; “відчуваю себе справжнім чоловіком, сильним і сміливим”; “знаю, що я потрібна і мене люблять”; “почуваюся людиною, з якою тепло і затишно, найріднішою”; “завдяки

сімейній любові в мене «розпрямляються крила»»; «відчуваю себе щасливою дружиною, потрібною своїй сім'ї»; «радію безумовному прийняттю та розумінню»). Знати, що тебе люблять і приймають таким, який ти є – одна з найважливіших умов сімейного життя. Тому такі сюжети було виокремлено у висловлюваннях обох типів сімей, причому і чоловіків, і жінок приблизно в рівному співвідношенні. Тобто обидва партнери прагнуть конструювати теплу і затишну сімейну історію, влітаючи в її «мереживо» довіру, любов, ніжність, прийняття, турботу один про одного.

Очевидно, що партнери в молодих сім'ях прагнуть почуватися затишно, в коханні і піклуванні, особистісно самореалізовуватися, але все ж не забувають про відповідність новим ролям і поведять себе обачно, активно пристосовуючись до спільного середовища.

Групи висловлювань, характерні для сімей неодружених пар:

1. *Важливість* («богиня», «вродлива», «гарна», «відіграю важливу роль», «відчуваю себе найдорожчим скарбом, дорогою людиною», «я – принцеса», «я важлива часточка своєї сім'ї»). Для неодружених чоловіка і жінки дуже цінно та бажано почуватися коханими, найкращими, найріднішими, мати певний «визначений» статус у взаєминах, адже офіційного поки що немає. Тому вони намагаються надати значущості собі і партнеру, дещо ідеалізуючи один одного, акцентуючи увагу на важливості коханої людини в їхньому житті.

2. *Контроль* («голова», «захист сім'ї», «намагаюсь тримати все під контролем», «лідер», «сімейний центр», «роблю все як слід», «повинна проявляти більше ініціативи», «командир», «надійна опора»). Цікаво, що в сім'ях пар, котрі не перебувають у шлюбі, як підтвердила методика незакінчених речень, обов'язки голови сім'ї, «контролюючого органу» беруть не тільки чоловіки, а й жінки, на відміну від тих, що уклали шлюб. Мабуть, рольова сімейна сфера в сім'ях неодружених пар ще недостатньо сформована, партнери тільки намагаються визначити межі власної відповідальності, а тому часто займаються справами разом, отримуючи задоволення від спільних занять, проявляючи єдність та ініціативу у конструюванні подружнього життя.

3. *Пасивність* («я нічого не вирішую, просто займаю своє місце», «я в сім'ї не головний», «не заглиблююся в сімейні справи»). Таких сюжетів було виявлено мало, більшість партнерів із задоволенням беруть на себе відповідальність за побудову стосунків. Проте така пасивна позиція може виникнути через надмірну наполегливість, упертість, відсутність «гнучкості», своєрідне «диктаторство» чоловіка або жінки, коли він або вона прагнуть все

тримати в своїх руках, контролювати. Другому партнеру зазвичай не залишається нічого, крім підкорення, особливо якщо він має до цього схильність.

4. *Брак серйозності, поважного ставлення* (“ставляться не як до дорослого”, “не сприймають всерйоз”, “zasлyговую більш серйозного та ділового ставлення”, “міг би порадити щось стосовно справи, але мене нечасто питають”, “хотілося б бодай за щось відповідати”). Не дивно, що в сім'ях неодружених виокремилась така тема. Іноді молоді пари вирішують мати такі “вільні” взаємини лише тому, що не готові до чогось більшого, серйознішого. Звідси й певне легковажне ставлення один до одного, до спільного життя, невміння розв'язувати складні проблеми та знаходити вихід із несприятливої ситуації. Якщо з часом ставлення партнерів до стосунків не змінюється, такі пари, як правило, розпадаються.

5. *Впевненість* (“бути впевненим у завтрашньому дні”, “для мене це місце спокою”, “хочу відчувати силу і захищеність, знати напевно, що буде завтра” “хочу впевнитися, що ми будемо разом і в горі, і в радості”). Це якість, якої бракує неодруженим партнерам. Як можна бути в чомусь упевненим, якщо завтра після чергової сварки є імовірність розійтись, грюкнувши дверима, і ніколи не зійтись знову? Страх припинення стосунків, сумніви щодо спільного майбутнього непокоять більшість неодружених пар, особливо якщо один з партнерів постійно веде мову про безглуздість одруження, свою неготовність до такого кроку. За такої ситуації другий партнер – чоловік чи жінка – прагне бодай якоїсь стабільності, хоче знати, що спільне “завтра” таки настане.

Отже, для неодружених партнерів характерне різне бачення себе в сімейному житті – вони прагнуть проявляти ініціативу, якщо її не пригнічують, відчувати власну важливість та значущість, впевненість у спільному майбутньому, але інколи їм бракує серйозності, виваженості у прийнятті рішень, визначеності стосовно подальшого розвитку взаємин.

Групи висловлювань, характерні для одружених пар:

1. *Сімейний “орган”* (“в сім'ї я серце”, “емоційне «око»”, “шия”, “голова”, “мозковий центр”, “працьовиті руки”). Часто у партнерів в шлюбі проявляється так званий симбіоз із сім'єю, загострене почуття “єдиного цілого”. Вони відчують себе частиною сімейного організму, намагаються вибудувати спільний ритм функціонування, певну “синхронність” думок, ідей, переконань, рішень.

2. *Динаміка стосунків* (“пристрасті до неба і любов до скону”; “атмосфера скандалів, що змінюються ніжністю”; “буває все – від широї

захопленості до відвертої неприязні”; “важко передбачити, все дуже швидко змінюється, немов почуття рухаються по синусоїді”). Здавалося б, після одруження стосунки повинні стабілізуватися, емоції трохи вщухнути, темп життя мав би стати більш рівномірним... А ні! Інколи це призводить до протилежного ефекту: нові соціальні ролі, новий життєвий простір, нові обов’язки спричиняють до того, що партнери часто не в змозі впоратися з таким емоційним та фізичним навантаженням. Тому стосунки на початкових етапах спільного життя рухаються від одних крайнощів до інших, від сварок до палкого кохання, від суперечок до ніжності та піклування.

3. *Обов’язки* (“я технічна підтримка”, “зазвичай мию посуд”, “роблю багато домашніх справ”, “намагаюсь створити затишок і гармонію”, “робоча конячка”, “часто виношу сміття та купую хліб”, “щовечора забираю сина з дитсадочка”, “заробляю гроші”). Як ми вже зазначали, обов’язків стає багато і партнерам доводиться адаптуватися до нового життєвого ритму. З часом обов’язки набридають, члени подружжя втомлюються, сперечаючись, чий саме той чи той обов’язок і хто повинен його виконувати. До того ж виконання сімейних обов’язків поглинає багато часу. Чоловік і жінка саме через свої обов’язки формують власне уявлення про себе в сім’ї.

4. *Верховенство* (“я голова сім’ї”, “бос”, “головніший за всіх”, “лідер та захисник”, “годівник”, “авторитет”, “генеральний директор”). На відміну від неодружених пар, в шлюбі вже визначається голова сім’ї – як правило, цю “посаду” займають чоловіки. Саме вони відповідають за сімейну згоду, матеріальне забезпечення, безпеку та спокій спільного простору. Натомість жінки в основному займаються домашнім господарством, створюють затишок в оселі. Втім, останнім часом дедалі частіше трапляються випадки, коли чоловік і дружина міняються місцями, і головною в сім’ї стає жінка.

5. *Життя* (“можливість жити і піклуватися про сім’ю”, “жити чудовим насиченим життям”, “отримувати задоволення від життя”, “відчувати себе живим”, “дає бажання жити повноцінно”). Мабуть, сім’я для одружених чоловіка і жінки, немов ковток свіжого повітря навесні, така ж довгоочікувана, необхідна, тепла. Їхнє життя відбувається у сімейному просторі. Сім’я дає партнерам життєві сили, насагу, впевненість у майбутньому, тепло і затишок.

6. *Відпочинок* (“завдяки підтримці сім’ї можу думати не тільки про домашні справи, а й зайнятися своїм хобі”; “можу відпочити душею і тілом, розслабитися”; “сім’я дає мені можливість відволіктися від справ”; “із сім’єю маю можливість подорожувати і бачити світ”). Серед буденних справ одруженим парам нерідко складно знайти час для відпочинку, тому вони так

цінують ті хвилинки, коли можна розслабитися і ні про що не думати. До того ж завдяки підтримці один одного, взаємній допомозі у них з'являється можливість присвятити час своїм улюбленим справам.

7. *Незмінність* (“хочу, щоб мене завжди любили так само, як тепер”; “мрію, щоб чоловік завжди так турботливо ставився до мене”; “хочу й надалі почувати себе в любові і затишку”; “нині мене все влаштовує – сподіваюся, так буде й надалі”; “вірю, що в подальшому спільному житті наші почуття не зів'януть”). Оскільки одружені чоловік і жінка відчуваються затишно і захищено, впевнено дивляться у майбутнє, у них виникає бажання зберегти цю стабільність, щирість почуттів, турботливе ставлення один до одного на все життя. Щоб матеріалізувати таку мрію, вони часто уявляють себе старими, використовуючи фрази: “коли нам буде по 85...”, “...в поважному віці...”, “гадаємо, років через 50...” і т. ін.

8. *Споживацьке ставлення* (“ставляться як до матеріальної речі”; “поводиться зі мною, як із засобом досягнення власної мети”; “використовує лише як засіб для задоволення власних потреб”; “ставлення, як до іграшки, в якій немає своїх почуттів”). На щастя, в нашому дослідженні таких груп висловлювань виявлено небагато, проте ми їх все ж проаналізуємо для створення розгорнутої картини уявлень одружених пар про себе в сім'ї. Чому виникає таке ставлення? Справа в тому, що далеко не всі партнери цінують зусилля один одного, спрямовані на гармонізацію сімейних стосунків, їх узгоджене конструювання. Іноді чоловік або жінка сприймають добрі вчинки коханої людини як належні, не замислюючись над тим, що може бути інакше. На жаль, рано чи пізно такі сім'ї з великою ймовірністю розпадаються.

В шлюбі партнери асимілюють себе із сім'єю, вона стає центром їхнього життєвого простору. Завдяки сімейній підтримці, вони мають можливість займатися улюбленими справами, добре усвідомлюючи власні обов'язки та відповідальність. Іноді стосунки переживають стрімкі “злети і падіння”, раптово змінюється емоційний “полос” і проявляється невдячність один до одного, проте чоловік і жінка сміливо будують майбутнє, мріють про спільну старість.

У тематичному блоці **ставлення до партнера** з'ясовуються причини, чому чоловік і жінка обрали один одного, за що вони цінують свого партнера, наскільки хочуть бути разом з ним (“мій чоловік...”, “ідеальна дружина – це...”, “я ціную свого чоловіка за те, що...” і т. д.) В межах цього блоку ми сформуливали 10 груп висловлювань одружених пар та 8 груп висловлювань неодружених пар, з них виокремили 5 спільних груп.

Спільні групи висловлювань:

1. *Надійна опора* (“мій чоловік–стіна”, “завжди поряд”, “дотримується свого слова”, “справжній чоловік”, “на нього можна покластися”). Це висловлювання жінок стосовно своїх чоловіків. Для кожної дружини відчуття “як за кам’яною стіною” вкрай важливе протягом всього спільного життя, а особливо – в перші роки подружніх стосунків. Коли партнери тільки починають жити разом, у жінки одразу з’являється багато обов’язків щодо ведення домашнього господарства, догляду за чоловіком, приготування їжі і т. ін. Звичайно, вона й раніше все це робила, коли мешкала сама, з батьками або подругами, але тепер ще додався компонент “обов’язковості”. Крім того, починається також емоційна адаптація до нового спільного середовища, тому “надійне чоловіче плече”, на яке завжди можна спертися, стає для жінки вкрай значущим.

2. *Непорозуміння* (“чоловік інколи не розуміє мене”; “ми надто різні”; “не люблю, коли він поводить себе, як мала і неуважна дитина”; “у нас дуже різні характери”; “він чіпляється до моїх слів, навіть не намагаючись зрозуміти мене”; “дратують його незрозумілі вчинки”; “мене напружують деякі його звички”; “часто я не погоджуюсь з її думкою”; “моя дружина надто вперта і самостійна”). Це доволі передбачувані висловлювання членів молодих сімей. Хіба може бути так, щоб пара, почавши жити разом, взагалі не сварилися? Щоб характери чоловіка і жінки були однаковими? Щоб думки з багатьох важливих питань повністю збігалися? Мабуть, це буває дуже рідко, адже партнерам доводиться працювати над узгодженням власних бачень життя, уявлень щодо розвитку стосунків, прийняттям рис характеру. В процесі такої адаптації, звичайно, виникають сутички, суперечки, конфлікти, ситуації непорозуміння між партнерами, які за гармонійного розвитку взаємин з часом зникають, поступаючись місцем взаєморозумінню і довірі.

3. *Визначні якості партнера* (“він чудова та добра людина”, “моя дружина найкраще мене розуміє”, “чоловік дуже уважний і турботливий”, “вона найгарніша”, “ніжна і тендітна”, “я його ціную за мужність і чесність”, “дружина розумна і відповідальна”, “мудра не по літах”, “він справді освічений і цілеспрямований”, “мій чоловік благородний, терплячий і спокійний”, “моя дружина ставиться до мене з повагою”, “він може матеріально забезпечити сім’ю, бо має “пробивний” характер”, “він ставить цілі та успішно рухається до них”). Ймовірно, чоловік і жінка підкреслюють переваги характерів один одного радше для себе, щоб вкотре переконатися: вони зробили правильний вибір, їхній партнер найкращий. Протягом подальшого спільного життя така схильність хвалити кохану людину

проявляється меншою мірою, члени подружжя починають звертати більше уваги на недоліки один одного.

4. *Велика значущість* (“мій чоловік найкращий в світі”, “найрідніша людина”, “сєнс мого життя”, “моє натхнення”, “моє щастя”, “моя дружина – моє найбільше кохання”, “мій світ”, “казка в моєму житті”, “найкраща з людей”, “вона у мене найгарніша”). Поринувши у світ сімейного життя, чоловік і жінка у перші роки максимально концентруються один на одному, знаходять в партнері своє найбільше натхнення, радість, щастя – загалом найсильніші емоції. Кохана людина, з якою раніше лише зустрічались, і то не щодня, тепер постійно з тобою поряд!

5. *Емпатія* (“вона мене розуміє як ніхто інший”; “вона здатна мене заспокоїти, навіть якщо я дуже роздратований”; “він завжди підтримує мене, в будь-якій ситуації”; “він переживає за мене і завжди поряд у потрібний момент”; “вміє слухати і чути мене”). Відчувати один одного – це, мабуть, одна з найбільш значущих якостей у спільному житті. Саме вона дає можливість закоханим розуміти один одного, бачити, коли партнеру погано, вирішувати, чи залишити його зараз у спокої, чи, навпаки, міцно обійняти та висловити свою підтримку. Завдяки емпатії в стосунках з’являється гармонія, спокій, відвертість.

У перші роки сімейного життя переважає тепле, емоційне, радісне ставлення партнерів один до одного, вони розуміють та цінують кохану людину, прагнуть допомагати і завжди бути поряд, а непорозуміння, які виникають, долають стійко та рішуче.

Групи висловлювань, характерні для неодружених пар:

1. *Прагнення змінити партнера* (“йому є чого прагнути”; “мені хочеться багато чого в ньому змінити”; “деякі моменти я б змінив”; “мені б хотілося менше його відряджень”; “йому б скоригувати певні риси характеру, і тоді все було б чудово”). Ще до початку спільного життя і будь-яких стосунків чоловік і жінка вибудовують у своїй уяві ідеальний образ майбутнього партнера: його зовнішність, звички, риси характеру, особисті уявлення про сімейні взаємини тощо. Опинившись вже в новому просторі з конкретною людиною, ті самі образи виривають немов “нізвідки”, і партнери мимоволі починають порівнювати, зіставляти уявне й реальне. Звичайно, виникають певні неузгодженості, невідповідність омріяної “картинки” дійсності, тому важливо не зацикловатися на ній і намагатися пристосуватися до недоліків партнера, приймати його таким, який він є.

2. *Посилення почуттів* (“з часом відчуваю, що кохаю його дедалі сильніше”; “ця любов стає сильнішою з кожним днем”; “іноді дивлюсь на неї і

розумію: я кохаю її з кожним роком дужче і дужче”; “хочу, щоб наші почуття з часом лише посилювалися, не підкоряючись «негодам»”). Парам, які поки що документально не оформили стосунки, важлива бодай якась перспектива, націленість взаємин на майбутнє. Своєрідною “гарантією” такої перспективи вони намагаються зробити власні почуття, сприяти їх посиленню з кожним днем, прожитим разом. Відчуваючи, що з часом вони кохають один одного сильніше, чоловік і жінка плекають надію на те, що будуть разом ще багато років.

3. *Люблячий сім'янин* (“ідеальний чоловік і коханець”; “перш за все гарний батько”; “дружина справді поважає і цінує нашу сім'ю”; “справжня берегиня домашнього вогнища”; “люблячий чоловік і турботливий батько”; “завжди бере участь у вихованні дітей”; “він любить хазяйнувати”). Це радше бажані уявлення партнерів один про одного, особливо стосовно батьківства, оскільки в сім'ях наших досліджуваних немає дітей. Мабуть, неодружені пари, які порушили цю тему, вже не тільки морально готові до офіційного оформлення стосунків, а й впевнені, що вони з партнером впораються з новими обов'язками та будуть відповідальними.

Партнери, які не перебувають у шлюбі, акцентують увагу на посиленні почуттів один до одного, їхньому розвитку та своєрідному “розквіті”, при цьому часто орієнтуючись на омріяний образ ідеального партнера та забуваючи про численні недоліки в якостях реальних людей. У деяких пар навіть сформувалася готовність до одруження, і чоловік та жінка вже “приміряють” один одному нові соціальні ролі.

Групи висловлювань, характерні для пар у шлюбі:

1. *Погані звички* (“постійно щось їсть на ніч”; “не люблю, коли він довго грає на комп'ютері в свої «війни»”; “він нічого не робить – постійно лежить на дивані і дивиться телевізор”; “постійно курить”; “не люблю, коли дружина довго збирається й запізнюється”). Зазвичай дискомфорт виникає тоді, коли в одного партнера є погана звичка і добре закріплена, а в другого немає і ніколи не було. Наприклад, комп'ютерні ігри. Як може зрозуміти жінка, яка ніколи ними не цікавилася, свого чоловіка, котрий проводить за комп'ютером майже весь вільний час? Або куріння. Хіба може цей жахливий сморід комусь подобатись? Так, у подружньому житті доводиться і до цього адаптуватися, домовлятися, знаходити компроміс, інакше постійних сварок не оминуть.

2. *Зовнішність* (“він спортивний, підтягнутий, має гарну фігуру”, “вона божественно вродлива і жіночна”, “у дружини шикарне волосся та виразні очі”, “він наче з обкладинок глянцевого журналу”). Цікаво, що члени

подружжя в шлюбі звертають багато уваги на те, як виглядає їхня кохана людина. Мабуть, зовнішня привабливість – один з факторів, який вплинув на вибір ними майбутнього партнера. Це може пояснюватись як орієнтацією чоловіка і жінки на суспільну думку (“яка в тебе гарна дружина”), так і естетичним бажанням бути поряд з витонченою особистістю, виглядати гармонійною парою.

3. *Матеріальна забезпеченість* (“в змозі заробити на всі сімейні потреби”; “людина, яка не боїться матеріальних труднощів та успішно їх долає”; “вміє поєднувати роботу і сім’ю, при цьому добре заробляє”; “справжній годувальник”; “той, хто не змушує дружину думати про матеріальні проблеми”). Можливість чоловіка забезпечити своїх близьких – мабуть, один з найважливіших факторів, на які орієнтується дружина у прагненні створити міцну сім’ю, адже коли не задовольняються хоча б фізичні потреби, про емоційну гармонію і затишок думати нелегко. До того ж багатьом жінкам важливо, щоб партнер іноді балував їх подарунками: новою сукнею або флакончиком улюблених парфумів. Так у стосунках підтримується певна романтика, спонтанність, “підігриваються” почуття.

4. *Заперечення ідеальності* (“ідеальних чоловіків не буває”, “це щось неможливе”, “нереальне”, “це нонсенс”, “це дитячий міф”, “ідеальних пар не існує”, “принців на білому коні в реальному житті не буває”). Пари часто використовували ці висловлювання певним чином для того, щоб не розчаруватися в партнері, нагадати собі, що ідеальних людей не існує. Замість того щоб прагнути такої “ідеальності”, краще намагатись знайти спільну мову з коханою людиною, усвідомлюючи не тільки її переваги, а й недоліки.

5. *Брак уваги* (“часто не вистачає чоловіка поруч”; “хочу, щоб він більше часу бував зі мною і дітьми”; “хотілося б, щоб він частіше бував вдома, цікавився нашими справами”; “не вистачає романтики і ніжності”; “хотілося б більше любові від дружини”). Проблеми повсякдення цілком поглинають увагу одружених пар. Робота, домашні та особисті справи, виховання дітей... Все це забирає багато сил і часу, а коханій людині уваги приділяється дедалі менше. Як наслідок, виникають образи, претензії один до одного, і якщо вчасно не розв’язати конфлікти, взаємини партнерів руйнуються.

Чоловік і жінка в шлюбі бачать один одного в реальному, не ідеалізованому “світлі”, особливу увагу приділяючи зовнішності та прагненню позбавити партнера поганих звичок. Для них важливі як матеріальна забезпеченість сім’ї, так і увага коханої людини, вони болісно реагують на її відсутність.

Тематичний блок **ставлення до себе** висвітлює власні та партнерів недоліки і переваги, які респонденти усвідомлюють, а також їхні прагнення і бажання стосовно особистих змін (“я...”, “мені не подобається в собі те, що...”, “я хотів би...” тощо). В цьому тематичному блоці виокремлено 12 груп висловлювань одружених пар та 9 груп висловлювань неодружених, з яких 7 груп спільні.

Спільні групи висловлювань:

1. *Батьківство* (“найщасливіша мама”; “хочу виростити двох дочок”; “хочу, щоб у нас якнайскоріше з’явилася малеча”; “мати дитину”; “добре виховати своїх майбутніх дітей”; “бути найкращим батьком”; “турботлива і уважна матір”). Мрії партерів про дитину, планування спільного майбутнього засвідчують серйозність намірів чоловіка і жінки стосовно спільного життя, готовність до батьківства. До того ж, якщо стосунки теплі та гармонійні, малюк лише сприятиме їх зміцненню.

2. *Вади характеру* (“я невпевнена в собі людина”, “часто лінуюся”, “не вмію відстоювати свою думку”, “не маю широких поглядів на життя”, “надто приховую свої почуття”, “не вмію відмовляти”, “надмірно довірлива людина”, “непостійна”, “надто вперта та прямолінійна”, “постійно ревную”, “недостатньо цілеспрямована”, “не можу поступатися через власні принципи”, “ніколи не йду на компроміс”). У перші роки спільного життя подружжя часто усвідомлюють власні особливості та критично до них ставляться, намагаючись працювати над негативними рисами характеру задля комфорту коханої людини, мінімізації сварок і непорозумінь.

3. *Узагальнення* (“я людина”, “звичайна дівчина”, “українець”, “киянка”, “я Настя”, “сам не знаю, хто я”). Такі висловлювання траплялися рідко, вони належать лише кільком парам. Можливо, партнери були не готові надто “розкривати” себе в дослідженні, адже методика незакінчених речень, на відміну від “закритих” тестових запитань, передбачає згоду на відверту розповідь про власні особливості.

4. *Досягнення* (“хотів би досягти найвищих верхівок”, “багато досягти в кар’єрі і стати успішним”, “навчитися грати на гітарі”, “знайти своє місце в житті”, “стати відомою”, “зробити видатне відкриття і стати академіком”, “вивчити англійську мову”, “реалізуватися як чоловік”, “відкрити власний бізнес”, “працювати над собою і ставати кращою”, “написати книгу, яка б мала успіх”, “навчитися танцювати”). Оскільки участь у дослідженні брали молоді люди, такі їхні прагнення цілком зрозумілі. Хто ж не мріє стати директором фірми? З легкістю спілкуватися англійською або французькою?

Одного ранку прокинутися відомим співаком або режисером? Амбіції у молоді великі, це допомагає їм не здаватися і рухатися до омріяних вершин.

5. *Потреба в щасті і любові* (“бути щасливою, потрібною, коханою дружиною”, “щоб сім’я була щасливою”, “зустріти щасливу старість”, “відчувати щастя – щоб чоловік мене розумів”, “бути найщасливішим чоловіком і батьком поряд з моїми дівчатками”). Мабуть, така потреба притаманна членам подружжя не тільки в перші роки спільного життя, а протягом всього життєвого шляху. Як чоловік, так і жінка прагнуть отримувати турботу, любов, тепло і ніжність від партнера, бути щасливими і задоволеними подружнім життям, будувати гармонійну та міцну сім’ю.

6. *Емоційність* (“дуже серйозна”, “часто сумна”, “я запальний хлопець”, “надто імпульсивний та нестриманий”, “людина настрою”, “дуже емоційна і примхлива”, “я чутлива і часто плачу”, “інколи можу “зірватися” без причини”). Іноді людям не вдається уникнути емоційних вибухів й від цього страждають їхні близькі, насамперед шлюбний партнер. Втім, щоб навчитися контролювати власні емоції, потрібен час, свідоме бажання чоловіка і жінки працювати в цьому напрямку.

7. *Ідеалізація* (“я супермен”; “центр Всесвіту”; “найкращий чоловік”; “намагаюсь кожного дня бути кращою за себе вчорашню”; “найкраща матір, коханка і дружина”; “дуже вдало поєдную кар’єру і домашній побут”; “ідеальний чоловік, який виростив сина і посадив дерево”; “найкраща дружина, бо вмію створити домашній затишок”). Цим висловлюванням властиві дитячий “запал”, бажання підкреслити свої найкращі риси, похизуватися як перед дослідником, так і перед коханою людиною, яка напевно читатиме написане. Так може проявлятися й прагнення досягти певного ідеалу, бути найкращим чоловіком/дружиною, батьком/матір’ю, які вміють створювати тепло і затишок у власній сім’ї.

Партнерам притаманне доволі критичне бачення себе: вони усвідомлюють особисті недоліки, над якими ще варто попрацювати, і часом навіть ідеалізують свій образ для кращого розуміння поставленої мети, кінцевого результату. В той же час чоловік і жінка прагнуть визначних досягнень як у кар’єрі, так і в батьківстві, потребуючи любові, підтримки та піклування.

Групи висловлювань, характерні для неодружених пар:

1. *Фантазії* (“хотів би ходити по повітрю, жити вічно, стати королем світу”, “хотіла б навчитися літати, бачити крізь стіни”). Хто з нас у дитинстві не мріяв про дива? Дівчатка – про чарівних фей, хлопці – про лицарів та супергероїв. Так само неодружені чоловік і жінка ще й досі іноді поринають у

чарівний світ, де все відбувається так, як їм цього хочеться. Частково так відбувається тому, що партнери не завжди готові до реальних сімейних труднощів, які інколи виникають, та намагаються втікати у “власний” світ.

2. *Погані звички* (“надто багато розмовляю”, “курю”, “полюблюю випити міцні напої”, “часто лінуюсь і довго не можу піднятися з ліжка”, “плямкаю під час прийому їжі”, “використовую ненормативну лексику”). На жаль, сучасні молоді люди часто мають шкідливі звички – хтось намагається таким чином вирізнитися з “натовпу”, а в когось не вистачає сили волі, щоб перебороти власні слабкості. Чоловік і жінка, взаємини яких “вільні”, зазвичай не докладають достатніх зусиль, щоб позбавитися поганих звичок.

Отже, специфічними для неодружених партнерів особистими якостями є певна пасивність, відсутність цілеспрямованості та наполегливості, сподівання на диво, а не на власні сили.

Групи висловлювань, характерні для пар у шлюбі:

1. *Потреба у відпочинку* (“жити б на безлюдному острові зі своїм чоловіком і сином”; “так хочеться більше подорожувати і бачити світ”; “мріємо про відпочинок у теплих країнах вдвох”; “дуже хочу полетіти з чоловіком на море за кордон”). Повсякденний побут втомлює не тільки фізично, а й морально: робота – дім – хатні справи – знову робота... Постійно напружений ритм життя, перенавантаження спричиняють “емоційні зриви” і навіть захворювання. Тому бажання чоловіка і дружини відпочити, відволіктися від щоденної рутини цілком зрозуміле.

2. *Концентрація на кар’єрі* (“працюю в елітній фірмі, і мені це подобається”; “типовий трудоволік”; “їду на роботу рано і повертаюся додому зазвичай після десятої вечора”; “багато працюю, адже треба робити кар’єру”; “надто багато уваги і часу приділяю роботі”; “дуже важко все встигнути”, “немає вільного часу”). В перші роки подружнього життя шлюбним партнерам іноді складно знайти баланс, “золоту середину” між роботою і сім’єю. Часто “перемагає” саме робота, адже, по-перше, молоді люди прагнуть самореалізуватися, а по-друге, необхідно забезпечувати новостворену сім’ю. Через надмірну зайнятість роботою починають погіршуватись подружні взаємини, і головне для партнерів – вчасно це зрозуміти і виправити ситуацію.

3. *Мудрість* (“вмію знайти компроміс у будь-якій ситуації”; “здатний поступитися інтересами заради дружини”; “головне – лад у сім’ї”; “я розумна і мудра жінка”; “успішно налагодив внутрішньосімейну систему взаємин”; “розумію, що треба бачити не тільки погане один в одному, а насамперед гарні риси характеру”; “ніколи не сперечаюсь, сварки того не варті”).

Приймати мудрі та зважені рішення навіть у дуже складній, критичній ситуації – мабуть, одна з головних формул побудови гармонійних сімейних стосунків. Завдяки їй чоловік і жінка мають змогу долати проблеми без сварок та шкоди для стосунків, проте мудрість приходить не одразу, стати мудрим можна саме через суперечки, спроби знайти “точки дотику” одного з одним.

4. *Хазяйновитість* (“я знаю безліч рецептів улюблених страв свого чоловіка”; “знаю, що я відмінний хазяїн – можу вчасно побачити, коли треба забити цвях або полагодити несправний кран”; “в моєму домі завжди чистота і затишок”; “я постійно допомагаю дружині в побутових справах”; “насправді для мене це задоволення – прати його сорочки і готувати вечері”). Зазвичай як для одруженого чоловіка, так і для заміжньої жінки їхній дім – це опора, предмет гордості, а сім’я – найзатишніше середовище в світі. Саме тому вони приділяють багато часу та уваги облаштуванню власної оселі, підтримці чистоти і порядку, а також догляду один за одним.

5. *Сексуальність* (“гарна коханка”, “пристрасна та романтична натура”, “мій чоловік дуже вродливий і сексуальний”, “вмію підтримувати гармонію в сексуальному житті”). Іноді після одруження, особливо з народженням дитини, інтимне життя в подружній парі поступово вщухає: на нього не залишається ані сил, ані часу. З огляду на це, характеризуючи себе, партнери роблять акцент на власній сексуальності, додатково переконують себе в тому, що в їхній парі проблем в інтимному житті немає. Повноцінне інтимне життя допомагає зняти зайве напруження, накопичене протягом робочого дня, чоловік і жінка краще пізнають один одного, узгоджують уподобання, вчаться досягати компромісу.

Для одружених партнерів характерне уявлення про себе як про мудру, зважену особистість, яка приділяє багато уваги кар’єрному зростанню, водночас створюючи затишок у своїй оселі. Велике навантаження зумовлює необхідність відпочинку, своєрідної “розрядки”, зокрема, за допомогою інтимного життя.

Тематичний блок **ставлення до дітей** виявляє думки чоловіка і жінки стосовно своїх малюків, особливості їхнього спілкування з ними (“я б хотіла, щоб моя дитина...”, “я б могла посварити/похвалити свою дитину за...” і т. ін.). В межах блоку сформувались по 12 груп висловлювань пар одружених і неодружених, з яких 8 груп висловлювань виявились спільними.

Спільні групи висловлювань:

1. *Здорова особистість* (“щоб був здоровою розвинутою людиною”, “став психологічно і фізично здоровим”, “був здоровим і міцним”, “ніколи не

хворів і мав гарний імунітет”). Часто чую від майбутніх батьків фразу: “Мені все одно, хто народиться – хлопчик чи дівчинка, головне, щоб дитя було здоровеньким!”. Справді, стать майбутнього малюка менш значуща для батьків порівняно із його здоров’ям. Який же батько або мати не захоче, щоб їхня дитинка мала міцний імунітет? Тому такі сюжети присутні у висловлюваннях як одружених, так і неодружених пар.

2. *Нащадки батьків* (“щоб цінував те, що в нього буде, а в мене не було”; “був у 100 разів кращим і успішнішим за мене”; “це плід нашого кохання”; “хочу дочку таку ж гарну і розумну, як моя дружина”; “щоб завжди відчував батьківську опору і підтримку”; “моя донька – моє продовження”; “це наше з чоловіком кохання, яке матеріалізувалося”). Дитина у сім’ї є продовженням роду, “сімейного дерева”, матері і батька. Для молодих сімей вкрай важливе таке розширення сімейного простору, його наповнення новими враженнями, рольовими обов’язками, батьківськими почуттями. Дитина є новим спільним для партнерів створінням, яке об’єднує, відбиває певні їхні якості, втілює прагнення та мрії.

3. *Поведінка* (“могла б посварити за навмисну шкоду, надмірні пустощі, коли він неслухняний, коли поводить себе грубо та непристойно щодо інших людей”; “неправильні вчинки і висновки”, “коли дочка робить мені все «на зло» і не слухається”; “не люблю дитячі істерики і навіть дрібні капризи”; “дратує неповага до дорослих”, “хлопчик повинен захищати дівчаток замість лущовання”; “хвалю за дисципліну, слухняність, дружелюбність до оточуючих, вміння гарно себе поводити, ввічливість та відвертість, добрі вчинки, коли поступається місцем в транспорті літнім людям, допомагає мені в господарстві”). Ця тематика певною мірою “впливає” з вимог соціального середовища. Багато батьків, теперішніх та майбутніх, намагаються підлаштуватися під них, щоб не “червоніти” за свою дитину, не виправдовуватись. Частина таких очікувань стосовно дитячої поведінки справедлива, адже дитина повинна дотримуватися певних “меж” навіть для того, щоб почуватися комфортно, щоб оточуючі ставилися до неї доброзичливо.

4. *Брехня* (“сварю дитину за те, що мене інколи обманює”; “буває, що дивиться мені прямо в очі і говорить неправду”; “дрібні крадіжки”; “спроби “викрутитися” з ситуації, розповідаючи багато “казок”, яких насправді не було”; “невміння чесно визнати свою провину”). Мабуть, чимало сучасних батьків або партнерів, які планують народження дитини, майже забули, наскільки їм самим у дитинстві було складно не обманювати. Слід пам’ятати й те, що дитяча щирість напряму залежить від поведінки батьків. Батькам

потрібно передусім працювати над власною реакцією, а не лише засуджувати дітей навіть за маленьку брехню, вимагаючи відвертості.

5. *Шкода собі* (“інколи сварю за шкоду, яку він завдає собі навмисно, але безцільно”; “піддає своє життя небезпеці”; “не любить себе, не намагається розвиватися в нових напрямках”; “має погані звички”; “виявляє надмірну залежність від чужої думки – він же від цього потім страждає”). Тривога за життя малюка, постійне занепокоєння з приводу його безпеки – це одне з основних почуттів матері і батька, які не полишають їх навіть після дорослішання дитини. Не в змозі стримати внутрішні “пориви” партнери зазвичай виражають власне хвилювання через спроби обмежити свободу дитини, а також знервованість і навіть емоційні “зриви”.

6. *Велика значущість* (“це сенс життя”, “головне та найдорожче в нашому житті”, “рідний стукіт сердечка”, “це взагалі наше все”, “свято в житті”, “багатство”, “найзаповітніша мрія”, “найкраща і найважливіша в житті кожної сім’ї подія – народження дитинки”, “квіти життя”). Такі висловлювання характерні передусім для членів подружжя, які дуже мріють про дитину, але не мають можливості з різних причин планувати її народження найближчим часом. Такі пари, навіть отримавши, нарешті, найбажанішого малюка, протягом усього життя продовжують дуже любити та піклуватися про нього, сприймаючи як найвищу життєву цінність.

7. *Старанність* (“похвалила б за прагнення перемоги, силу волі, просування до своєї мети, навіть за дрібні досягнення, успіхи та сумлінну працю, розум і тямовитість, працелюбність, цікавість до навчання, гарні оцінки, наполегливість та посидючість”). Думаю, усім батькам хотілося б, щоб їхня дитина була розумною та успішною, щоб їй усе вдавалося, особливо якщо їм самим не вдалося досягти поставленої мети. Втім, нерідко відбувається своєрідне “перенесення” – матір віддає дочку, наприклад, на танці, якими сама все життя хотіла займатися. При цьому жінка не враховує, що дівчинці це зовсім нецікаво, і вона б натомість із задоволенням вчилася плаванню.

8. *Позитивні емоції* (“це радість”, “щастя для батьків”, “дуже потужний емоційний заряд”, “найкращі спогади і враження”, “завжди дуже ширі і спонтанні емоції”, “захват від спілкування”, “світлі і радісні моменти, коли приходиш з роботи втомлений і вони дають тобі сили”, “велике задоволення”, “посмішки”). Більшість подружніх пар відзначають, що отримують велике задоволення, радість і щастя від спілкування з дітьми, навіть якщо в них самих малюків ще немає. Молоді подружжя в захваті від дитячої безпосередності, ширості, яскравого та казкового бачення навколишнього світу.

В цілому подружні пари сприймають дітей як величезну для себе цінність, власних нащадків, яких мріють бачити здоровими, добре розвиненими, цілеспрямованими, щирими, радісними. При цьому партнери орієнтуються не тільки на власні вподобання, а й на вимоги соціального середовища, засуджуючи дитячу брехню, погану поведінку.

Групи висловлювань, характерні для неодружених пар:

1. *Ідеалізація життя* (“хотілося б, щоб моя дитина була найщасливішою на всій планеті”; “кращою за інших”; “найбажанішою і завжди дуже коханою”; “щоб була генієм”; “дитиною індиго”; “щоб усе, за що вона бралася б, завжди їй вдавалося”). Звичайно ж: хто з нас не уявляє свою дитину кращою за себе? Найталановитішою і найвродливішою? Тією, яка досягла значних висот як у кар’єрі, так і в особистому житті. Думаю, про це мріють майже всі батьки. Враховуючи те, що дітей у неодружених пар ще немає, партнери багато фантазують на цю тему, вибудовуючи в своїй уяві ідеальні життя для майбутніх нащадків.

2. *Святе* (“це найбільше диво, благословення з небес, янголи в нашому житті, божественні створіння”). Неодружені чоловік і жінка ідеалізують не тільки майбутнє життя, а й своїх ще не народжених дітей. Часто у них не вистачає досвіду спілкування з малюками, тому їм складно уявити, що ж таке батьківство. Через відсутність досвіду, а також наявність “ідеальних картинок” у фільмах, серіалах, популярних журналах діти у партнерів постають в ідеальному, дещо фантастичному світі.

3. *Розуміння* (“я б не сварила своїх дітей, бо не визнаю цей метод”; “віддаю перевагу поясненню і діалогу, спробі зрозуміти”; “намагаюсь зазвичай підштовхнути до розуміння висновків, щоб вони слугували дитині певним уроком на майбутнє”; “думаю, буду завжди з розумінням ставитись до малюка, “переносячи” себе на його місце, дивлячись на світ його очима). Така позиція молодих пар як майбутніх батьків заслуговує на повагу. В сучасному світі є багато інформації про виховання дітей, дитячу психологію. Оскільки молоді люди зазвичай допитливі, вони отримують з різних джерел знання про батьківство, вибираючи для себе правильну тактику поведінки з майбутньою дитиною.

4. *Впевненість* (“могла б похвалити за самостійність, активну життєву позицію, вміння аргументувати свою думку, рішучі і впевнені вчинки, відсутність сумнівів і вагань”). Неодруженим парам, мабуть, самим дещо не вистачає сміливості, впевненості в собі – інколи саме з цих причин стосунки тривалий час не узаконюються, залишаються “вільними”. Тому чоловік і

жінка мріють про те, що їхні діти будуть сміливіші за них, цілеспрямовано йтимуть до поставлених цілей.

Дитина, згідно з уявленнями таких пар – святе, особливе створіння, життя якого неодмінно повинно бути краще за батьківське. Діти мають досягати своїх цілей легко, самостійно і впевнено. Партнери вже готові із розумінням ставитися до майбутніх дітей, вести з ними спокійні роз'яснювальні бесіди замість сварок.

Групи висловлювань, характерні для пар, що перебувають у шлюбі:

1. *Зовнішність* (“гарний”, “зовнішньо привабливий”, “схожий на дружину/чоловіка”, “взяв найкращі елементи зовнішності від нас обох”, “симпатичний”, “має дуже гарні оченятка”, “в дочки розкішне волосся”). Цікаво, що для партнерів у шлюбі значущою виявилась зовнішність не тільки один одного, а й своєї дитини. Напевно, вони отримують велике задоволення, коли бачать часточку себе і коханої людини у власному малюкові, більше відчувають сімейну єдність, взаємозв'язок.

2. *Досягнення* (“була б успішною”, “виросла гідною людиною”, “мала гарні умови для життя і роботи”, “займала перші місця у змаганнях та учнівських олімпіадах”, “багато чого досягла в житті”, “стала справжньою жінкою”, “цілісною особистістю”, “мав у майбутньому все, чого не вистачало мені”, “інтелектуально розвинена”, “робить впевнені і швидкі кроки вперед”, “розвивається краще за інших дітей”, “росте розумною та кмітливою”). Судячи з таких висловлювань, чоловік і жінка орієнтуються не тільки на свої бажання, а й на соціальні “канони”. Як приємно мимохідь розповісти друзям: “мій синочок такий молодець, в чотири роки вже навчився читати!” або “а моя дочка вчора посіла перше місце на міських змаганнях з танців!”. Тобто, окрім власних оцінок, одружені пари прагнуть також схвалення своєї дитини соціальним середовищем.

3. *Відповідальність* (“це справа, яка потребує багато часу та уваги”; “відповідальний крок”; “важкі повсякденні обов'язки”; “велика відповідальність як нині, так і в майбутньому”; “у вихованні необхідні уважність і сумлінність, інакше ніяк”). Чоловік і жінка, які перебувають у шлюбі, відповідально ставляться до побудови сімейного життя, формування тепла і затишку в спільному просторі, а тим паче, коли в ньому з'являється дитина. Значна частина обов'язків та справ тепер пов'язані з вихованням дитини, але партнери зазвичай добре з цим справляються.

4. *Лінь* (“не бажає вчитися, як і його батько – ледачий”, “багато байдикує”, “постійний безлад у кімнаті”, “ніколи не допоможе”, “навіть у

садочку нічого не хоче робити”, “не вистачає працелюбності”). Оскільки в шлюбі переважає відповідальне, сумлінне ставлення як до особистого, так і до спільного життя загалом, члени подружжя намагаються привчити до цього власних дітей. Їхнє байдювання, небажання допомагати в господарстві часто обурюють батьків, адже вони прагнуть виховати в дітях працелюбність, взаємодопомогу, відповідальне ставлення до справ.

Пари, які перебувають у шлюбі, ставляться до дітей відповідально, з максимальною увагою і турботою. Вони прагнуть бачити їх схожими на себе, успішними, інтелектуально розвиненими, а також працелюбними, здатними допомагати батькам.

Тематичний блок **ставлення до романтичного кохання**. Висвітлює розуміння партнерами романтики загалом, їхні бачення стосовно присутності романтики у повсякденному подружньому житті (“романтичне кохання – це...”, “любити – означає...”, “в сімейному житті романтичне кохання...” і т. ін.). У цьому тематичному блоці було виявлено 10 груп висловлювань одружених та 8 груп висловлювань неодружених пар, з яких 6 груп — спільні.

Спільні групи висловлювань:

1. *Скенис* (“це дурощі”, “набір хімічних реакцій в мізках людини”, “казка з телеекранів”, “парафія підлітків”, “нісенітниця”, “щось фантастичне” “для маленьких дівчаток”). Найчастіше такі висловлювання належать чоловікам. “Ну не романтик я!”, – одного разу вигукнув мій знайомий, який брав участь у дослідженні. Можливо, так і є. Втім, інколи за такою “стіною” ховається чутлива і вразлива людина, яка соромиться виставляти свої почуття “напоказ”.

2. *Самовідданість* (“дарувати себе коханій людині”; “віддавати всього себе, нічого не потребуючи взамін”; “вчитися жити не тільки для себе”; “не бути егоїстом і думати перш за все про партнера”; “жити один для одного”; “робити все, щоб чоловік почувався добре”; “безкорисливо віддавати своє тепло і любов”). Здатність партнерів дбати не про себе, а насамперед про кохану людину – мабуть, одне з ключових у досягненні справжнього сімейного щастя. Завдяки взаємодопомозі, взаємопідтримці зникає страх бути покинутим, зрадженим, а більшість конфліктів розв’язується легко та безболісно.

3. *Турбота* (“берегти кохану людину”, “підтримувати”, “піклуватися один про одного”, “балувати жінку”, “пестити і плекати чоловіка”, “берегти та створювати один для одного комфортні умови”, “проявляти увагу до коханої людини”, “непокоїтися з приводу здоров’я партнера”, “підтримувати та

цінувати тепло почуттів”). Це також своєрідний прояв романтичних почуттів чоловіка і жінки у подружньому житті. Часи побачень дещо призабулися, актуальними вже стали повсякденні справи, налагодження сімейного побуту, в якому піклування один про одного дуже важливе.

4. *Згасання* (“поступово відходить на другий план”, “з роками закінчується”, “частка романтики на початку стосунків “розчиняється” в повсякденному побуті”, “згасає з часом”, “трапляється дедалі рідше”). Можливо, до таких не дуже оптимістичних висновків партнерів спонукав певний негативний досвід із власного минулого, коли їм здавалося, що почуття поступово зникають, хоча насправді вони радше трансформувалися, набували нових рис та якостей. Крім того, в своєму оточенні чоловік і жінка також могли бачити приклади “розчинення” почуттів у побутових проблемах, і їм здається, що й вони втрачають “свіжість” своїх почуттів.

5. *Сумісність* (“дивитися в одному напрямку”, “однаково ставитися до життєвих ситуацій”, “бути в гармонії один з одним”, “прожити життя як єдине ціле”, “взаєморозуміння”, “коли почуття об’єднують”, “розділити одне дихання на двох”). Ми нерідко чуємо: “в них не було шансів – вони ж явно несумісні особистості!” або “вони підходять один одному як ніхто інший!”. Справді, кожному з нас важливо знайти в житті “свою” людину, з якою можна відчувати себе вільно, залишатися самим собою, а надто для пар, які тільки починають свій спільний шлях.

6. *Матеріальні прояви почуттів* (“це шоколадне суфле”, “гарні та улюблені квіти”, “подарунки”, “прогулянки під зорями”, “приємні та неочікувані дрібниці”, “вино і цукерки на березі моря”, “сюрпризи”, “вечеря при свічках”, “кіно у вихідні”, “відвідування атракціонів у парку вдвох”). Це доволі поширене уявлення про романтичне кохання, особливо серед молоді. Гадаю, кожен з нас пам’ятає перший букет квітів, похід у кіно або найбажаніший поцілунок у вечірньому парку. Саме ці враження, як правило, залишають яскраві спогади. Таким чином молоді пари намагаються “розбавляти” одноманітну повсякденність.

У перші роки спільного життя романтичне кохання уявляється партнерами як здатність віддавати себе коханій людині, піклуватися про неї, залишатися собою у стосунках. Вони також пам’ятають про романтичні миті під час побачень, запобігають згасанню почуттів.

Групи висловлювань, характерні для неодружених пар:

1. *“Неземне” почуття* (“це щось дуже ніжне і недовговічне, лячно його «зачепити» – може розпастися”; “танці серед зірок”; “ейфорія”; “тихий шепіт на вушко, немов уві сні”; “відчуття наче літасш високо в небі”).

Партнери ставляться до романтичного кохання з великим трепетом і обережністю. Для них це щось настільки важливе, що за недбайливого ставлення, здається, може зникнути. Тому чоловік і жінка намагаються підтримувати теплі романтичні почуття, що існують між ними, берегти легкість та невимушеність у стосунках.

2. *Негативне уявлення* (“воно важко досягне”, “буває дуже рідко, взагалі майже відсутнє”, “недоречні та потребують заборони”, “залишають бажати кращого”, “надто тяжка праця”, “часто виходять з-під контролю”). Такі висловлювання належать парам з високим рівнем конфліктності. З огляду на те що стосунки між партнерами ще не узаконені, спільне уявлення про подружнє життя, в тому числі романтичне кохання, не сформоване. Нерідко трапляється, що у чоловіка і жінки кардинально протилежне ставлення до романтики: один очікує ніжності, другому байдуже. Між ними тривають суперечки з цього приводу, які можуть призвести до заперечення романтичного кохання взагалі.

Групи висловлювань, характерні для пар, які перебувають у шлюбі:

1. *Ніжність* (“приємне відчуття, коли серце б’ється дедалі сильніше”; “глибокі переживання”; “ласка і ніжність”; “тепло, яке закохані люди дарують один одному”; “коли паморочиться в голові і хочеться обійняти кохану людину, нікуди її не відпускати”; “хочеться бути разом, з ніжністю гладити один одного по голові”). Так, саме цього не вистачає постійно заклопотаним чоловіку і дружині, які в основному зосереджені на веденні спільного побуту. А якщо в сім’ї з’являється дитина, часу на прояви теплих почуттів один до одного стає ще менше. Тому одружені партнери підкреслюють саме цей аспект романтичного кохання, прагнучи його відновлення в подружньому житті.

2. *Імпульс* (“це спалах пристрасті”; “яскраві, але поверхневі почуття”; “божевільні, незвичайні вчинки”; “коли в крові вирує адреналін”; “насичені та бурхливі емоції”; “коли «зносить дах»”). Хтось казав, що після одруження життя закінчується. Навпаки, воно лише починається! Чому б не урізноманітнювати повсякденність раптовими “поривами”, несподіваними бажаннями? Перебуваючи в шлюбі, чоловік і жінка все ж намагаються дивувати один одного, зберігати “іскру” в романтичних почуттях.

3. *Динаміка* (“стосунки в моїй сім’ї дуже різноманітні, мінливі і залежать від настрою кожного з нас”; “параболічні”; “ніколи не можна передбачити напрямок їхнього розвитку”; “«стрибають» від найгірших «мінусів» до найкращих «плюсів»”). Напевно, така динамічність допомагає

взаєминам не “застоюватися”, зберігати гнучкість та різноманітність, адже навіть від постійного щастя і радості людина, врешті-решт, втомлюється, їй не вистачає “гостроти” в житті. Чоловіка і жінку не лякають такі раптові “стрибки”, вони успішно з ними справляються.

4. *Щирість* (“це почуття, яке дозволяє бути відвертим з коханою людиною”; “відкриття закоханими один одному справжніх себе”; “бути самим собою в подружньому житті”; “показати, який ти є насправді”; “нічого не приховувати від своєї «половинки»”). Якщо в стосунках відсутня відвертість, вони приречені. Все починається з маленької брехні, яка день у день зростає і перетворюється на великий “сніговий ком”, що має негативні наслідки. Їх складно, а часом й неможливо подолати. Тому одружені партнери намагаються бути щирими один з одним, відкриватися і довіряти коханій людині, будувати щасливі гармонійні подружні взаємини.

Романтичне кохання в шлюбі сприймається як ніжність, щирість і тепло почуттів, раптові, але приємні “пориви”. Чоловік і жінка дуже цінують таку динаміку, намагаючись уникнути повсякденної одноманітності.

Тематичний блок **ставлення до сексу** ознайомить з аналізом ставлення членів подружжя до інтимного життя як загалом, так і безпосередньо у власній сім’ї (“я вважаю, що сексуальні стосунки в моїй сім’ї...”, “я вважаю, що дошлюбні статеві стосунки...”, “подружнє життя видається мені...” і т. ін.). В блоці виявлено по 7 груп висловлювань подружжів у шлюбі і неодружених пар, з них 4 групи висловлювань виявились спільними.

Спільні групи висловлювань:

1. *Аналіз та оцінка* (“коли я бачу чоловіка разом з жінкою, я здогадуюсь, що між ними відбувається”; “думаю про особливості їхніх стосунків”; “намагаюсь зрозуміти, чи щасливі вони разом”; “думаю про те, які у них стосунки не на людях”; “намагаюсь їх зіставити”; “оцінюю їхню гармонійність”; “звертаю увагу на те, як вони виглядають разом”; “думаю – добре, що вони знайшли один одного”; “припускаю, ким вони один одному доводяться”). Розмірковуючи над стосунками в інших парах, чоловік і жінка таким чином намагаються краще зрозуміти власні взаємини, побачити закономірності їх майбутнього розвитку “збоку”. До того ж, спостерігаючи за гармонійними парами, щасливими обличчями, закоханими очима, партнери згадують про приємні моменти і в своїх подружніх стосунках.

2. *Норма* (“сексуальні стосунки в моїй сім’ї в нормальному стані”; “не гірші, ніж в інших сім’ях”; “достатньо налагоджені”; “регулярні”; “задовольняють мене та дружину”; “в цілому склалися”; “дошлюбні статеві

стосунки – це нормально і безглуздо було б думати інакше”; “прийнятні, якщо свідомі”; “нормально, але краще після шлюбу”; “в межах норми”; “цілком прийнятне, якщо цього хочуть обоє партнерів”; “нормальні”, “на стадії впевнених взаємин”; “мають право на існування”; “природний процес”). Висловлене ставлення до сексуального життя доволі поширене. Багато з партнерів вважають сексуальні відносини необхідним елементом подружнього життя, відсутність якого спричинить розлад у взаєминах.

3. *Соціальна зумовленість* (“дошлюбні статеві стосунки – це сучасна реальність”; “абсолютно нормальні в наш час”; “припустимі на сьогоднішній день”; “природні в сучасному суспільстві”; “на даному етапі розвитку суспільства – норма”). Ми часто чуємо таке: “не дивно, що статеві стосунки тепер починаються так рано – це ж реалії сучасного суспільства”. З одного боку, сучасні молоді люди ставляться до статевих стосунків більш “вільно”, неупереджено, з другого – все залежить від особливостей конкретної людини. Молоді сім’ї, напевно, спираючись на власний досвід, вважають, що нічого поганого в дошлюбних інтимних стосунках немає.

4. *Необхідність вдосконалення* (“сексуальні стосунки в нашій сім’ї потребують більшої нашої уваги”; “потрібно збільшити та урізноманітнити”; “хороші, але нам є ще куди прагнути”; “на жаль, не на першому місці”; “могли б бути кращими”; “не надто часті та напружені”; “могли б бути більш різноманітними”; “залишають бажати кращого”). Чоловік і жінка прожили разом не дуже багато часу, тому сексуальні стосунки ще узгоджуються, зазнають постійних змін. Через особисті уподобання один одного, які далеко не завжди збігаються, виникає певне незадоволення, бажання скоригувати, поліпшити інтимне життя. Добре, якщо партнери це розуміють і йдуть один одному назустріч, шукаючи і знаходячи компроміс.

Отже, в перші роки спільного життя чоловік і жінка сприймають сексуальні стосунки як необхідну складову подружніх взаємин.

Групи висловлювань, характерні для неодружених пар:

1. *Позитивні емоції* (“подружнє життя – це радість та приємні емоції”; “коли два серця, які кохають, об’єднуються”; “цікаве та привабливе”; “веселе, радісне та солодке”; “це щастя і свобода”; “найбільш приємний період”; “це казка, чудова подорож разом”; “теплі та радісні відчуття”). Віддаючи перевагу легкому, невимушеному погляду на життя, неодружені пари прагнуть отримувати задоволення і позитивні емоції від спільного проживання, в тому числі від сексуального життя. Воно сприймається ними як щось приємне, казкове, як радісний момент близькості з коханою людиною.

2. *Серйозність* (“серйозний крок”; “відповідальність”; “не завжди легко та просто”; “важко, але цікава праця”; “деколи нелегка справа”; “інститутом, де всього треба вчитися, а потім відповідати”). Оскільки стосунки не є офіційно оформленими, чоловік і жінка усвідомлюють серйозність інтимної близькості, а також її можливі наслідки. Часто молоді пари непокояться через можливість народження дитини в сім’ї, оскільки не готові до таких значних змін. Тому вони намагаються ставитися до сексуального життя уважно і відповідально.

3. *Поліпшення взаєморозуміння* (“дошлюбні статеві стосунки – це гарний привід пізнати один одного краще”; “допомагають зрозуміти один одного”; “дають можливість чоловіку і жінці краще пізнати особливості один одного”; “чудова нагода для закоханих поліпшити взаєморозуміння, узгодити власні інтереси”). В процесі конструювання сексуальних стосунків між неодруженими партнерами відбувається узгодження особистих уподобань чоловіка і жінки, їхнє об’єднання, набуття “цілісності”.

Для таких пар інтимні стосунки – це перш за все радісні та приємні емоції, можливість краще зрозуміти один одного, зблизитися. При цьому чоловік і жінка добре усвідомлюють серйозність такого кроку і ставляться до нього з цілковитою особистою відповідальністю.

Групи висловлювань, характерні для одружених пар:

1. *Єдність* (“подружнє життя – чудова можливість бути поряд з коханою людиною”; “спільне щастя”; “це набагато краще, ніж просто зустрічатися”; “шанс бути разом назавжди”; “це спільна справа, яка об’єднує чоловіка і жінку”). Партнерам, які офіційно оформили стосунки, важливо усвідомлювати спільність цілей, відчувати, що “ми – сім’я”. Вони можуть завжди бути поряд з коханою людиною, а інтимна близькість лише допомагає їм у цьому.

2. *Досвід* (“дошлюбні статеві стосунки – це більшою мірою досвід”; “генеральна репетиція перед подружнім життям”; “чудовий варіант отримання сексуального досвіду”). Як виявилось в процесі дослідження, для одружених чоловіка і жінки важливий досвід загалом – у спілкуванні, веденні домашнього побуту, у турботі про дітей і, звичайно, в інтимному житті. Партнери вважають, що без відповідних навичок, набутих раніше, неможливо якісно конструювати жодну сферу сімейного життя. Тому і в сексуальних стосунках для них важливі певні набуті вміння, вже усвідомлені враження, прагнення та бажання.

3. *Необхідність* (“статеві стосунки бажані в будь-якій сім’ї”, “обов’язково повинні бути”, “важливі та необхідні”, “без них не обходиться

подружнє життя”, “не уявляю собі будь-яких взаємин між чоловіком і жінкою без них”, “однозначно потрібні”). Часто з початком подружнього життя увага партнерів поступово зміщується від безпосереднього конструювання особистих стосунків до побутових моментів, як от: купівля власного житла, машини, ремонт житла, підготовка до народження дитини тощо. Тим часом питання інтимної близькості відходять на другий план. Саме тому чоловік і жінка у своїх висловлюваннях намагаються наголосити на необхідності сексуальних стосунків у сімейному житті, звернути увагу на їх важливість і значущість.

Одружені партнери ставляться до інтимного життя як до необхідної складової подружніх взаємин, яка допомагає їм відчутти єдність один з одним, побути разом та зосередитися лише на коханій людині.

В тематичному блоці **ставлення до розлучень** розкривається розуміння сутності розлучень членами подружжя, а також причин та наслідків (“розлучення – це...”, “коли сім’я розпадається...”, “зазвичай розлучення відбувається, коли...” тощо). В блоці було виокремлено 9 груп висловлювань одружених та 8 груп висловлювань неодружених пар, з яких 5 груп виявилися спільними.

Спільні групи висловлювань:

1. *Трагедія* (“це жахливо”, “болісно”, “повне розчарування”, “катастрофа”, “неначе смерть”, “дуже важко”, “барви навколо тьмяніють”, “сумно”, “всередині оселяється порожнеча”, “звичний світ руйнується”, “втрачається ґрунт під ногами”, “стає темно і страшно”, “люди втрачають впевненість у власній необхідності”, “я цього не переживу”, “життя зупиняється”, “коли душа розривається навпіл”, “величезне нещастя”, “велика рана залишається на все життя”). Для чоловіка і жінки, які постійно були разом, кохали один одного, ділили один світ на двох, розлучення є дуже болісним. Якщо ж до цього призвели раптові та неочікувані обставини і партнери ще не встигли усвідомити всього, що відбувається, їм особливо складно.

2. *Звичне явище* (“це нормальний процес завершення сімейних стосунків”; “інколи таке трапляється в житті”; “що ж робити, якщо партнери більше не хочуть бути разом”; “це неминучість для деяких сімей”; “часте явище, коли стосунки «віджили»”; “логічне закінчення шлюбу”). Зазвичай таке уявлення мають члени подружжя, які вже спостерігали та переживали розлучення своїх батьків, близьких родичів або друзів. У них формується своєрідне “філософське” ставлення до припинення сімейних стосунків, яке, на

їхню думку, зумовлюється життєвими обставинами та небажанням одного чи обох партнерів жити разом.

3. *Нова можливість* (“люди засмучуються, але починають розуміти, що все тільки на краще”; “є потенційна можливість утворення двох нових сімей”; “можна почати все з чистого аркуша”; “починається нове життя”; “зароджується інший життєвий етап, не обов’язково поганий”; “люди починають шукати нові життєві орієнтири”; “взаємна згода переходу в формат дружби”). Таке позитивне сприйняття розлучень здебільшого характерне для молодих сімей, які тільки починають свій спільний шлях і намагаються дивитися на все з оптимізмом. Партнери оцінюють припинення стосунків не як сумну, болісну подію, а радше як потенційну можливість пошуку та створення нових сімейних відносин, нового кохання, початку нового життя.

4. *“Згасання” почуттів* (“на зміну почуттям приходять важкий повсякденний побут”, “«перегоряє» лампочка кохання”, “почуття вичерпують себе”, “люди припиняють кохати один одного”, “вкрай потрібні нові емоції”, “охололи почуття і партнери це відчують”, “в парі згасла та сама «іскра»”, “більше немає взаємності”, “ще вчора рідні люди сьогодні стають чужими один одному”). Для молодих пар однією з найважливіших складових сімейних стосунків є взаємні почуття, адже саме вони допомагають їм разом долати труднощі та перепони, без яких не обходиться жоден спільний побут. Тому, згідно з їхніми уявленнями, коли такі почуття зникають, сходять нанівець, чоловікові і жінці вже немає сенсу залишатися однією сім’єю.

5. *Відсутність взаєморозуміння* (“люди вже не розуміють один одного”, “багато сварок”, “партнери не бажають миритися з недоліками”, “в сім’ї не приймають один одного такими, якими вони є”, “різняються погляди на життя”, “члени подружжя не хочуть чути один одного”, “багато розбіжностей майже з кожного приводу”, “партнери не змогли прилаштуватися до особливостей коханої людини”, “в парі вже не розуміють і не довіряють один одному”). Коли члени подружжя починають розмовляти “різними мовами”, навіть не намагаючись почути і зрозуміти один одного, їхнє сімейне життя наближається до свого фіналу. Звичайно, сварки трапляються в багатьох сім’ях, але головне в такому випадку – бажання та зусилля з боку партнерів стосовно пошуку компромісу, розв’язання конфліктів.

На початкових етапах спільного життя молоді пари сприймають розлучення як трагічну, болісну подію, що відбувається через відсутність взаєморозуміння між партнерами, поступове “згасання” почуттів, неможливість їх оновлення. Водночас вони намагаються побачити і позитивні моменти в розпаді сім’ї, трактуючи його як звичне життєве явище, що може

трапитися з усіма, а також як відкриття нових “горизонтів”, початок іншого життєвого етапу.

Групи висловлювань, характерні для неодружених пар:

1. *Обман* (“розлучення відбувається, коли в сім’ї має місце зрада”, “постійні маленькі підлості”, “спроби «обвести навколо пальця»”, “небажання говорити один одному правду”, “коли один з партнерів дозволив собі навіть моральну зраду, не кажучи вже про фізичну”). Для неодружених пар відвертість є важливою умовою спільного життя, оскільки саме вона дає їм змогу довіряти один одному, зміцнюючи стосунки, які поки що офіційно не оформлені. Якщо в таких “вільних” взаєминах є таємниці, підлість і навіть зрада, то молода пара може швидко “розпастися”, не витримавши болісних переживань.

2. *Заперечення* (“сподіваюсь, з моєю сім’єю цього не трапиться”; “не хочу навіть про це думати”; “розлучення – це точно не про нас”; “не приведи Господи”; “впевнена, що цього не буде”; “це щось фантастичне для нашої гармонійної пари”). Зазначені думки вказують на підсвідомий страх чоловіка і жінки перед припиненням стосунків, внутрішні намагання “відсунути” від себе цю подію, “виштовхнути” за межі власного життєвого простору. Звичайно, тільки розпочавши спільне життя, не хочеться думати про його кінець – навпаки, зміцнюється бажання завжди бачити поряд кохану людину, в майбутньому створивши щасливу сім’ю.

3. *Шкода собі* (“це величезні нерви, які ні до чого доброго не призведуть”; “зазвичай після цього дуже псується здоров’я”; “це постійні сльози і душевний біль”; “в таких випадках багато метушні, документальної тяганини, сварок, після чого партнери почувають себе вкрай виснаженими”; “цей процес лише шкодить не тільки стосункам, а й фізичному та моральному здоров’ю чоловіка і жінки”). Судячи з цих висловлювань, партнери думають не тільки один про одного, а й про себе: розлучення для них – це заподіяння великої шкоди собі, погіршення стану власного здоров’я та самопочуття. Така подія виснажує, потребує дуже багато життєвих сил, тому її слід максимально уникати.

Отже, неодруженим партнерам розлучення уявляється як процес, що завдає значної шкоди власному моральному та фізичному здоров’ю. Він відбувається через відсутність щирості та відвертості у стосунках, зраду та підлість, тому чоловік і жінка заперечують можливість припинення своїх стосунків, остерігаючись такого розвитку подій.

Групи висловлювань, характерні для партнерів у шлюбі:

1. *Втомленість* (“люди втомилися один від одного і від сімейного життя загалом”; “не бачать або не хочуть бачити подальшої перспективи”);

“шлюб вже напружує, не викликає позитивних емоцій”; “вже немає сил боротися за щось”; “в думках партнерів оселилися байдужість і небажання щось змінювати”; “відчувається втомленість від повсякденного побуту, стосунки вже не приносять задоволення, як раніше”). Напевно, постійні побутові проблеми, нескінченна рутинна життя настільки втомили чоловіка і дружину, що вони включили цей фактор до причин розлучення. Справді: коли сімейне життя зайшло в “глухий кут”, перестало приносити членам подружжя радість, задоволення, сприяти їхньому розвитку, виникає потреба або щось кардинально змінити, або взагалі припинити стосунки.

2. *Негативне ставлення* (“це дуже погано, особливо якщо в сім’ї є діти до 15 років”; “нецікаво і непривабливо”; “неприємно для чоловіка і жінки та вкрай сумно”; “погані та небажані події”; “розлад у сім’ї, якого потрібно уникати всіма силами”; “взагалі непотрібна річ у сімейному житті, адже за все треба боротися”). Така активна життєва позиція “боротьби” за власне щастя спостерігалася в більшості висловлювань одружених пар. Молоді люди вважають, що розлучення ні до чого доброго не спричиниться (та й навіщо тоді було одружуватись?). Це надто болісна та небажана подія, тому її слід уникати та попереджувати, робити все, щоб зберегти сімейні стосунки.

3. *Страждання дітей* (“коли сім’я розпадається, найбільше страждають діти”; “проливаються дитячі сльози”; “найсильніший удар завдається дітям”; “діти дуже відчувають це і їм, мабуть, набагато важче за дорослих”; “кожна дитина в таких сім’ях болісно переносить цю подію, адже хоче бути поряд і з мамою, і з батьком”). Оскільки в шлюбі діти вже є або з’являться найближчим часом, чоловік і жінка піклуються насамперед про їхні здоров’я та почуття. Саме тому розлучення вони сприймають як велику шкоду для дитини, причину її страждання та болісних переживань. Маленькі діти часто розуміють набагато більше, ніж вважають дорослі. Вони добре знають і відчувають, що саме відбувається в сім’ї, хоч навряд чи можуть щось змінити.

4. *Хибний “старт”* (“розлучення відбувається, коли весілля було надто поспішне”; “неправильно обрали партнера”; “пару тримає разом лише штамп у паспорті”; “шлюб було укладено не за взаємним бажанням”; “якщо сім’я розпалася, її не було з самого початку”; “партнерам хотілося весілля відгуляти, а насправді почуттів не існувало”). Часто одружені люди з осудом ставляться до розлучень на перших етапах спільного життя: “навіщо тоді було укладати шлюб?”. Чоловік і дружина вважають, що таке швидке припинення стосунків було зумовлено недостатнім бажанням партнерів бути разом від самого початку взаємин, відсутністю готовності нести відповідальність за сімейне життя.

Члени подружжя, які перебувають в шлюбі, сприймають розлучення як результат втомленості партнерів від рутини повсякдення, з якою необхідно боротися заради збереження теплих сімейних взаємин та уникнення травмування дитячих почуттів. Вони засуджують припинення взаємин у перші роки сімейного життя.

Тематичний блок **ставлення до конфліктів** характеризує уявлення чоловіка і жінки про причини виникнення суперечок, джерела “зародження” власних негативних емоцій щодо партнера (“конфлікт – це...”, “я серджуся, коли чоловік/дружина...”, “суперечки виникають з приводу...”). В межах цього блоку було визначено 10 груп висловлювань одружених та 8 груп – неодружених пар, з яких 5 груп висловлювань виявились спільними.

Спільні групи висловлювань:

1. *Розходження в поглядах* (“коли партнери не розуміють один одного”, “тимчасова відсутність компромісу”, “розбіжності у бажаннях та інтересах”, “відсутність прагнення сприймати думки іншої людини”, “результат непорозуміння двох сторін”, “недомовки між чоловіком і дружиною”, “коли хтось один тягне «ковдру» на себе”, “коли дружина не хоче мене розуміти”, “момент усвідомлення розбіжності життєвих цінностей”, “чоловік не прислухається до моєї думки”, “кожен робить по-своєму”). Такі уявлення про конфлікти типові й доволі поширені. Чим, по суті, є конфлікт? Це спроба комплексного, з різних поглядів, бачення певної проблеми, ситуації, узгодження особистих уявлень стосовно них і, в кінцевому підсумку, дослідження компромісу. Найчастіше саме цього прагнуть чоловік і жінка.

2. *Користь* (“це нормальне явище, яке підіймає взаємини на новий рівень”; “великий досвід у побудові стосунків”; “справді буває корисним, особливо в деяких випадках”; “спосіб вирішити суперечливе питання”; “поштовх до розвитку стосунків”; “момент, коли можна сісти, пояснити все один одному, висловити свої претензії та «випустити пар»”; “спроба вислухати і зрозуміти співрозмовника”; “поговорити стосовно проблеми”). Як і у випадку з розлученням, молоді сім’ї намагаються знайти щось корисне для себе в не зовсім позитивних подіях завдяки активному діалогу, намаганням обстояти свою думку і водночас зрозуміти партнера. “Виплеск” емоцій відбувається всупереч очікуванням щодо налагодження стосунків у парі, взаєморозуміння, розвитку подружніх взаємин. Утім, якщо сам конфлікт для партнерів важливіший і розглядається як боротьба за власну позицію, то його наслідком буде значне погіршення взаємин, а в подальшому – їх повне припинення.

3. *Дефіцит уваги* (“партнер сердиться, коли я не приділяю йому необхідної уваги”, “рідко цілую її просто так”, “довго не повертаюся додому”, “забуваю про її прохання”, “спілкується з іншими чоловіками”, “ігнорує мене”, “не розмовляє зі мною”, “не слухає і не чує мене”, “довго не звертає на мене уваги”, “не виконує власних обіцянок через надмірну зайнятість”, “емоційно холодний та байдужий до мене”). І чоловікові, і жінці вкрай важливо, щоб кохана людина проводила з ними багато часу, вони потребують постійної уваги до себе. Проте повсякденне життя вносить свої корективи: робота, побут, особисті справи забирають багато часу і зусиль. Далеко не завжди подружжям вдається рівномірно розподіляти власний час та сили. Як наслідок, вони відчують брак тепла і уваги партнера.

4. *Побутові проблеми* (“суперечки виникають, коли я не виконую своїх домашніх обов’язків”; “стосовно безладу в кімнаті”; “коли не може визначитися, хто повинен встати вночі до дитини”; “коли чоловік не може охайно скласти свої чоботи в коридорі”; “коли хтось забуває помити за собою посуд і залишає бруд на кухні”; “коли я не вимикаю світло в кімнаті”; “стосовно покарання дітей”; “стосунків з її батьками та спільного проживання”; “коли постає питання, як правильно розподілити бюджет”; “коли ми не можемо вирішити, який фільм подивитися у вихідні, чи взагалі піти гуляти з друзями”). Це найбільш поширені причини виникнення суперечок. Уявіть собі: ви приходите додому, а на вас чекає “гора” немитого посуду. Сміття, як завжди, ніхто не виносив, а по кімнаті розкидані речі. Звичайно, хто ж зможе втриматися від емоційного вибуху? Так відбувається й у молодих пар, які тільки пристосовуються до спільного життя. Тому їм доводиться виявляти витримку та стійкість у таких ситуаціях задля подальшого щасливого сімейного життя.

5. *Негатив* (“це те, чого не повинно бути”; “безглузда втрата життєвої енергії”; “неприємна подія як для чоловіка, так і для дружини”; “нещастя”; “дуже важко для обох членів подружжя”; “жахіття”; “зіпсований надовго настрій”; “деструктивний момент у стосунках”; “страшно і сумно”). Звичайно, й інший, менш приємний бік конфліктів виявився у висловлюваннях досліджуваних пар. Хоча сварки й надають нових імпульсів розвитку стосунків, сам процес суперечки не дуже приємний. Він забирає багато енергії та життєвих сил, часто змушує партнерів говорити погані слова один одному, про що згодом вони жалкують.

У молодих сім’ях уявлення про конфлікти пов’язують з браком уваги коханої людини, розходженнями у поглядах стосовно певних ситуацій, повсякденних побутових суперечок. Нерідко з таких сварок чоловік і жінка намагаються взяти для себе щось корисне, бачать у них потенційну можливість

розвитку та зміцнення стосунків. І все ж, попри позитивні зміни, сам процес суперечок дуже неприємний, бо забирає надто багато енергії і сил.

Групи висловлювань, характерні для неодружених пар:

1. *Дитячість* (“серджуюся, коли партнер поводить себе нерозумно”, “нянчиться зі мною”, “стає дорослою дитиною”, “вередує та робить дурниці”, “надто заграється”, “ображається і не каже з приводу чого”, “безглуздо не береже себе”, “поводить себе, немов нерозумне немовля”). Як бачимо, партнерів дратує така поведінка коханої людини. Вони очікують один від одного надійності, виражених вчинків та рішень, бо як інакше створювати сім’ю? Дитячі емоційні прояви та образи, незвичні для дорослих реакції, надмірні пустощі негативно сприймаються неодруженими парами.

2. *Бурхливі емоції* (“проявляється агресія”, “надмірна впертість та роздратування”, “підвищую голос і сильно кричу”, “поводить себе грубо”, “сперечається і надто різко мені відповідає”, “скандал і гучні звуки”, “шум і крики”, “вибух емоцій”, “схоже на божевільню”). В деяких ситуаціях, коли відбувається максимальний сплеск емоцій і партнерам складно себе контролювати, вони ніби “вибухають”, різко висловлюючи все те, що “наболіло”, що їх турбує на даний момент. Чоловік і жінка можуть переходити на крик, вдаватися до агресивних випадків і навіть кидання різних предметів. Саме тому стосунки час від часу припиняються – пари виявляються неспроможними спокійно вирішувати питання, що їх хвилюють.

3. *Контроль* (“партнер сердиться, коли я щось забороняю”, “багато його контролюю”, “вмовляю ставитися до всього серйозніше”, “надто тисну на неї”, “коли втручаюся «не в свої справи»”, “намагаюся відстежити його пересування”, “контролюю час її повернення з роботи”, “постійно розпитую, з ким із друзів він відпочиває”, “вимагаю надто детальних подробиць стосовно дрібних моментів”, “коли затримуюсь і не приходжу вчасно”). З огляду на те що стосунки ще офіційно не оформлені, у партнерів можуть виникати недовіра один до одного, певні підозри і, отже, прагнення контролювати кохану людину, стежити за її особистим життям. Така поведінка призводить до сумних наслідків: чоловікові або жінці, врешті-решт, набридає постійний контроль. Якщо ж не вдається послабити його та знайти компроміс, стосунки з великою імовірністю припиняються.

Отже, причинами виникнення конфліктів у неодружених пар можуть бути вади в поведінці партнера, зокрема прояви надмірної дитячості, а також постійний контроль, обмеження особистої свободи, нездатність або небажання контролювати свої емоції.

Групи висловлювань, характерні для одружених пар:

1. *Погані звички* (“партнер сердиться, коли я курю, п’ю пиво з друзями, плямкаю за столом, проводжу надто багато часу з телефоном, цілий день граю в комп’ютерні ігри, забуваю про міру в спиртному на свята, цілодобово дивлюся телевізор і більше нічого не роблю”). Суперечки виникають, коли один з партнерів має певну погану звичку, а другий – ні, і його ці звички постійно дратують. В такому випадку чоловікові і жінці дуже важко дійти згоди і взаєморозуміння, поступитися власними принципами і бажаннями, адже одному це дуже подобається, приносить задоволення, другому – заважає нормально жити і будувати сімейні стосунки. Суперечки з цього приводу можуть тривати роками.

2. *Зацикленість на роботі* (“суперечки виникають, коли я постійно говорю про роботу”, “надто захоплена науковою працею”, “сиджу на роботі до 3-х годин ночі”, “перепрацьовую до фізичного нездужання”, “коли в мене “горять” всі терміни на роботі”, “коли дружина через роботу забуває про домашні обов’язки”). Щоб забезпечити сім’ю, партнерам доводиться багато працювати, особливо в перші роки спільного життя: зазвичай саме в цей період відбувається купівля власного житла, його облаштування, народження дитини тощо. Членам подружжя здається, що вони роблять кар’єру задля сімейного блага, забезпеченості і щастя, проте вони не завжди враховують, що їхня постійна відсутність (як фізична, так і психологічна) може згубно позначитися на подружніх стосунках.

3. *Докори* (“серджуся, коли чоловік постійно свариться з чужими людьми і вчить їх, як жити”; “докоряє мені стосовно безглузких дрібниць”; “«пиляє» за помилки”; “коли я багато розмовляю на тему, яка її бісить”; “підвищую голос”; “висміюю його”; “коли “свербить” мені на вухо”; “передає мені свій поганий настрій, ще й докоряє мені”; “постійно буркотить з приводу і без нього”). В процесі побудови сімейного життя чоловікові і дружині доводиться пристосовуватися до багатьох особистих звичок один одного, окремі з яких викликатимуть певне роздратування. Тому в повсякденних розмовах партнерів нерідко лунають докори один одному через невдоволення діями, особистими проявами чи рисами характеру коханої людини. Щоб не загострювати конфлікт, молодим парам слід бути обережними і проявляти особистісну “гнучкість”.

4. *Потайливість* (“намагається все робити сама, уникаючи моєї допомоги”; “самостійно змінює наші спільні рішення”; “щось робить, не обговорюючи це зі мною”; “явно щось від мене приховує”; “майже нічого не розповідає про особисті події і зустрічі”; “не бажає ділитися враженнями стосовно того, як минув день”). Мабуть, для одружених партнерів украй

важлива відвертість одного з одним, щирі вияви власних емоцій та почуттів, адже саме вони зберігають тепло в сімейних стосунках, додають сенсу спільному життю. Коли ж у чоловіка і дружини з'являються свої таємниці, то виникають недовіра, підозри, претензії, що негативно позначається на подружньому взаєморозумінні.

5. *Безініціативність* (“часто втомлююся і хочу помовчати”; “не проявляю достатньої ініціативи”; “не допомагаю їй в хатніх справах”; “відволікаюся і не можу сконцентруватися на предметі нашої розмови”; “немає сил брати активну участь у плануванні вихідних, до того ж я їй довіряю”; “після роботи не вистачає енергії погратися з дитиною”; “не проявляю бажання брати участь в організації сімейного відпочинку”). Така тенденція спостерігається у висловлюваннях чоловіків. Як правило, саме вони найбільш сконцентровані на роботі і просуванні кар’єрними щаблями, тому, повертаючись додому, прагнуть відпочити, побути в тиші і спокої. Натомість дружині, яка цілий день займалася хатніми справами і вихованням дитини, хочеться спілкування. Вона прагне бачити в коханій людині не тільки того, хто забезпечує сім’ю, а й гарного батька і чоловіка, який бере участь у побудові їхнього сімейного простору. Тому вона болісно реагує на його пасивну позицію, відсутність особистої ініціативи.

В шлюбі переважає негативне ставлення до конфліктів. Причинами їх виникнення партнери вважають погані звички один одного, небажання їх позбутися, надмірну зацікленість на роботі та кар’єрному зростанні, внаслідок чого зменшується особиста участь у житті сім’ї, а також наявність та приховування один від одного таємниць. Усе це значно ускладнює подружні взаємини.

Тематичний блок **верховенство і відповідальність у сім’ї** розкриває бачення членами подружжя прав та обов’язків (як власних, так і партнера), уявлення про голову сім’ї та сферу його відповідальності (“головний в сім’ї повинен...”, “верховенство в сім’ї повинно належати...”, “чоловік/дружина має право...”, “в обов’язки чоловіка/дружини входить...” і т. ін.). У блоці було виокремлено 11 груп висловлювань одружених та 10 груп висловлювань неодружених пар, з яких 8 груп спільні.

Спільні групи висловлювань:

1. *Рівноправність* (“верховенство в сім’ї повинно належати обом членам, приблизно порівну як чоловікові, так і жінці”, “рішення повинні приймати обоє партнерів”; “відповідальність за стосунки лежить на кожному партнері”, “повинна розподілятися порівну”, “лягає на плечі кожного в сім’ї”,

“повинні бути рівноправність і демократія”; “сім’єю керує наш з чоловіком союз”, “спільне рішення”, “ми намагаємося це робити разом”; “у сім’ї не повинно бути чітких обов’язків – кожен робить те, що вважає за потрібне і корисне, треба допомагати один одному”). Такий демократичний підхід характерний саме для молодих сімей. Чоловік і жінка сповнені ентузіазму та енергії, бажання конструювати гармонійні та злагоджені сімейні стосунки, тому готові розділити досить важку та відповідальну роботу на двох, разом приймати рішення та втілювати їх у життя. Можливо, лідер у таких парах визначиться згодом, після подолання партнерами певних життєвих ситуацій.

2. *Матеріальне забезпечення* (“в обов’язки входить утримувати сім’ю”, “забезпечувати спільне матеріальне благополуччя”, “заробляти гроші”, “матеріальна підтримка”, “бути годувальником для своєї сім’ї”, “зробити свій дім «повною чашею»”, “бути відповідальним за фінансове становище сім’ї”, “забезпечення сімейної життєдіяльності”). Як бачимо, питання матеріального забезпечення проходить майже крізь усі тематичні блоки – це пов’язано передусім з соціально-політичною нестабільністю в країні, страхом з приводу майбутнього життя сім’ї, неможливістю її забезпечити. Саме тому і чоловік, і жінка намагаються багато працювати, щоб максимально задовольнити сімейні потреби, створити вдома затишок і комфорт.

3. *Верховенство чоловіка* (“верховенство в сім’ї повинно належати чоловікам, батьку, господарю в хаті, саме він несе відповідальність за свою сім’ю”; “чоловік повинен спрямовувати рух сім’ї, задавати напрямок сімейного розвитку”; “перш ніж приймати будь-які рішення стосовно сімейних справ, дружина повинна порадитися з чоловіком”; “жінка має у всьому слухатися чоловіка”). Окрім демократичного погляду на лідерство в сім’ї, у висловлюваннях молодих пар перевага віддається верховенству чоловіка. Це традиційний погляд на формування сімейних ролей. Ще здавна чоловіки вважалися годувальниками, надійною опорою, підтримкою, справжньою силою, яка здатна скерувати сім’ю в правильному напрямку, вирішити складні питання, забезпечити всім необхідним. Такі якості особливо значущі на перших етапах спільного життя, щоб забезпечити динаміку і спрямувати розвиток сім’ї.

4. *Життєві цінності* (“моєю сім’єю керують повага, любов, ніжність, підтримка, піклування, взаєморозуміння, почуття гармонії, взаємна допомога”; “в моїй сім’ї немає головного, адже кожен повинен діяти в інтересах сім’ї, довіряти, любити і цінувати один одного”; “жінка має право бути щасливою, кохати і бути коханою, бути захищеною і зрозумілою чоловіком, бути другою половинкою чоловіка”; “чоловік має право на повагу, підтримку і кохання дружини, кохати, розуміти і піклуватися про свою жінку,

створювати для неї затишок”). Такий підхід у молодих сім'ях до верховенства заслуговує на повагу. Незважаючи на те що у них поки що бракує власного життєвого досвіду, вони здатні вчитися на прикладах інших подружніх пар, отримуючи для себе багато корисної інформації. Вони прагнуть, щоб у їхньому спільному середовищі панували кохання, гармонія, ніжність, взаємодопомога і справжнє сімейне щастя.

5. *Турбота про сім'ю* (“в обов'язки дружини входить надихати і підтримувати чоловіка, піклуватися про нього, догоджати чоловікові, перевіряти, чи добре він нагодований”; “чоловік повинен турбуватися про дружину і дітей, оберігати свою сім'ю, бути надійною опорою”; “доглядати дитину та виховувати її”; “брати активну участь у спілкуванні з дітьми, допомагати вкладати їх спати або купати”). Цю сімейну цінність ми свідомо виокремили – надто багато згадувань про неї було виявлено у висловлюваннях партнерів. Як для чоловіка, так і для жінки вкрай важливі турбота та підтримка коханої людини, її довіра та розуміння, участь у вихованні дітей. Коли турбота один про одного та інших членів сім'ї виявляється постійно, конструювання стосунків відбувається легко, гармонійно і невимушено, а життєві труднощі, якщо й виникають, долаються спільно, з максимальною участю обох партнерів.

6. *Ведення побуту* (“дружина повинна вирішувати домашні господарські питання, доглядати за домом і чоловіком”, “гармонізація побуту”, “тримати хату в чистоті і порядку”, “виховувати дітей і готувати”, “мити посуд”; “чоловік повинен ліквідувати поломки в домі”, “вирішувати чоловічі справи”, “завжди вчасно вкручувати нову лампочку”, “купувати продукти”, “інколи прасувати дитячу білизну”). В житті багатьох молодих пар головними визначаються саме побутові справи, повсякденні обов'язки чоловіка і дружини, які поглинають їх майже з перших днів спільного життя. Партнери докладають значних зусиль, щоб підтримувати свій дім у чистоті і порядку, а також створювати комфортні умови проживання, догоджати коханій людині.

7. *Створення затишку* (“жінка створює благо і затишок у сім'ї, теплу сімейну домашню атмосферу”, “зберігати сімейне вогнище”, “берегти домашній затишок”, “формувати приємну емоційну атмосферу”, “розвиток в сім'ї турботливого ставлення один до одного”, “підтримувати позитивний настрій в сім'ї”). Коли чоловік і жінка починають жити разом, для них одним з першочергових завдань стає налагодження спільного сімейного простору, створення затишної атмосфери, яка сприятиме побудові теплих, гармонійних стосунків. Тому вони характеризують процес створення затишку в сім'ї як

значущий і важливий, що формує емоційний фон і задає ритм подружньому життєконструюванню.

8. *Особисті думки* (“дружина має право на висловлення свого ставлення щодо певної ситуації, власні погляди, свободу слова, обговорення та участь у прийнятті важливих рішень, має право голосу, право на особисті інтереси; чоловік має право на власні вчинки і бажання, прийняття будь-якого рішення, монополію остаточного рішення, останнього слова”). Звичайно, навіть починаючи жити разом, партнери не перестають цінувати особисті думки та погляди, хоча й доводиться часто йти на компроміс один з одним, формувати спільне бачення щодо певних ситуацій. Для них важливо, щоб у сім’ї залишалося місце для висловлювання особистих переконань, відвертих діалогів стосовно емоцій та почуттів, спільного аналізу власних висновків, щоб не втрачалася індивідуальність.

На початкових етапах спільного життя партнери мають різні уявлення про обов’язки, відповідальність та лідерство в сім’ї. Вони акцентують увагу на рівноправних стосунках або на привілеях чоловіків, а також на нематеріальних аспектах: сімейні життєві цінності, турбота один про одного, спільне ведення побуту, створення затишної атмосфери в сім’ї, право вільно висловлювати власну думку.

Групи висловлювань, характерні для неодружених пар:

1. *Важливість* (“відповідальність за сім’ю – це головне”, “найважливіша річ у житті”, “важкий тягар”, “дуже значущий момент у сімейних стосунках”, “для мене вкрай важливо виконувати всі обов’язки задля благополуччя моєї сім’ї”). Цікаво, що, попри відсутність офіційного оформлення стосунків, чоловік і жінка усвідомлюють важливість виконання подружніх обов’язків, відповідальності за сім’ю, наявності лідера, який зможе коригувати напрямок розвитку сім’ї. Проте у висловлюваннях нерідко помітні певний страх партнерів, невпевненість у здатності гідно організувати сімейне життя, сумніви щодо власних здібностей – “а раптом у мене не вийде, і кохана людина в мені розчарується?”. Тому неодруженим парам необхідно працювати над удосконаленням своїх якостей.

2. *“Вищий” контроль* (“моєю сім’єю керує Господь Бог”, “життєва доля”, “Вища Сила”, “знамення”, “провидіння”, “певні знаки долі”). Ці висловлювання підтверджують вагання партнерів у питанні взяття відповідальності за сім’ю. Щоб не брати відповідальність на себе, вони переносять “керівну” роль на “вищі” сили, стверджуючи, що саме вони визначають напрям руху сімейних стосунків. Такі пари, найімовірніше, ще не готові до створення повноцінної сім’ї – укладення шлюбу, народження дітей,

адже така звичка перекладати відповідальність на інших не додасть їм упевненості в шлюбі.

Серед неодружених пар почуття відповідальності за сім'ю не надто розвинене. З одного боку, партнери добре усвідомлюють важливість цієї якості в подружньому житті, необхідність виконання сімейних обов'язків, а з другого – їх страшить тягар відповідальності, вони ще не готові нести його.

Групи висловлювань, характерні для пар, які перебувають у шлюбі:

1. *Розум* (“моєю сім'єю керує найчастіше здоровий глузд”, “розумні та зважені рішення”, “інтелектуальний підхід”, “головний у сім'ї повинен бути мудрим та приймати лише виважені рішення”, “бути справедливим та неупередженим”, “орієнтуватись перш за все на життєвий досвід та з розумом підходити до сімейних проблем”). Для чоловіка і дружини важливими є попередній детальний аналіз рішень, які приймаються, розумний та зважений підхід до конструювання сімейного життя, свідомі та мудрі вчинки. Вони не дуже полюбують спонтанність, необдуманість, випадковість, неочікувані події, які потребують миттєвого реагування, віддаючи перевагу стабільності й передбачуваності.

2. *Особистий простір* (“в сім'ї чоловік/дружина має право на особисте життя”, “на приватну власність”, “на свободу віросповідання”, “на можливість інколи побути наодинці з собою”, “на пиво по п'ятницях з друзями”, “розслабитися перед телевізором”, “відпочинок після роботи увечері”, “гуляти по магазинах з подругами і витратити гроші на все, що заманеться”, “хоч раз на тиждень нормально відпочити”, “у вихідні відпочити від постійного приготування страв та прибирань”, “свободу пересування та особисті справи”, “проводити деякий час поза сім'єю, щоб її не турбували під час заняття улюбленим хобі”, “щоб він мав право не звітувати за проведені після роботи особисті кілька годин”). Звичайно, серед щоденних побутових справ украй важливо знаходити час на особисті цікаві заняття. Наприклад, багатьом жінкам необхідно кілька разів на тиждень зайнятися улюбленим вишиванням або взяти до рук недочитану книгу, а чоловікам – поспілкуватися після роботи з друзями в барі, подивитись давно очікуваний футбольний матч, прокинутися якомога раніше у вихідні й попрямувати в затишне місце на річці, де обов'язково буде гарний улов. Такі хобі кожного з партнерів дають їм змогу не тільки відпочити один від одного та від сімейного побуту загалом, а й зберегти певні межі особистого простору.

3. *Захист* (“в обов'язки чоловіка входить “бути міцною стіною” для власної сім'ї”, “оберігати та захищати сім'ю”, “бути опорою та підтримкою

для своїх дружини та дітей”, “бути захисником та здійснювати чоловічі вчинки”, “бути сильним та сміливим”). Ця функція в сім’ї, як правило, покладається на чоловіків, адже саме вони є надійною опорою для своєї дружини та дітей, підтримкою, міцною “стіною”, за якою нічого не страшно. Для одружених пар цей обов’язок важливий – він уможливує збереження цілісним і неушкодженим сімейний простір, підтримку домашнього затишку та почуття захищеності в сім’ї.

Партнери в шлюбі підкреслюють важливість мудрого, зваженого підходу до подолання сімейних труднощів, збереження та захисту сімейного простору від зовнішніх впливів. Водночас їм необхідно мати певний особистий простір, щоб відпочити від буденності подружнього життя.

Тематичний блок **ставлення до відпочинку та дозвілля** дає розуміння того, як молоді пари відпочивають, чому присвячують свій вільний час, чи мають вони уявлення про улюблені заняття свого партнера (“у вільний час я люблю...”, “як правило, ми з чоловіком відпочиваємо...”, “у вільний час мій чоловік/дружина...” тощо). В блоці сформовано 12 груп висловлювань одружених та 10 груп висловлювань неодружених пар, спільними з яких виявились 6 груп.

Спільні групи висловлювань:

1. *Спільне дозвілля* (“ми з чоловіком відпочиваємо разом”, “вдома один з одним”, “проводимо вільний час втроєх з дитиною”, “лише разом, бо сумуємо один без одного”; “у вільний час мій чоловік/дружина любить полежати разом зі мною, доглядати за мною, ніжно мене цілувати”; “мені б хотілося, щоб у вільний час ми були ближчі один до одного, частіше проводили вихідні разом”). Напевно, молодим парам, які тільки розпочинають свій спільний сімейний шлях, не вистачає часу, щоб бути вдвох. Уявіть собі: навчання, робота, нові домашні обов’язки і про друзів не можна забувати! В цьому буденному русі “по колу” чоловік і жінка прагнуть робити паузи для відпочинку, присвячуючи їх коханій людині.

2. *Хобі* (“у вільний час я люблю робити те, що приносить задоволення”, “займатися своїми справами”, “присвячувати його власному хобі”, “пограти на гітарі”, “потанцювати”, “зайнятися колекціонуванням марок”, “писати цікаві розповіді”, “фотографувати”, “готувати смачну їжу”, “читати наукову або популярну літературу”, “доглядати за квітами”). Попри готовність у вільний час займатися побутовими справами, партнерам не можна забувати і про власні вподобання, улюблене хобі. Це дає можливість побути наодинці з собою, отримати задоволення, позитивні емоції, відновити сили, набратися

енергії та натхнення для активного й ефективного конструювання подружніх стосунків.

3. *Прогулянки на природі* (“у вільний час я люблю гуляти з чоловіком, відпочивати на природі”, “в гарну погоду піти погуляти”, “посидіти з дружиною і друзями в лісі, на пікніку”, “з’їздити на вилазку”, “поїхати на природу жарити шашлики”, “просто посидіти вдвох біля річки і помилуватися красвидами”, “вийти разом з нашою собакою в найближчий ліс та побігати по травичці”). Загалом відпочинок на природі допомагає людині відволіктися від буденної метушні, розслабитися, побути в спокої та насолодитися красвидами. Тому молоді пари прагнуть інколи виїжджати в місця, де можна побути лише вдвох, поговорити про щось цікаве та актуальне, пограти в рухливі ігри, приготувати обід, який так смакує на свіжому повітрі.

4. *Подорожі* (“мені б хотілося, щоб у вільний час ми могли з чоловіком їздити в захоплюючі подорожі”, “більше відвідували різні цікаві місця”, “була можливість кілька разів з’їздити за кордон, в Європу”, “поїхати кудись на море і полежати під теплим сонечком на пляжі”, “поїхати з сім’єю кудись в гори на Різдво, їздити якомога більше по всьому світу”). Для чоловіка і жінки, які починають жити разом, подорожування – чудова можливість отримати нові враження та емоції, поповнити скарбничку минулого спільними приємними спогадами, започаткувати сімейні традиції, створення сімейних символів. До того ж перебування далеко від друзів та рідних дає можливість приділити значно більше уваги один одному.

5. *Активний відпочинок* (“мені б хотілося, щоб у вільний час ми з дружиною поїхали кататися на ковзанці”, “частіше активно відпочивали – їздили в парк і каталися б на роликах”, “більше рухалися: каталися б на лижах, велосипедах і навіть танцювали”, “більше часу проводити на рибалці вдвох”, “ходили в басейн і на волейбол”, “їздили на страйкбол”, “каталися верхи на конях на іподромі”, “грали в пейнтбол”, “їздили на мотоцикли”). Зазвичай пари, які полюбляють активне дозвілля, доволі енергійні та емоційні. Завдяки рухливому відпочинку вони намагаються “скинути” всю накопичену негативну енергію, щоб не виплескувати її на кохану людину, адже обмежений домашній простір часто сприяє таким “вибухам”.

6. *Розслаблення* (“у вільний час я люблю поспати і повалитися в ліжку”, “відпочити від усього”, “поваляти дурня”, “нічого не робити”, “лежати на дивані разом з дружиною”, “забути на деякий час про всі справи і спокійно відпочити”, “спати скільки мені захочеться”, “хоч цілий день пролежати в ліжку з чоловіком і знати, що нікуди терміново не треба бігти”). Отже, йдеться про відновлення життєвої енергії. Як чоловік, так і жінка багато працюють, рідко маючи можливість відпочити у будні дні, поспати

стільки, скільки цього потребує організм, розслабитися. Тому, коли настають вихідні або святкові дні, партнери прагнуть добре відпочити, повністю насолодитися спокоєм і спілкуванням з коханою людиною.

В перші роки спільного життя відпочинок уявляється для пар як можливість якісного проведення часу лише вдвох, прогулянок на природі та насолоди гарними краєвидами, накопичення нових вражень та спільних спогадів завдяки подорожуванню. Залежно від обставин та настрою партнери віддають перевагу активному відпочинку чи, навпаки, повному розслабленню в домашній обстановці. Якщо ж чоловікові або жінці потрібно побути наодинці з собою, вони воліють займатися улюбленими справами, власними хобі.

Групи висловлювань, характерні для неодружених пар:

1. *Веселощі* (“у вільний час я люблю бавитися, веселитися, пустувати, шукати пригод, проводити його весело із захопленням”, “побитися з дружиною подушками”, “кидатися один в одного саморобними кульками з паперу”, “вибігти на вулицю, коли випаде перший сніг і зліпити сніговика”, “увімкнути веселу музику і цілий день танцювати замість простої ходи”). Неодружені партнери насолоджуються своїми “вільними” взаєминами через відсутність офіційних обов’язків, яскравими емоціями, які допомагають порушити одноманітність життя та поповнити його новими барвами.

2. *Саморозвиток* (“у вільний час мій чоловік/дружина полюбає особистісно зростати”, “медитувати”, “аналізувати власні недоліки і продумувати шляхи їх усунення”; “мені б хотілося, щоб у вільний час я займалася саморозвитком”, “приділяла більше уваги своєму духовному розвитку і самовдосконаленню”, “працювала б над своїми лінощами та пасивністю”). Неодружені партнери прагнуть особистісних змін та зростання, усвідомлюють власні недоліки та готові працювати над їх усуненням. Можливо, саме ці кроки наближають їх до одруження. Завдяки власному саморозвитку відбувається духовне збагачення стосунків, їх змістове та емоційне наповнення.

3. *Культурні заходи* (“мені б хотілося, щоб у вільний час ми з чоловіком частіше бували в цікавих місцях, відвідували яскраві події, більше ходили в кіно або на цікаві прем’єри в театрі”, “хоча б раз побували в цирку”, “пішли б на нову сучасну виставку”, “культурно розвивалися”). Партнери неодружені поки що не мають дітей, тому у вільний час вони часто відвідують різні культурні заклади. Погодьтеся: які яскраві емоції можна отримати після перегляду цікавої вистави або поринути в дитинство завдяки походу до

цирку! Як наслідок, спадає напруження, з'являються нові сили і бажання продовжувати конструювання спільного життя.

4. *Друзі* (“у вільний час я люблю бути з друзями”, “гуляти з подружками по місту”, “збирати веселу дружню компанію у нас вдома”; “мені б хотілося, щоб у вільний час я більше зустрічався з друзями – останнім часом ми взагалі дуже рідко бачимось”, “спілкувався в колі друзів після роботи”, “хоча б раз на тиждень бачилася з найкращою подругою”). Для того щоб не замкнутися в колі “робота (навчання) – дім”, молоді неодружені пари намагаються мати в своєму особистому просторі хоча б найближчих друзів, підтримувати з ними спілкування. Це також дає їм змогу відчутти себе не тільки частинкою сім'ї, а й молодою соціально активною людиною, цікавою і розвинутою, інтереси якої не обмежуються лише сім'єю.

Для неодружених пар відпочинок – це веселе та невимушене проведення часу вдвох, відвідування різних культурних заходів, отримання яскравих емоцій та нових вражень, особисте спілкування з друзями, підтримання теплих і довірчих дружніх стосунків. До того ж партнери приділяють увагу особистісному розвитку, намагаючись таким чином збагачувати і розвивати сімейні стосунки.

Групи висловлювань, характерні для одружених пар:

1. *Брак відпочинку* (“як правило, ми з чоловіком/дружиною взагалі не відпочиваємо або дуже рідко”, “завичай обходимося без відпочинку”, “у нас майже немає вільного часу”, “у чоловіка нестабільний графік і незрозуміло, що з вихідними”; “мені б хотілося, щоб у вільний час було більше реального відпочинку”, “я міг би спокійно відпочити і ні про що не думати”, “ми з дружиною частіше відпочивали вдвох”, “проводили б свій відпочинок так, як нам подобається”). На відміну від неодружених партнерів, у шлюбі чоловік і дружина набагато більше замкнені в колі “робота–дім”: потрібно забезпечувати сім'ю ще й піклуватися про дітей. З огляду на це переважній більшості пар бракує відпочинку, їм притаманні постійна втома і роздратування, а отже, дедалі частіше виникають конфлікти. В такому випадку парам вкрай необхідно збалансувати час для роботи і відпочинку.

2. *Відпочинок окремо* (“як правило, ми з чоловіком/дружиною відпочиваємо окремо, кожен сам по собі”, “відпочиваємо один від одного”, “у вільний час я люблю побути наодинці, полежати і подумати про своє особисте, згадувати приємні моменти”; “мені б хотілося, щоб у вільний час мене не турбували через дрібниці, залишили у спокої, я міг відпочити від подружнього життя”). Такі висловлювання дають підстави для запитання: якщо чоловік і жінка за кілька років вже встигли втомитися один від одного,

що ж відбуватиметься через десять, двадцять або тридцять років? Парам, у яких час від часу виникає така потреба, слід замислитися, чи правильно вони обрали партнера для спільного життя. Особистий простір – це добре, його слід зберігати, проте спільний відпочинок дає можливість поліпшити стосунки в сім'ї, збагатити їх новими враженнями.

3. *Рукоділья для дому* (“у вільний час я люблю в'язати речі для чоловіка та доньки”, “змінювати інтер'єр”, “робити гарні речі своїми руками”, “вишивати картини і прикрашати ними нашу оселю”, “випікати цікаві фігурки з тіста та робити з них обереги для дому”, “займатися рукоділлям і створювати затишок”; “у вільний час мій чоловік/дружина любить змайструвати щось цікаве і корисне для дому”, “займатися миловарінням”, “робити подарунки хенд-мейд”). Такий відпочинок поєднує особисті хобі партнерів і користь для їхньої оселі, створення затишку й комфорту. Особливо часто такі сюжети трапляються у висловлюваннях жінок, які доглядають за дітьми. Справді, разом з малечею цікаво створювати щось нове і незвичайне, цей процес розвиває творче мислення, естетичний смак, а його результати нерідко викликають захоплення і похвалу.

4. *Технічні інформаційні засоби* (“у вільний час я люблю пограти в комп'ютерні ігри, посидіти в інтернеті і пошукати щось цікаве, дивитись по телевізору документальні або воєнні фільми, “зависати” в соціальних мережах”; “у вільний час мій чоловік/дружина любить грати в стратегії на комп'ютері, слухати музику, дивитися телевізор”, “сидіти цілий день на дивані і дивитись улюблені серіали”). Майже всі зазначені висловлювання належать чоловікам. Схожі ситуації не рідкість: чоловік приходить з роботи, миє руки, вечеряє і сідає за комп'ютер або переглядає футбольний матч по телевізору. Звичайно, ані дружині, ані дітям майже не приділяється уваги. Натомість чоловік таким чином намагається розслабитися і відволіктися від проблем.

5. *Спілкування* (“у вільний час мій чоловік/дружина любить обговорювати зі мною події минулого тижня”, “тихенько розмовляти зі мною на кухні під келих вина”, “балакати разом про різні цікаві речі, ділитися своїми переживаннями та останніми враженнями”, “розповідати щось важливе для себе і щоб обов'язково я уважно слухав”). Дивно, але саме на безпосереднє спілкування нам найчастіше не вистачає часу. Ми можемо разом снідати, бігти на роботу, робити покупки в супермаркеті, але згадайте: коли ви останній раз спокійно розмовляли про щось цікаве та актуальне з коханою людиною, ділилися почуттями і враженнями, найпотаємнішим? Одруженим партнерам вкрай не вистачає спілкування між собою, і тому саме цьому вони часто присвячують свій вільний час.

6. *Приділення уваги собі* (“у вільний час я люблю спокійно зайнятися своєю зовнішністю, побути в сауні, відвідати манікюрний салон або перукарню, полежати в ванній з ароматною пінкою, перебрати свій одяг та викинути непотрібний, зробити якусь корисну маску для обличчя або для всього тіла”). Цей сюжет, як правило, стосується жінок. Незважаючи на постійну зайнятість на роботі і вдома, молоді заміжні жінки намагаються приділяти увагу собі, підтримувати свою зовнішність і красу в належному стані. Коли з’являється вільна хвилинка, вони відвідують перукаря, роблять манікюр або в компанії подружок відпочивають у сауні, насолоджуючись спокоем та відволікаючись від побутових справ.

Молоді одружені пари ставляться до відпочинку як до можливості налагодити безпосереднє подружнє спілкування, створити затишок і комфорт у своїй оселі. Часом все ж виникає потреба залишитися на самоті, присвятити час лише собі та власним уподобанням – комп’ютерним іграм, перегляду телевізора, догляду за зовнішністю тощо, відпочиваючи від сім’ї.

Тематичний блок **ставлення до батьківської сім’ї** представляє аналіз колишніх та теперішніх стосунків з нею, у тому числі ставлення партнерів як до матері, так і до батька, оцінювання їхнього внеску у власне особистісне становлення (“коли я був дитиною, моя сім’я...”, “якби я був на місці своїх батьків, я б...”, “моя мати і я...”, “я люблю свою матір, але...”, “думаю, що мій батько рідко...” і т. ін.). У блоці визначено 6 груп висловлювань одружених та 4 групи висловлювань неодружених пар, 8 груп з яких виявились спільними.

Спільні групи висловлювань:

1. *Сімейне тепло і гармонія* (“коли я була дитиною, моя сім’я була щасливою, мала взаєморозуміння, часто гуляли всі разом, була чимось непорушним – зі своїми проблемами, але цілісною, була найбільш гармонійною серед інших, була гарним затишним місцем”; “зараз я думаю, що моя батьківська сім’я – це мої рідні та близькі люди”; “ми стали ближчі один до одного”; “стає більш затишною і теплою”; “моя мати дуже мене любить, бажає мені всього найкращого в житті, ми з нею найкращі друзі”; “вважаю, що більшість матерів люблять своїх дітей більше за життя, щасливі та задоволені народженням малюків”, “жінки, які кохають, мають величезне щастя – власних дітей, мають добре серце”; “думаю, що мій батько пишається мною і любить, ніколи в мені не розчарується”). Мабуть, це найбільш поширені уявлення досліджуваних пар про сім’ю, що вказує на добре налагоджені стосунки в їхніх батьківських сім’ях. Крім того, спираючись на

досвід батька і матері, партнери прагнуть створити схожу атмосферу тепла, любові та близькості й у власній сім'ї, мріють про щасливе сімейне життя протягом багатьох років.

2. *Приклад для наслідування* (“я б робила все, як роблять вони, нічого б не зробила краще”; “вчиняла б здебільшого аналогічно”; “так само б берегла сімейний затишок”; “виховувала б дітей в такий самий спосіб”; “нічого б не змінював”; “зараз я думаю, що моя батьківська сім'я – опора та найкращий приклад для мене”; “може в багатьох моментах слугувати зразком для моєї власної сім'ї”; “стала для мене прикладом подружніх стосунків”; “моя мати – це для мене гідний приклад жіночої вроди, хазяйновитості, вміння створювати сімейний затишок”). В таких сюжетах виявляється не тільки свідоме бажання наслідувати сімейну модель власних батьків, а й неусвідомлене прагнення жити за їхнім сценарієм. Коли дитина росте, вона спостерігає за стосунками батька і матері, вчиться багатьом речам, в тому числі засвоює основи їхньої поведінки. Згодом, починаючи конструювати стосунки у власній сім'ї, людина значною мірою орієнтується на батьків, відтворюючи як успішні моменти в їхньому спільному житті, так і помилки.

3. *Виховання дітей* (“коли я була дитиною, моя сім'я піклувалася про мене, добре мене виховувала, дуже мною опікувалася, активно займалася моїм розвитком”; “якби я був на місці своїх батьків, я би був з собою більш суворим”; “давав більше свободи власним дітям”; “виховував себе дещо інакше”; “став би дітям справжнім другом”; “більше піклувалася про дітей”; “покладала на дітей більше обов'язків”; “заохочував би мої зусилля тоді, коли було потрібно”; “більше прислухався б до дитини”; “менше обмежувала б малюків”; “тепер я вважаю, що моя батьківська сім'я – це люди, які виховували мене та приймали за мене рішення до певного часу, я їм дуже вдячний”; “виховала мене як справжнього чоловіка, дала мені все, про що можна було тільки мріяти”; “дала мені гарний старт”; “дуже вплинула на мої принципи та цінності”). Згідно з класичними уявленнями, виховання дітей – одна з головних функцій, які бере на себе сім'я. Що згадується людині в першу чергу, коли вона уявляє власне дитинство? Катання на санчатах з батьком, спільне читання з мамою, спільні сімейні прогулянки в парку у вихідні, відверте спілкування з приводу наявних проблем тощо. Всі ці моменти так чи інакше пов'язані безпосередньо з процесом виховання, тому більшість молодих пар відчувають велику вдячність до своїх батьків.

4. *Негативне ставлення* (“коли я була дитиною, моя сім'я нечасто поводила себе належним чином, не була дружною”; “це були просто люди, які формально жили разом”; “була неповною та доволі бідною”; “часто сварила

мене, залишала бажати кращого”; “руйнувалася моїми батьками”; “якби я була на місці своїх батьків, я б розірвала шлюб раніше, менше сварилася б”; “тепер я думаю, що моя батьківська сім’я не ідеальна, перебуває в кризі через особисті проблеми”; “не є для мене прикладом побудови власної сім’ї”; “чужі один одному люди”; “я люблю свою матір, але ніколи б на ній не одружився”, “вона мене дратує, не можу її терпіти, серджуся, коли вона починає на мене тиснути, вона надто сувора та допитлива, ставиться до мене, як до маленької дівчинки, мені важко з нею спілкуватися, не вміє визнавати своїх помилок”; “вважаю, що більшість матерів не гідні бути матерями, невпевнені в собі, безвідповідальні, не усвідомлюють, що вони матері, надто тривожні, могли б мати більше терпіння у спілкуванні зі своїми дітьми”; “вважаю, що мій батько нещасливий, слабка людина, заплутався в житті, часто неправий, буває неадекватний, надто авторитарний”; “дуже закритий та сором’язливий”; “думаю, що мій батько рідко піклувався про сім’ю, але часто про себе”, “був тверезий, любив мене по-справжньому”). За таким ставленням ховаються давні дитячі образи, спричинені невмінням батьків спілкуватися з дитиною, їхньою неосвіченістю. На жаль, і батько, і матір часто не помічають за собою якихось негативних моментів і продовжують надалі так себе поводити. Єдиний позитивний наслідок цього полягає в тому, що молоді люди, відчувши таке ставлення до себе в дитинстві, обіцяють собі ніколи так само не вчиняти щодо власних дітей.

5. *Зразковість* (“зараз я вважаю, що моя батьківська сім’я – це справжнє коріння”; “допомогла мені побудувати власну сім’ю”; “ідеальна”, “найкраща”, “повноцінна”, “я нею дуже пишаюся”, “це найбільш цінне для мене в житті”; “моя мати – добра та сильна жінка”, “найвродливіша у всьому світі”, “найцінніша для мене людина”, “ідеал жінки”, “свята жінка”, “найкраща людина на планеті”, “найбільш справедлива, найтурботливіша матір у світі”, “дуже близька та рідна для мене людина”, “викликає повагу”, “яскрава та вольова жінка”, “дуже мудра та розумна людина”, “вважаю, що більшість матерів – героїні, заслуговують на повагу, всесильні, все віддадуть за дитину, відважні жінки, потужний захист для дітей, просто богині”; “думаю, що мій батько – найкращий чоловік у моєму житті, гідний великої поваги, добрий і чесний, дуже любить мене і робить все заради мого щастя, чудова людина і батько”).

Молоді пари, не маючи власного життєвого досвіду у конструюванні сімейних стосунків, нерідко орієнтуються на батьківські сім’ї, особливо якщо з ними склалися теплі і дружні стосунки. Батько і матір стають своєрідним взірцем, ідеалом, якого прагнуть досягти в подружньому житті їхні діти. З

таким орієнтиром партнерам на початкових етапах спільного життя легше адаптуватися до нових умов.

б. *Відсутність взаєморозуміння* (“моя мати і я ніколи не були подругами, не є близькими людьми, просто формально матір і дочка”, “не надто добре знаходимо спільну мову, дуже різні, часто не розуміємо один одного, розмовляємо на різних мовах”; “моя мати суворо мене виховувала, просто виконувала свої батьківські функції, важка людина, протилежність мені”; “я люблю свою матір, але вона дуже специфічна людина, з нею неможливо розмовляти, доводиться миритися з її дивними якостями, з нею буває важкувато, в неї нестерпний характер, вона часто мене не розуміє, ми з нею на різних планетах світогляду, я хочу будувати своє сімейне життя, не спираючись на її досвід, часто не погоджуюся з її думкою, вона багато чого не розуміє і не знає”; “гадаю, мій батько рідко розумів мене, відверто розмовляв зі мною”). На жаль, між різними родинними поколіннями непорозуміння виникають доволі часто, адже з роками змінюються суспільні норми, засоби і стилі спілкування, трансформуються уявлення стосовно багатьох процесів і речей. Зазвичай старше покоління акцентує увагу на власному великому життєвому досвіді, тому, мовляв, “я краще за тебе знаю, що робити”. Вони не враховують, що сьогодні завдяки розвинутим інформаційним технологіям молодь багато знає і розуміє – навіть більше, ніж розуміли вони в тому самому віці. Проте згодом, як правило, взаєморозуміння досягається і різні покоління усвідомлюють помилки минулого.

7. *Необхідність змін* (“якби мій батько тільки захотів, він змінив би своє життя, все було б зовсім по-іншому, атмосфера в сім’ї була б спокійна і гармонійна, він змінив би життя власної дружини та дітей на краще, він кинув би курити, прожив би довше, був би щасливий, він би «відкрив очі»”; “я хотів би, щоб мій батько не починав пити, скинув зайву вагу, не давав мені постійно настирливіх нотацій, менше переживав за мене, був іншим, багато в чому змінився, переїхав до іншого міста, більше думав про себе, зрозумів, у чому щастя, був більш оптимістичний, був живий і радів за мене”; “якби я була на місці своїх батьків, я б прожила життя по-іншому, змінила б свої погляди щодо оточення і своєї особистості, була б більш сучасною, народила б другу дитину, відвідувала б танцювальний гурток, більше б собі дозволяла, вірила б у світле майбутнє”). Озираючись на роки, прожиті з батьками, молоді пари усвідомлюють, що саме вони б змінили, якби були на їхньому місці: часто саме дитина краще відчуває, в яких неправильних напрямках рухається дорослий. Більше того, вже дорослі діти розповідають батькам про свої

думки з цього приводу, але часто не отримують належного розуміння і підтримки, батьки “самі знають, як буде краще”. Тому молоді пари намагаються не повторювати батьківських помилок у конструюванні життя власної сім’ї, втілюючи свої задуми та бажання.

8. *Визнання помилок* (“думаю, що мій батько зрозумів всі свої життєві помилки і зараз гірко про них шкодує”; “хотів би приділити мені більше часу, жалкує про багато речей, які не зробив у житті”; “з віком усвідомив свої помилки, сам не радий своєму життю, зрозумів, що був неправий”; “я б хотів, щоб мій батько, врешті-решт, усвідомив, що наробив багато дурниць за роки свого життя, зрозумів свої помилки і вибачився переді мною, братом та нашою мамою”). Цікаво, що такий сюжет в основному стосується не матерів, а батьків та їхніх вчинків. Хтось з партнерів пам’ятає п’яного батька, який з’явився ввечері додому і почав голосно сваритися, хтось – випадки, коли батько підіймав руку на матір. Деякі респонденти згадують періоди з минулого, коли вдома було майже нічого їсти, а батько лежав на дивані і відмовлявся заробляти гроші. Такі спогади дуже болісні для молодих людей, тому для них вкрай важливим є усвідомлення батьком своїх помилок, а ще краще – вибачення за них.

Партнери, які тільки починають будувати подружні стосунки, ставляться до батьківської сім’ї з теплом та увагою, з великою вдячністю за внесок у своє виховання. Для них батьки – це гарний приклад конструювання сімейних взаємин, на який молоді пари орієнтуються в своєму житті. Проте інколи через відсутність взаєморозуміння стосунки між двома поколіннями погіршуються, з’являється своєрідна “прірва”, яку необхідно подолати, щоб не втратити довіру і любов один одного. В таких випадках важливе визнання батьками власних помилок, їх усвідомлення та бажання змінити ситуацію на краще.

Групи висловлювань, характерні для неодружених пар:

1. *Територіальна віддаленість* (“зараз я думаю, що моя батьківська сім’я сумує за мною, дуже віддалена від мене, важко мене відпускає, мало спілкується зі мною через відстань”; “стала більш далека від мене через наш з чоловіком переїзд до іншого міста”; “я люблю свою матір, але мені жаль, що я не можу часто до неї їздити”; “вона далеко живе”; “ми давно не живемо разом”; “на жаль, вже не живу з нею, з’явилася дружина і тепер ми мешкаємо в її квартирі”; “не вистачає її участі у моєму житті через віддалене один від одного проживання”). Для неодружених пар, які, найімовірніше, до спільного проживання мешкали з батьками, такий відрив від сім’ї часто є дуже болісним. Особливо складно доводиться парам, які переїжджають жити в

інше місто. Звичайно, в сучасну епоху інформаційних технологій набагато легше спілкуватися, навіть перебуваючи на великих відстанях. Але що може замінити безпосередній особистий діалог, вечори на кухні за чашкою чаю, теплі батьківські обійми? З часом чоловік і жінка пристосовуються до нового етапу життя і сприймають розлуку з батьками як даність.

2. *Довірість* (“моя мати і я дуже широко і часто спілкуємося”, “інколи можемо поговорити широко, “по душах”, підтримуємо і прислухаємося один до одного”, “єдине ціле, довіряємо одна одній багато потаємних речей”, “знаємо, що багато можемо довірити одна одній”, “ніколи не розкажу особистих таємниць, які мені довірила мати”, “знаємо, що можемо завжди покластися один на одного, ділимося і добрими новинами і вкрай поганими”). Вочевидь, для молодих неодружених партнерів дуже важливо ділитися своїми потаємними переживаннями, особистими враженнями не тільки один з одним та з друзями, а й з батьками. Вони відчують їхню турботу, підтримку, занепокоєння, а інколи їм важливо знову відчуті себе дітьми – слабкими, беззахисними, які ні за що не відповідають. Так певною мірою проявляється неготовність молодих пар до офіційного оформлення стосунків.

3. *Надмірна зайнятість* (“думаю, що мій батько рідко їздив відпочивати, а міг би частіше”; “відпочивас, відчуває себе вільним, буває вдома з нами та ні про що не думає”; “розслабляється – він трудоголик”, “приділяв увагу нам і багато часу – роботі”; “якби мій батько тільки захотів, він на деякий час забув би про свою роботу і поїхав зі мною на природу”; “міг би поїхати відпочивати на острови і покинути, врешті-решт, свою роботу”; “я хотів би, щоб мій батько частіше бував удома, а не у відрядженнях”). Такі сюжети здебільшого стосуються батька, ніж матері. В цілому це досить передбачувано, адже раніше переважно чоловіки заробляли гроші (і тому рідко бували вдома), а жінки займалися побутовими справами і вихованням дітей, мало думаючи про кар’єру. Тепер вже дорослі чоловік і жінка згадують певні моменти з дитинства, коли їм хотілося пограти або поспілкуватися з татом, а того постійно не було вдома. Сучасна молодь намагається врівноважити ці “ваги”: жінки також працюють, допомагаючи чоловікові забезпечити сім’ю. Як наслідок, у чоловіків з’являється більше часу на спілкування з дітьми. Нині дедалі частіше можна бачити татусів, які прямують кудись з малечою.

4. *Готовність допомогти* (“я вважаю, що моя батьківська сім’я завжди може розраховувати на мою допомогу”; “часто отримує допомогу від мене – як моральну, так і матеріальну”; “знає, що я завжди допоможу і підтримаю їх у потрібний момент”; “якби мій батько тільки захотів щось, я б перевернула весь світ, але дістала б йому це”; “я б усе зробила, щоб

виконати його бажання”; “я б обов’язково допоміг реалізувати мету”; “допомогла б йому в будь-яку хвилину”; “я б з радістю і бажанням у всьому йому допоміг”). Така позиція дітей щодо батьків заслуговує на повагу. Молоді люди, ймовірно, дуже вдячні своїм батькам за їхню турботу, виховання, великий внесок у розвиток власної особистості. Тепер вони готові “повертати” їм все це тепло і підтримку, допомагати відповідно до своїх можливостей. Чоловік і жінка добре відчують родинний зв’язок, вважають інтереси своїх рідних і близьких пріоритетними.

Отже, серед неодружених пар переважає позитивне ставлення до батьківської сім’ї, готовність завжди прийти їй на допомогу та підтримати. Вони болісно переживають територіальну віддаленість та брак безпосереднього “живого” спілкування.

Групи висловлювань, характерні для одружених пар:

1. *Дефіцит батьківської уваги* (“якби я був на місці своїх батьків, я б більше приділяв уваги дитині”; “витрачала б більше сил на свого малюка”, “більше проводила часу з дочкою”; “частіше збирався б разом з дітьми...”; “вважаю, що більшість матерів приділяють мало уваги вихованню дітей, не розуміють своїх дітей через брак часу і терпіння”; “я люблю свою матір, але ми мало спілкуємося, рідко бачимося, небагато встигли зробити разом”; “думаю, що мій батько рідко приділяв мені увагу”; “думав про моє виховання в дитинстві, грався зі мною, намагався чогось мене навчити, говорив мамі, як він її кохає, цікавився моїми справами, висловлював свою любов, гуляв зі мною без мами, пам’ятав, що він батько, говорив нам з мамою щось приємне, проявляв свої щирі почуття”; “я хотів би, щоб мій батько цінував мене, хоч трохи цікавився моїм життям, частіше прислуховувався до моїх порад, згадував про мене та частіше бачився зі мною”; “якби мій батько тільки захотів, він був би ближчий до нас з мамою, приділяв би більше уваги оселі і сім’ї, поїхав би разом з мамою відпочивати, він відіграв би важливу роль в моєму житті, давно б відновив зі мною спілкування”). Для чоловіка і жінки, що перебувають в шлюбі, сім’я відіграє велику роль у їхньому житті. Тому відсутність уваги від батьків сприймається ними з певною образою, відчуттям “непотрібності”, “незначущості”, причому згадуються не тільки події з дитинства, а й нинішні. У зв’язку з утворенням власної сім’ї партнери прагнуть налагодити стосунки з батьками, вірогідно, мріючи про тепле та дружнє спілкування в сімейному колі.

2. *Розвиток* (“я думаю, що моя батьківська сім’я сягає нового ступеня наших сімейних стосунків, розвивається, з кожним днем прагне до нових вражень та досягнень”; “коли я був дитиною, моя сім’я вчила мене життю і розвивала найкращі якості, часто возила нас із сестрою в цікаві і нові для нас місця, була для нас середовищем фізичного і морального розвитку, де ми виховувалися і зростали”; “мама з татом водили мене на різні заняття, які сприяли всебічному розвитку”). Тут члени подружжя торкаються не тільки особистісного аспекту розвитку, а й сімейного. Що таке розвиток? Це рух вперед, пізнання чогось нового і цікавого, відкриття нових здібностей, піднесення стосунків на якісно новий рівень. Тому сучасні молоді пари акцентують свою увагу на необхідності всебічного розвитку кожного члена сім’ї.

3. *Взаєморозуміння* (“моя мати і я завжди розуміли один одного”, “рідні і близькі люди, вміємо проявляти одна до одної якісне розуміння і надавати підтримку”, “розуміємо один одного навіть без слів, майже завжди знаходимо спільну мову”, “постійно спілкуємося і після мого весілля”, “часто телефонуємо один одному”, “можемо без страху розповідати одна одній незвичні речі і бути впевненими, що тебе зрозуміють”). Звичайно, чоловік і жінка мріють про те, щоб їх розуміли, а через значущість сім’ї в їхньому житті очікують цього розуміння не тільки один від одного, а й від батьків. Їм не потрібен, на відміну від неодружених пар, захист – вони можуть забезпечити його самі. Проте ділитися актуальними переживаннями, знаючи, що співрозмовник тебе чує (психологічно), вони бажають набагато більше. Кому ж розповісти, що сьогодні втомився на роботі і дуже пізно повернувся додому, як не татові? З ким поділитися постійними складнощами в приготуванні їжі, як не з мамою? Тому одружені пари намагаються підтримувати з батьками близькі сімейні стосунки.

4. *Схожість* (“моя мати і я дуже схожі зовнішньо, маємо майже однакові характери, обидві козероги за знаками зодіаку”, “всі нам говорять, що ми схожі, немов близнюки”, “в нас схожі очі і форма обличчя”, “схожі у повсякденній поведінці – я часто ловлю себе на думці, що поводжу себе і розмовляю так само, як вона”, “ми точно рідні люди – це помічають неозброєним оком всі оточуючі”). Цікаво, що одружені пари часто підкреслюють свою схожість з батьками – як зовнішню, так і психологічну (поведінка, риси характеру тощо). Можливо, це також пов’язано з їхнім уважним і теплим ставленням до батьків – вони продовжують батьківську “лінію”, переймаючи особливі риси батьків. Ще більшим задоволенням для подружжів є прояви таких знайомих рис вже в їхніх дітях: вони із задоволенням відзначають, що син дуже схожий на дідуся, а дочка – вилита прабабуся в дитинстві.

5. *Здоров'я і життя* (“моя мати дуже хворіє, мене турбує її здоров'я”, “повинна більше слідкувати за своїм здоров'ям та вести здоровий спосіб життя”, “їй обов'язково потрібно правильно харчуватися, повинна бути уважнішою до свого фізичного стану”; “я б хотів, щоб мій батько був живий, здоровий, жив довше, врешті-решт, вилікувався”, “не хворів, жив довго і щасливо, харчувався чимось, крім таблеток”). Коли хворіє близька людина, все інше втрачає свою значущість. Для одружених молодих пар дуже важливо, щоб їхні рідні були живі і здорові, щоб береглися і доглядали за собою. Особливо зворушливо описані моменти втрати одного з батьків: для партнерів це часткова особиста смерть, зникнення “частки” власного серця або душі, велика “діра”, яка утворилася в сімейному колі.

6. *Матеріальне забезпечення* (“якби мій батько тільки захотів, він знайшов би нову роботу”; “за великого бажання, він мав би все необхідне для комфортного життя”; “поїхав би з мамою в цікаву подорож і оселився в гарному з високоякісним обслуговуванням готелі”; “я б хотіла, щоб мій батько був більш фінансово забезпечений, добудував, нарешті, будинок, змінив свою роботу на більш приємну і прибуткову”). Такі сюжети також більше стосуються батьків як “годувальників” сім'ї, ніж матерів, “берегинь домашнього вогнища”. Дорослим дітям, які вже створили власні сім'ї і намагаються їх забезпечити, хочеться, щоб їхня батьківська сім'я жила краще, а особливо якщо кілька десятків років тому сім'я була матеріально малозабезпечена, і діти дуже добре запам'ятали всі “негоди”. Часто молоді пари намагаються допомогти батькам – купують їм нові меблі, техніку, дарують цікаві поїздки за кордон, машини і т. ін.

Одружені партнери сприймають батьківську сім'ю як запоруку особистісного та соціального розвитку, взаєморозуміння і підтримки. Важливими для них є матеріальна забезпеченість батьків, їхнє здоров'я та гарне самопочуття, здатність приділяти увагу дітям та онукам, що дає батькам відчуття їхньої потрібності і значущості, а також можливість спілкування.

Таким чином, завдяки застосуванню якісного підходу вдалося детально проаналізувати результати дослідження за модифікованою Т. А. Заєко методикою незакінчених речень (авторський варіант Saks-Sidney1) та виявити особливості ставлення до подружнього життя одружених і неодружених сімейних пар. А тепер спробуємо з'ясувати, чи впливають наявність дитини і термін подружнього життя на напрямок, зміст, особливості сімейного життєконструювання. З цією метою ми використали метод кейс-стаді (вивчення конкретних випадків), обравши для аналізу наративи кількох подружніх пар.

4.3. Різні погляди на сімейне життєконструювання: вплив наявності дітей і терміну спільного життя

Починаючи аналізувати дані досліджень за різними методиками, ми вже мали попередню гіпотезу про те, що обрані показники справляють певний вплив на сімейне життєконструювання, формують відповідне ставлення до нього. Як відомо, з роками подружні стосунки значно коригуються, а народження дитини найчастіше кардинально змінює життя молодих сімей. Отже, за допомогою методу кейс-стаді було досліджено пари з різним терміном спільного життя, з наявністю або відсутністю дітей у сім'ї та визначено найбільш типові з них за встановленими критеріями.

1. Тип спільно створеного наративу (домінування-підпорядкування, автономії, співпраці, турботи, злиття).
2. Ставлення до сімейного життя (позитивне-нейтральне-негативне).
3. Особливості спілкування в сім'ї (налагоджене-помірне-напружене).
4. Першочергові цінності та потреби партнерів (узгоджені-частково узгоджені-неузгоджені).

Відповідно до обраних критеріїв ми провели порівняльний аналіз способів конструювання стосунків парами з дітьми та без дітей, з мінімальним та максимальним терміном спільного життя та визначили рівень їхнього вираження (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Особливості конструювання сімейних стосунків залежно від терміну спільного життя та наявності дітей у сім'ї

Загальні критерії	Показники, що характеризують способи конструювання сімейних стосунків	Подружня пара з терміном спільного проживання 1 рік	Подружня пара з терміном спільного проживання 5 років	Подружня пара з дитиною (вік – 4 роки)	Подружня пара без дітей
Тип спільно створеного наративу		наратив співпраці	наратив турботи	наратив домінування підпорядкування	наратив турботи

Ставлення до сімейного життя	Становище особистості в сім'ї	<i>конфлікт</i> низький рівень	високий рівень	середній рівень	високий рівень
	Подружні обов'язки	<i>конфлікт</i> низький рівень	високий рівень	<i>конфлікт</i> високий рівень	високий рівень
	Ставлення до батьківської сім'ї	<i>конфлікт</i> низький рівень	<i>конфлікт</i> високий рівень	високий рівень	середній рівень
	Ставлення до дітей	середній рівень	високий рівень	<i>конфлікт</i> середній рівень	середній рівень
	Інтимно-романтична сфера	низький рівень	високий рівень	середній рівень	<i>конфлікт</i> високий рівень
	Ставлення до розлучень, конфліктів	<i>конфлікт</i> низький рівень	<i>конфлікт</i> високий рівень	<i>конфлікт</i> низький рівень	<i>конфлікт</i> низький рівень
	Ставлення до спільного дозвілля	низький рівень	високий рівень	середній рівень	високий рівень
	Подружні ролі	<i>конфлікт</i> середній рівень	високий рівень	<i>конфлікт</i> середній рівень	<i>конфлікт</i> середній рівень
Особливості спілкування в сім'ї	Довірчість та взаєморозуміння	високий рівень	високий рівень	середній рівень	високий рівень
	Легкість спілкування	середній рівень	високий рівень	середній рівень	високий рівень
	Взаємна поінформованість, мотивація	середній рівень	високий рівень	середній рівень	високий рівень
	Культура, спільні символи спілкування	<i>конфлікт</i> середній рівень	високий рівень	<i>конфлікт</i> середній рівень	<i>конфлікт</i> високий рівень

Першочергові	цінності	Ідентифікація з партнером	середній рівень	високий рівень	середній рівень	<i>конфлікт</i> середній рівень
		Цінність побуту	середній рівень	високий рівень	<i>конфлікт</i> високий рівень	<i>конфлікт</i> високий рівень
		Соціальна активність	<i>конфлікт</i> високий рівень	високий рівень	<i>конфлікт</i> високий рівень	<i>конфлікт</i> середній рівень
		Зовнішня привабливість	<i>конфлікт</i> високий рівень	високий рівень	<i>конфлікт</i> високий рівень	<i>конфлікт</i> середній рівень
	потреби	Спілкування та пізнання	середній рівень	середній рівень	середній рівень	високий рівень
		Матеріальні потреби	<i>конфлікт</i> середній рівень	середній рівень	<i>конфлікт</i> середній рівень	<i>конфлікт</i> середній рівень

Перший критерій – **тип спільно створеного наративу** – дав нам змогу проаналізувати особливості сімейного життєконструювання подружніх пар. В парі, яка спільно проживає протягом одного року, виявлено наратив співпраці. Партнери захоплено займаються спільною справою, зосереджуючись на досягненні єдиної мети, і конструюють сімейне життя натхненно, динамічно, відповідно до обраного шляху. Спільний наратив членів подружжя, які проживають разом вже п'ять років, належить до типу турботи. Можна припустити, що чоловік і жінка дуже уважно та обережно ставляться один до одного, зосереджують процес побудови сімейного життя вже не на спільній меті, а на піклуванні про кохану людину. Сімейну оповідь шлюбної пари, в якій є дитина, можна охарактеризувати як наратив домінування-підпорядкування. Оскільки в сім'ї з'явився третій, маленький її член, одному з партнерів довелося взяти на себе роль лідера і визначити напрямок сімейного розвитку. Спільне життя в парі з дитиною будується відповідально, сумлінно, з більшою ініціативою та авторитетом одного з партнерів. Спільна історія сімейної пари без дітей, на відміну від тієї, в якій дитина є, належить до іншого типу наративу – турботи. Чоловік і жінка ще не обтяжені наявністю дитини в сім'ї, тому мають багато часу та можливостей піклуватися один про одного, конструюють сімейне життя з максимальною увагою до коханої людини.

Критерій ставлення до сімейного життя також характеризує процес сімейного життєсконструювання. Перший його показник – це ставлення до становища особистості в сім'ї. В межах цього показника виявлено значущі відмінності: найвищий рівень усвідомлення партнерами свого становища в сім'ї зафіксовано в парі з п'ятирічним терміном подружнього життя та в парі без дітей. Ми припускаємо, що партнери, які мешкають разом лише один рік, ще не визначилися з власним місцем у сім'ї, не до кінця усвідомлюють себе як членів подружжя або один з них зміг подолати таку невизначеність, а другий досі перебуває у пошуку рішення. В такому випадку існує конфлікт уявлень чоловіка і жінки. Партнери зі стажем спільного проживання протягом п'яти років вже змогли пристосуватися до нових ролей, зрозуміли важливість цього у побудові стосунків, тому їхнє ставлення до становища в сім'ї характеризується високим рівнем узгодженості, що проявляється у позитивному ставленні до спільного життя. В парі без дітей рівень узгодженості уявлень партнерів та загального сприйняття себе вищий, ніж у сім'ї з дітьми. Це може свідчити про більшу зосередженість партнерів без дітей на собі, на аналізі власного бачення стосунків, тоді як подружня пара з дитиною відкидає свої потреби та думки на другий план і активно займається вихованням дитини.

Показник подружніх обов'язків чоловіка і жінки підтверджує, що в парі з максимальним терміном спільного проживання цей аспект більше узгоджений, ніж у партнерів з одним роком сімейного життя та переважає позитивне ставлення до сім'ї. Напевно, чоловік і жінка, які довше мешкають разом, вже звикли до нових обов'язків та їх виконання, натомість пара з однорічним стажем досі перебуває в процесі адаптації та пристосування до численних сімейних справ. Що стосується подружньої пари з дитиною, то її ставлення до шлюбного життя тотожне ставленню партнерів, які не мають дітей, але тут виявлено конфлікт в уявленнях чоловіка і жінки. Можливо, наявність дитини в сім'ї сприяє виникненню непорозумінь між членами подружжя з приводу виконання ними сімейних обов'язків. І це не дивно, адже з появою малюка їх стає з кожним днем дедалі більше, і партнерам ще не вдається правильно розподілити між собою нові обов'язки та сумлінно виконувати їх.

Наступний показник визначає ставлення чоловіка і жінки до батьківських сімей. В обох сімейних парах з різним терміном спільного життя виявлено конфлікт в цій сфері. У партнерів з однорічним стажем спільного життя негативне ставлення до батьківської сім'ї, а зі стажем п'ять років – позитивне ставлення. Наявність конфлікту, на наш погляд, може пояснюватися неблагополуччям батьківських сімей, а відтак – відсутністю бажання на них рівнятися або різним ставленням партнерів – неповагою

одного з них до батьків другого. Сімейна пара з більшим терміном спільного життя уважніше ставиться до батьків, прислухається до них, а для чоловіка і жінки з однорічним стажем батьки поки що менш значущі. Можливо, це вказує на глибше розуміння партнерами, які довше мешкають разом, батьківських сімей через власний досвід вирішення сімейних справ. В подружній парі з дитиною ставлення до батьківської сім'ї теж більш позитивне, ніж у партнерів без дітей – напевно, це також зумовлено кращим розумінням власних батьків через наявність дитини, подоланням певних труднощів, вмінням поставити себе на їхнє місце.

Дослідженням встановлено, що ставлення сімейних пар до дітей у партнерів з меншим терміном сімейного життя нейтральне, а в членів подружжя з максимальним стажем – позитивне. Це може вказувати на більшу готовність до народження дитини чи на прагнення цього. В подружніх парах з дитиною та без дітей згаданий показник має середній рівень, тобто тут також переважає нейтральне ставлення. У партнерів, які мають дитину, виявлено неузгодженість в даній сфері. Ймовірно, така суперечливість пояснюється складнощами у вихованні дитини, розбіжностями у методах та підходах, поглядах на організацію виховного процесу.

Цікаві та неочікувані дані отримано щодо інтимно-романтичної сфери в парах з різним терміном спільного життя: виявилось, що партнери з мінімальним стажем ставляться до інтимних стосунків більш негативно, ніж чоловік і жінка з п'ятирічним досвідом спільного проживання. Ми вважаємо, що в парі з меншим терміном сімейного життя ця сфера ще недостатньо налагоджена, партнери намагаються пристосуватися до бажань та потреб один одного, тоді як чоловік і жінка, котрі давно живуть разом, вже пізнали кохану людину і знайшли компромісний підхід, прийнятний для обох. У шлюбній парі з дітьми виявлено нейтральне ставлення партнерів до інтимно-романтичної сфери, а у партнерів без дітей – позитивне, але з наявністю конфлікту. Можна припустити, що у членів подружжя з дитиною інтимні стосунки стабілізувалися і стали для них звичайною буденною справою. В сімейній парі без дітей ставлення до інтимно-романтичних стосунків більш позитивне, але тут наявний конфлікт між уявленнями чоловіка і жінки – ймовірно, один з партнерів мріє про дитину, тому зосереджується переважно на цьому і не має бажання урізноманітнювати інтимні взаємини, робити їх більш романтичними.

Показник щодо ставлення партнерів до розлучень та конфліктів вказує на наявність конфлікту у всіх чотирьох сімейних парах. Напевно, партнери дуже негативно ставляться як до розлучень, так і до конфліктів, відзначають лише їх деструктивний вплив на стосунки. Пара з п'ятирічним терміном спільного життя дещо спокійніше ставиться до конфліктних

ситуації. Чоловік і жінка, які мешкають разом лише рік, значно гірше сприймають конфлікти. Можливо, вони ще не навчилися ефективно їх долати. В отриманих даних, що стосуються пар з дитиною та без дітей, різниці не виявлено. Ймовірно, наявність дитини не впливає на уявлення про конфлікти та вміння їх розв'язувати, запобігати розлученню.

За результатами дослідження, у парі з однорічним стажем подружнього життя зафіксовано негативне ставлення до спільного дозвілля, а в парі з максимальним терміном – позитивне. Це може свідчити про бажання й уміння чоловіка і жінки, які давно живуть разом, спільно проводити вільний час, про наявність різних способів та варіантів його проведення, знайдений компроміс у цьому питанні. В шлюбній парі з дитиною цей аспект виражений нейтрально, а в парі без дітей простежується позитивне його сприйняття. Напевно, коли в сім'ї з'являється малюк, у батьків бракує часу на спільне дозвілля. Проте коли дітей немає, у чоловіка і жінки залишається значно більше вільного часу для спільного відпочинку.

Показник ставлення партнерів до подружніх ролей вказує на те, що в парі з мінімальним терміном сімейного життя є конфлікт у зазначеній сфері, а особисті сприйняття членами подружжя рольового розподілу нейтрально виражені – можливо, через нетривалий час спільного проживання чоловік і жінка ще не пристосувалися до нових для них ролей та їхніх особливостей. Тим часом партнери з п'ятирічним стажем вже прийняли нові соціальні ролі, адаптувалися до них і почуваються гармонійно й упевнено. В сімейних парах з дитиною і без дітей відмінностей виявлено не було – мабуть, вони однаково успішно пристосувалися до нового рольового розподілу.

Критерій **особливості спілкування в сім'ї** відображає спосіб конструювання стосунків, показником якого є, зокрема, довірчість і взаєморозуміння чоловіка і жінки. Між парами з різним терміном спільного життя різниці не виявлено, що може свідчити про незалежність взаєморозуміння від тривалості спільного життя. Ймовірно, тут важливіші частота та якість спілкування. Що стосується сімейних пар з дитиною та без дітей, то у партнерів, які дітей не мають, спостерігається налагодженість (високий рівень) довірчості та взаєморозуміння, а в парі з дитиною – помірний (середній) рівень їхньої вираженості. Це може бути пов'язано з появою у спілкуванні чоловіка і жінки після народження дитини напруженості та її перенесенням на подружні стосунки.

Виявлено, що партнерам, які довше живуть разом, легше спілкуватися один з одним, знайти спільну мову – мабуть, за довгі роки сімейного життя вони сприйняли звички та добре зрозуміли погляди один одного, виробили певний єдиний стиль у спілкуванні, тоді як чоловік і жінка з

однорічним терміном сімейного життя ще у пошуку спільних позицій. В парі без дітей зазначений показник також вищий, ніж у партнерів з дитиною. Це може пояснюватися наявністю більших можливостей для проведення часу вдвох, довірчих розповідей один одному, розкриття почуттів і вражень.

Отримані дані стосовно взаємної поінформованості, мотивації шлюбних партнерів ідентичні з попереднім показником. Оскільки у членів подружжя, які проживають разом вже п'ять років, добре налагоджене сімейне комунікативне поле, то, відповідно, вони більш вмотивовані до спілкування один з одним, ніж пара з однорічним стажем спільного проживання, краще обізнані з особливостями коханої людини, що дуже допомагає їм у подальшій побудові комунікативного простору. У партнерів з дитиною цей показник зафіксовано на помірному (середньому) рівні. Можливо, основну інформацію про особливості партнера вони вже отримали, а на постійне змістовне спілкування бракує часу та сил.

Культура та спільні символи спілкування чоловіка і жінки більше виражені в парі з максимальним, п'ятирічним, стажем спільного життя. За цей час у партнерів сформувалася культура сімейного спілкування, з'явилися спільні, значущі для них обох символи. Що стосується пари з однорічним стажем спільного проживання, то тут наявний конфлікт, який, напевно, відображає розбіжність у поглядах партнерів на культуру спілкування загалом, пошуки шляхів її формування в стосунках та пов'язані з цим труднощі. Також конфлікт у сфері культури спілкування виявлено в обох парах – з дитиною та без дітей, але у партнерів, які не мають дитини, спостерігається вищий рівень вираженості культури спілкування і спільних сімейних символів. Ми припускаємо, що чоловік і жінка, вільні від турботи про малюка, приділяють більше уваги побудові комунікативної культури та формуванню спільних символів спілкування, які зближують їх.

Останній критерій характеризує **першочергові цінності та потреби** чоловіка і жінки, які позначаються на способі конструювання стосунків. Один з важливих показників – цінність ідентифікації з партнером. У парі з більшим терміном спільного проживання рівень ідентифікації вищий, тобто зазначена цінність більш узгоджена, ніж у партнерів з меншим стажем сімейного життя. Це свідчить про схожість їхніх інтересів та поглядів, які сформувалися протягом п'яти років подружнього життя. Щодо пар, які розрізняються за критерієм наявності дитини в сім'ї, зазначимо, що рівень узгодженості цінності ідентифікації з партнером у них однаковий – середній. Проте у партнерів без дітей спостерігається ціннісний конфлікт. Напевно, такий результат виявлено через недостатню відповідність цінностей чоловіка і

жінки, небажання прислуховуватись один до одного, надмірну самостійність та окремішність.

Показник цінності побуту в сім'ї також різниться. Цікаво, що в парах з різним терміном сімейного життя конфлікт з приводу цінності побуту в сім'ї не виявлений, але ступені її узгодженості різні. У членів подружжя, які живуть разом п'ять років, цінність побуту більш узгоджена, і це цілком зрозуміло: за цей час чоловік і жінка зуміли пристосуватися до спільного побуту, розподілити і виконувати свої обов'язки. Тим часом у пари з однорічним терміном спільного життя це виходить дещо гірше. В сімейних парах з дитиною та без дітей виявлено однакові показники цінності побуту та зафіксовано наявність конфлікту. Часто жінка, яка переважно займається хатніми справами і дуже цінує свою працю, не знаходить розуміння і підтримки чоловіка. Повернувшись з роботи, він не завжди помічає зроблене, іноді навіть взагалі не вважає це за роботу, не визначає цінність побуту як пріоритетну. Жінку зазвичай обурює таке ставлення.

Що стосується показника соціальної активності, то в парах з мінімальним та максимальним терміном спільного життя спостерігається високий рівень її узгодженості, проте у партнерів, які мешкають разом рік, виявлено конфлікт у цінностях. Сімейні ролі в такій парі остаточно не сформувалися, чоловік і жінка не можуть визначитися стосовно власних кар'єрних та соціальних прагнень. В обох парах, які різняться за критерієм наявності дитини в сім'ї, спостерігається конфлікт у ставленні до соціальної активності партнерів та її цінності. Це може пояснюватися прагненням одного з партнерів (зазвичай жінки) до професійного зростання та неможливістю його реалізації через зайнятість домашніми справами. У членів подружжя, які мають дитину, рівень узгодженості згаданої цінності вищий.

В парах з різним терміном спільного проживання цінність зовнішньої привабливості повністю узгоджена. Можна стверджувати, що з роками прагнення партнерів до збереження гарної власної зовнішності не зменшується, вони також цінують привабливий вигляд коханої людини. В парі зі стажем сімейного життя один рік визначено наявність конфлікту в сприйнятті цінності зовнішньої привабливості, що може свідчити про велике бажання одного партнера і відсутність бажання другого підтримувати зовнішність у гарному стані. Аналогічну стосовно конфлікту цінностей ситуацію виявлено в парах з дитиною та без дітей, але рівні узгодженості згаданої цінності різняться – в парі з дитиною він значно вищий. Це підтверджує прагнення дружини не тільки піклуватися про дитину, присвячувати їй вільний час, а й не забувати про себе, приділяти увагу

зовнішньому вигляду. Зазвичай чоловік не прагне підтримувати власну зовнішність належним чином.

Потреба чоловіка і жінки у спілкуванні та пізнанні у парах з різним стажем сімейного життя не викликає конфліктів. Вона для них доволі важлива, частково узгоджена. Партнери прагнуть більше спілкуватися та проводити час разом з коханою людиною, а це прагнення не залежить від кількості років, прожитих разом. Що стосується подружніх пар з дитиною та без дітей, то тут вищий рівень узгодженості зазначеної потреби спостерігається у партнерів, які дітей не мають. Можливо, чоловік і жінка мають достатньо вільного часу, щоб насолоджуватися спілкуванням один з одним, дедалі більше пізнавати особливості коханої людини.

Матеріальні потреби партнерів у парах з мінімальним та максимальним терміном спільного життя частково узгоджені (середній рівень), однак у партнерів зі стажем спільного проживання один рік встановлено конфлікт. Напевно, у членів подружжя ще не визначені шляхи досягнення матеріальної забезпеченості. В парах з дитиною та без дітей істотних відмінностей щодо матеріальних потреб не виявлено, а отже, для обох пар цей аспект у стосунках важливий. Проте встановлено конфлікт в узгодженості цих потреб.

Таким чином, метод кейс-стаді допоміг нам визначити особливості сімейних стосунків та спільного життєконструювання пар залежно від терміну сімейного життя та наявності дітей у сім'ї. Ми зафіксували такі головні відмінності в спільному життєконструюванні сімейних пар: члени подружжя з однорічним стажем спільного життя будують стосунки динамічно та цілеспрямовано, а партнери з п'ятирічним терміном – з турботою та підтримкою один одного; в парі з дитиною сімейне життєконструювання відбувається відповідально та ініціативно, а в партнерів без дітей – з максимальним взаєморозумінням.

Щодо відмінностей в кількісних показниках, які додатково характеризують різні способи спільного життєконструювання, то вони виявлені в сімейних парах з мінімальним (один рік) та максимальним (п'ять років) стажем спільного проживання за критерієм ставлення до сімейного життя та показниками: становище особистості в структурі сім'ї, подружні обов'язки, ставлення до батьківської сім'ї, інтимно-романтична сфера, ставлення до розлучень та конфліктів, ставлення до дозвілля. Що стосується пар з дитиною та без дітей, то тут найзначніші розбіжності встановлено за такими показниками: становище особистості в структурі сім'ї, ставлення до батьківської сім'ї, інтимно-романтична сфера, ставлення до дозвілля, довірчість та взаєморозуміння, легкість спілкування, взаємна

поінформованість та мотивація, культура та спільні символи спілкування, цінності соціальної активності, зовнішньої привабливості, потреби у спілкуванні та пізнанні.

Тепер перейдемо до третього, останнього, етапу нашого дослідження – кількісного аналізу різних сфер подружніх стосунків. За його допомогою ми отримали можливість більш детально і розгорнуто вивчити картину сімейного життєконструювання у перші роки спільного життя, а також визначити, які особливості подружніх взаємин формуються внаслідок створення певного типу сімейного наративу.

4.4. Відмінності процесу побудови подружніх стосунків у парах з різним типом сімейного наративу

Ось ми й підійшли до ключового моменту в нашому дослідженні, щоб з'ясувати: які ж особливості формуються в подружніх стосунках унаслідок конструювання певного типу сімейного наративу? Для цього було проведено кількісний аналіз отриманих сімейних наративів, визначено їхні типи та частку кожного типу у загальній кількості. Це дало нам змогу охарактеризувати тенденцію сімейних стосунків досліджуваних пар на початкових етапах їхнього розвитку та спільного проживання партнерів (рис. 4.4).

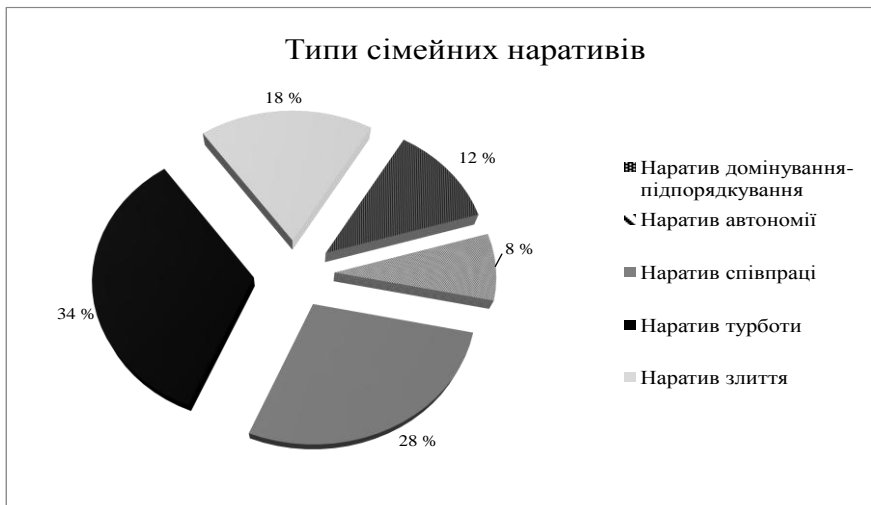

Рис. 4.4. Розподіл типів сімейних наративів, %

Виявилось, що найбільш поширеними на початкових етапах розвитку стосунків є наративи турботи та співпраці, а найменш – наративи автономії. Тому можна припустити, що чоловік і жінка в сім'ї прагнуть взаємодії один з одним, побудови налагодженого комунікативного простору, досягнення спільних цілей. Члени подружжя зосереджуються на узгодженні особистих бажань та потреб, пошуку компромісу – вони живуть і конструюють стосунки у сім'ї, не відмежовуються один від одного, не замикаються в собі і готові до подолання проблем.

Для доповнення результатів, отриманих за допомогою якісного аналізу, було долучено кількісні показники дослідження із застосуванням таких методик: методики “Незакінчені речення” у модифікації Т. А. Заско (авторський варіант Saks-Sidney1), методика “Рольові очікування та домагання в шлюбі” А. Н. Волкової, методики діагностики подружніх стосунків В. П. Левкович, О. Е. Зуськової та опитувальника “Спілкування в сім'ї” (Ю. Є. Альошина, Л. Я. Гозман, Є. Л. Дубовська).

На основі використаних методик та синтезу їхніх шкал за досліджуваними аспектами ми виокремили такі критерії аналізу сімейних стосунків:

- рольовий розподіл у сімейних парах,
- особливості спілкування партнерів,
- конфлікти та засоби їх розв'язання,
- ставлення чоловіка і жінки до своєї сім'ї,
- обов'язки та відповідальність партнерів.

При цьому зазначимо, що відповідно до емпіричної моделі дослідження нами було гіпотетично виокремлено три показники для кількісного аналізу, але в процесі обробки та інтерпретації отриманих даних кількість категорій розширено до п'яти.

Згідно з кожним критерієм було застосовано процедуру первинної описової статистики для узагальненого представлення отриманих даних, обчислено середні показники в парах з певним типом сімейного наративу, визначено рівень їхнього вираження (РВ). Додатково аналізувались наявність конфлікту (К) в певній сфері сімейних стосунків, неузгодженості в особистих баченнях чоловіка і жінки, бажаннях, домаганнях, потребах, задоволеності, цінностях, цілях, засобах вирішення конфліктних ситуацій тощо.

Відповідно до визначених критеріїв перейдемо безпосередньо до аналізу особливостей сімейних стосунків, які виникають в парах з різними типами сімейних наративів.

Таблиця 4.2

Особливості сімейних стосунків у парах з різним типом спільного наративу

Тип сімейних наративів	Критерії аналізу сімейних стосунків									
	Рольовий розподіл		Особливості спілкування		Конфлікти та засоби їх розв'язання		Ставлення до сім'ї		Обов'язки та відповідальність	
	РВ	К	РВ	К	РВ	К	РВ	К	РВ	К
Домінування підпорядкування	Середній	+	Високий	-	Середній	-	Середній	-	Високий	+
Автономії	Середній	-	Низький	+	Середній	+	Низький	+	Низький	+
Співпраці	Високий	+	Високий	-	Середній	+	Середній	-	Високий	+
Турботи	Високий	-	Високий	-	Низький	-	Високий	-	Середній	-
Злиття	Середній	+	Високий	+	Низький	-	Високий	-	Середній	+

У парах з типом наративу **домінування-підпорядкування** рольовий розподіл має середній рівень вираження, тобто він значущий для партнерів, вони прагнуть до визначення обов'язків для кожного з них, але їм не завжди це вдається. Напевно, оскільки один з партнерів домінує у стосунках, то він і визначає рольовий розподіл у сім'ї, а другого партнера це не завжди влаштовує. Через це у чоловіка і жінки виникає конфлікт у сфері рольового розподілу, неузгодження щодо їхніх бачень сімейних ролей та їх розподілу.

Спілкування в таких парах має високий рівень вираження, тобто членам подружжя добре вдається знайти спільну мову, налагодити комфортну комунікативну атмосферу, що додатково підтверджується відсутністю суперечностей в зазначеній сфері. Ставлення до конфліктів цілком узгоджене: чоловік і жінка намагаються їх розв'язувати, не залишають поза увагою. Домінуючий партнер, найімовірніше, визначає спосіб розв'язання конфліктних ситуацій. До сімейного життя члени подружніх пар ставляться уважно, піклуються один про одного, про дітей. При цьому домінуючий партнер проявляє більше ініціативи, визначає напрямок розвитку стосунків та сім'ї в цілому. Ставлення до обов'язків та відповідальність чоловіка і жінки досягають високого рівня вираження, але виникає певна неузгодженість. Партнери дуже відповідально підходять до розв'язання проблем та складних ситуацій, проте член подружжя, який домінує у взаєминах, може нав'язувати власне бачення, що, на жаль, не завжди збігається з поглядами другого партнера.

Розподіл подружніх ролей в парах з сімейним наративом **автономії** цілком узгоджений, чоловік і жінка виконують відповідні обов'язки. Втім, це відбувається скоріше за звичкою, а не заради коханої людини. Відсутність конфлікту в зазначеній сфері може пояснюватись автономією партнерів, а значить – відсутністю прагнення обговорювати рольові питання, узгоджувати їх. Рівень комунікації в таких парах низький – партнери часто уникають один одного, живуть кожен своїм життям, мало спілкуються, а отже, по-різному бачать процес подружньої взаємодії, що й спричиняє виникнення неузгодженості в комунікативній сфері. Конфлікти шлюбні пари все ж намагаються розв'язувати, проте не завжди успішно, оскільки кожен прагне відстояти своє бачення. Через неузгодженість особистих уявлень розв'язання проблем ускладнюється. Ставлення партнерів до їхньої сім'ї також характеризується низьким рівнем вираження, тобто чоловік і жінка майже не сприймають себе як єдину пару, діють кожен окремо і не можуть дійти згоди у побудові сімейного життя. Зауважимо, що партнери недостатньо відповідально ставляться один до одного і до стосунків в цілому.

В парах зі спільним наративом **співпраці** рольовий розподіл

узгоджений, кожен з партнерів має чітко визначені ролі та відповідні обов'язки і намагається виконувати їх. Проте спостерігається певна суперечність уявлень чоловіка і жінки про розподіл ролей у сім'ї. Ми припускаємо, що обидва партнери прагнуть до реалізації та досягнення спільних цілей, займають активну позицію і їм складно остаточно визначитися з рольовим розподілом у сімейних стосунках. В комунікативній сфері спостерігається цілковита узгодженість – партнерам вдається знаходити спільну мову один з одним, враховувати потреби та ставлення коханої людини до спілкування, знаходити компроміс. Стосовно конфліктів зазначимо, що чоловік і жінка прагнуть їхнього розв'язання, шукають спільні способи подолання скрутних ситуацій, проте спостерігається також певна неузгодженість у цій сфері. Оскільки члени подружжя зосереджені на реалізації єдиної мети, спільного проекту, але кожен має власне бачення щодо шляхів досягнення бажаного результату, то їм інколи складно інтегрувати особисті уявлення в єдине ціле. До власної сім'ї партнери ставляться дбайливо, уважно, але пріоритетною, найімовірніше, для них є спільна справа. Тому не дивно, що чоловік і жінка сумлінно виконують доручення один одного, допомагають у побутових ситуаціях, однак і тут є деяка неузгодженість. Час від часу членам подружжя важко розподіляти обов'язки та визначитися з часовими межами їх виконання.

Цікаво, що в жодній із досліджуваних сфер у парах зі спільним нарративом **турботи** не було виявлено конфліктності, тобто вони є повністю узгодженими. Можливо, це засвідчує активне прагнення чоловіка і жінки зрозуміти один одного, знайти компроміс та виробити єдине ставлення до ситуацій. Отже, рольовий розподіл у сімейних парах на високому рівні вираження, оскільки партнери дбають один про одного, намагаються чітко визначитися з обов'язками, щоб не ускладнювати життя коханій людині, не навантажувати зайвими справами. Спілкування між партнерами також сягає високих показників: чоловіку і жінці вдається максимально узгоджувати сімейну комунікативну сферу, будувати комфортний для обох простір взаємодії. Неочікуваним для нас виявився низький рівень вираженості критерію конфліктів у парах. Напевно, для таких пар це дуже болісний процес, вони не вміють конфліктувати, адже значущою цінністю для них та метою є піклування один про одного. Конфлікти ж завдають болю коханій людині, спричиняють виникнення негативних емоцій. Тому ми припускаємо, що члени подружжя намагаються уникати складних ситуацій та їх розв'язання. До своєї сім'ї чоловік і жінка ставляться дуже дбайливо, з максимальною увагою та турботою – це для них найважливіша сфера в житті. Вони приділяють багато часу один одному, дітям і налагодженню спільного

побуту в цілому. Що стосується сімейних обов'язків, то партнери ретельно їх виконують, проявляють відповідальність, намагаються досягти кращого результату заради коханої людини.

Згідно з отриманими даними, партнери з сімейним нарративом **злиття** прагнуть визначати та розподіляти подружні ролі, виконувати певні сімейні обов'язки. Втім, через надмірну асиміляцію, постійне перебування разом їм не вдається повноцінно реалізувати такий розподіл, вони можуть впоратися лише з деякими справами. Це призводить до виникнення суперечностей у рольовій сфері. Рівень спілкування в парах високий – чоловік і жінка проводять один з одним дуже багато часу, тому мають змогу краще пізнати кохану людину, побудувати розгорнутий та змістовний комунікативний простір. Проте в зазначеній сфері наявний конфлікт – напевно, незважаючи на прагнення до злиття один з одним, членам подружжя не вистачає особистого простору, почуття свободи, спілкування з оточуючими та вираження власних думок. Рівень розв'язання конфліктів низький, але ця сфера в цілому узгоджена. Ми припускаємо, що, оскільки партнери намагаються стати єдиним цілим, виробити спільний світогляд, спільне бачення ситуацій та подій тощо, то й засоби подолання конфліктів у них також спільні. Вони намагаються не конфліктувати, адже це сприймається обома як болісна подія, що розділяє їх. До своєї сім'ї чоловік і жінка ставляться дуже уважно, турботливо, обережно, адже вони ідентифікують себе з нею, сприймають її як єдиний цілісний простір і зосереджені передусім на сімейній гармонії. Що стосується подружніх обов'язків, то партнери намагаються сумлінно й ретельно їх виконувати, забезпечувати повноцінний та змістовний процес сімейного розвитку, але в цій сфері є певна суперечність. Можливо, через надмірне злиття один з одним, зосередженість лише на коханій людині чоловікові і жінці не вдається повністю розподілити обов'язки між собою та виконати їх, що не відповідає їхнім первинним очікуванням.

Отже, завдяки кількісному аналізу даних ми з'ясували особливості зв'язку, який існує між певним типом спільного наративу і формуванням подружніх стосунків. Результати виявилися цікавими і деякою мірою неочікуваними. З огляду на те що кожний теоретичний доробок обов'язково потребує практичного застосування, останній розділ присвячується викладенню практичних рекомендацій молодим парам, які допоможуть їм оптимізувати міжособистісні взаємини в сім'ї, полегшити адаптацію до подружнього життя на перших його етапах.

РОЗДІЛ 5

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ МОЛОДИМ СІМ'ЯМ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ ПОДРУЖНИХ ВЗАЄМИН

*Де, як не в шлюбі, можна спостерігати приклади
чистої прихильності, справжньої любові, глибокої довіри,
постійної підтримки, взаємного задоволення, поділеної печалі,
зрозумілих зітхань, пролитих разом сліз?*

Дені Дідро

5.1. Тренінгова програма сприяння усвідомленню та оптимізації сімейних стосунків за допомогою спільного наративу

Ця програма буде корисна радше не безпосередньо подружнім парам, а спеціалістам-психологам, які на її основі матимуть змогу підготувати повноцінний комплекс соціально-психологічних тренінгів. Такий комплекс допоможе молодим сім'ям не розгубитися, стикнувшись з першими складнощами подружнього життя, полегшити адаптацію до нього, скоригувати небажані проблемні моменти в міжособистісних стосунках за допомогою сімейного наративу. А тепер ознайомимося із змістом програми.

Мета програми: допомогти подружнім парам усвідомити складнощі в сімейних стосунках та запропонувати шляхи їх подолання через створення спільного наративу.

Кількість учасників: 5-6 подружніх пар (за необхідності для досягнення оптимальних результатів їх кількість можна збільшувати).

Орієнтовний час проведення: 2 години.

Етапи роботи:

I. Висловлювання очікувань

Подружнім парам пропонується озвучити власні очікування стосовно тренінгу – що саме вони б хотіли почути, дізнатися, усвідомити, з чим визначитися, що змінити у стосунках. Бажано робити це в ігровій формі, щоб зняти певне напруження учасників, спонукати їх до більш вільного, спонтанного, сміливого висловлювання власних думок.

II. Особисті уявлення партнерів про стосунки

Чоловік і жінка (кожен окремо) намагаються уявити своє життя і життя партнера у вигляді певних ліній (прямих, хвилястих, звивистих, пунктирних, уривчастих, циклічних тощо) та об'єднати ці лінії таким чином, щоб утворилася схема, яка б символізувала їхні сімейні стосунки. Спочатку це

робиться в уяві, потім партнерам дається можливість зафіксувати зображення на папері. Після цього проводиться обговорення, ставляться запитання для уточнення: як ви вважаєте, чому вийшла саме така схема стосунків? Що вона означає? Які особливості ваших подружніх взаємин втілені в ній? Які елементи схеми вказують на ці особливості? Чи хотіли б ви змінити чи додати якісь елементи до цієї схеми (якщо так, які саме?).

III. Дискусія щодо проблемних зон у стосунках

Члени подружжя обговорюють один з одним складнощі, які виникають у їхніх взаєминах, намагаються виокремити “слабкі місця”, моменти, над якими їм необхідно попрацювати для поліпшення атмосфери в сім’ї. Також вони розмірковують про напрямок, в якому хотіли б рухатися для бажаних змін, що саме вони б воліли сконструювати в них. Коли пари остаточно визначилися з труднощами та відповідними побажаннями, вони по черзі це озвучують, отримуючи одразу зворотний зв’язок з тренером та іншими учасниками групи.

IV. Створення спільного наративу

Партнерам пропонується разом створити історію про власні сімейні стосунки, від їх зародження до планів на майбутнє, але обов’язково з урахуванням певних умов інструкції. Ці умови залежать від того, в який бік чоловік і жінка прагнуть змінити взаємини, яких особливостей бажають їм надати, тобто від необхідного типу спільного наративу.

Наприклад, якщо членам подружжя в стосунках бракує тепла, підтримки та піклування один про одного, не вистачає психологічної близькості, то їм рекомендується створити **нарратив турботи**. Відповідно, їм надається *інструкція*: напишіть історію про ваші стосунки, в якій для вас з партнером на першому місці будуть увага, піклування та допомога один одному, турботливе ставлення до коханої людини.

В ситуаціях, коли партнерам необхідно налагодити подружнє спілкування, підвищити відповідальність за сімейні справи, чіткіше визначитися з рольовим розподілом, усвідомити наявність нових повсякденних обов’язків, вони вибирають **нарратив співпраці**. *Інструкція* до наративу співпраці: напишіть історію про ваші стосунки, в якій ви з партнером будете зосереджені перш за все на досягненні єдиної мети, реалізації спільних планів на майбутнє.

Якщо парі заважає невизначеність у стосунках, не вистачає лідера, партнера з більшою ініціативою або взаємини зайшли в глухий кут і членам подружжя складно визначитися з подальшим напрямком їхнього розвитку, їм знадобиться **нарратив домінування-підпорядкування**. *Інструкція*: напишіть історію про ваші стосунки, в якій один з вас бере на себе ініціативу за

побудову сімейного життя, проявляє більше сміливості в прийнятті рішень і несе відповідальність за них.

У випадку надмірної самостійності членів подружжя, їхньої автономності, відсутності почуття єдності та спільних поглядів у сім'ї їм можна запропонувати створити **нарратив злиття**. *Інструкція:* напишіть історію про ваші стосунки, в якій ви з партнером будете максимально близькі один з одним психологічно, проводитиме багато часу разом, вдало знаходитимете компроміс та прийматимете спільні рішення.

Якщо, навпаки, чоловік і жінка надто асимілюються, мають на все спільну думку, забагато часу проводять лише вдвох, втрачаючи власну особистісну своєрідність, і це починає заважати їм у житті, то в такому випадку їм пропонується створити **нарратив автономії**. *Інструкція:* напишіть історію про ваші стосунки, в якій ви з партнером приділятимете більше уваги своєму приватному життю, більше спілкуватиметеся з друзями та знайомими, матимете можливість проводити вільний час окремо, кожен у власний спосіб.

Члени подружжя спочатку обговорюють ці історії один з одним, намагаються максимально деталізувати їх, а потім записують на папері. Прийнятні будь-які особливості написання історії (від першої або третьої особи, в формі діалогу, гумористичний стиль, автобіографічний опис, елементи казки тощо).

V. Зворотний зв'язок

На завершення тренінгу проводиться обговорення вражень, змін, які відбулися, та їхньої рефлексії. Подружні пари розповідають: чи виправдалися їхні очікування від заняття? Чи вдалося ліпше усвідомити складнощі, які є в їхніх сімейних стосунках? Чи допомогло створення спільного нарративу зрозуміти напрямок руху у розвитку взаємин для досягнення бажаного результату? Чи вдалося реконструювати уявлення про власні подружні стосунки в процесі написання сімейного нарративу? Як вони вважають, які зміни можливі у подружніх стосунках після усвідомлення нових можливостей їхнього розвитку? Бажано занотувати відповіді на важливі для партнерів запитання (кожен для себе вирішує, на які саме), щоб у подальшому вони мали змогу спиратися на них, пам'ятати про отриманий досвід.

Звичайно, одного такого тренінгу недостатньо для того, щоб спонукати значні зміни в подружніх стосунках, сприяти їх оптимізації. Саме тому спеціалістам, які використовуватимуть цю програму, ми рекомендуємо взяти її лише за основу і з часом обов'язково розширити комплекс вправ та завдань для досягнення дієвих результатів.

5.2. Рекомендації молодим подружнім парам: як підготуватися .. до сімейного життя та побудувати гармонійні взаємини

Для молодих подружніх пар, що тільки починають будувати цікавий та насичений яскравими подіями спільний життєвий шлях, важливо отримати відповіді на запитання, які їх цікавлять: як зробити так, щоб перші роки сімейного життя минули без постійних сварок та “з’ясування стосунків”? Як, маючи власні життєві принципи, органічно поєднати їх у спільні подружні уявлення? Як навчитися приймати партнера таким, яким він є – з його перевагами та недоліками? Як пристосуватися до спільного середовища з новими обов’язками і відповідальністю? Спробуємо відповісти на ці та інші запитання у формі певних рекомендацій для молодих сімей, водночас підсумовуючи матеріали нашого дослідження.

1. Після документального оформлення шлюбу життя не закінчується, а тільки починається! Так, тепер вас двоє (а можливо, скоро буде троє), але від цього повсякденність стає цікавішою та змістовно насиченою. Не бійтесь вносити різноманітність у повсякденність – разом вчіться чомусь новому, відкривайте для себе нові враження та почуття, вибирайте цікаві способи дозвілля, і тоді побут не позначиться негативно на ваших стосунках.

2. Коли відчуваєте, що всередині “накипіло”, емоційне напруження ось-ось досягне критичної точки, не поспішайте “скидати” всі негативні емоції та переживання на кохану людину. Спробуйте зрозуміти, що їй/йому також складно і, можливо, так само доводиться ледве стримувати себе. Спрямуйте свою деструктивну енергію в інше русло: вийдіть хоча б ненадовго на прогулянку, бажано на природі (ліс, річка, озеро, парк), увімкніть у телефоні або плеєрі улюблену музику – більшості людей вона допомагає розслабитися, відволіктися, заспокоїтися. Головне пам’ятати: сказане слово вже не повернеш, а руйнівна емоційна його сила може заподіяти шкоди коханій людині.

3. Визначіться з власними життєвими пріоритетами, тобто що для вас важливіше: робота чи сім’я? Звичайно, все це можна гармонійно поєднувати, збалансувавши зусилля і час, але рано чи пізно настає момент, коли доводиться нахилити терези в один бік. Відповідно, чим більше приділятимете увагу одній сфері, тим менше залишиться сил і часу на іншу. Втім, якщо це свідомий вибір, то долати його наслідки значно легше. Уявіть собі: якщо ви оберете сім’ю, у вас будуть щасливі дружина і діти, багато й цікаво проведеного разом часу, відчуття сімейного тепла та підтримки, але матимете менше коштів на матеріальне забезпечення сім’ї. Чи буде це так критично? Натомість, якщо поставити на перше місце кар’єру, ви матимете

велику зайнятість на роботі, будете втомлюватися, менше часу приділятимете сім'ї, але з грошима проблем не буде. Що оберете ви?

4. Довіра один до одного – вкрай важлива складова успішного та злагодженого конструювання стосунків. Намагайтесь підтримувати і розвивати її! Не приховуйте один від одного як біль, розчарування, прикрощі, так і найсвітліші і найрадісніші моменти в житті. Діліться враженнями, особистими переживаннями, підтримуйте один одного, адже завдяки цьому ви подолаєте вагання і страхи, різні психологічні бар'єри, що сприятиме успішному конструюванню спільного сімейного простору.

5. Якщо ви ще не одружені, не поспішайте офіційно оформлювати стосунки за відсутності готовності до цього. Якщо ж відчуваєте необхідність розвитку, певний “застій”, бажання рухатися далі, то не слід затягувати укладення шлюбу. Багато складнощів виникають саме тому, що партнери недостатньо впевнені у своєму рішенні, мало його аналізують або зважилися взяти шлюб через зовнішній тиск (батьків, друзів, родичів). Пам'ятайте: це ваша сім'я, і лише ви вдвох за неї відповідальні. На жаль, шлюби, які укладаються надто швидко, часто так само швидко розпадаються. Трапляються випадки, коли чоловік і жінка тривалий час живуть разом як подружжя і, не наважившись офіційно оформити стосунки, розходяться. Вибір тільки за вами.

6. Не варто ідеалізувати сімейне життя. Часто, начитавшись художніх книжок, надивившись романтичних мелодрам, партнери уявляють зовсім по-іншому подружні стосунки. Але життя є життя, і в ньому можуть траплятися різні, часто неочікувані події. Налаштовуйте себе на краще, але враховуйте можливість негативних моментів. Повірте, не буває ідеальних стосунків, труднощі виникають завжди – у когось більші, у когось менші, але боятися їх не слід. З часом у вас з'явиться достатній життєвий досвід і вирішувати складні життєві ситуації вам буде значно простіше.

7. Пам'ятайте про те, що ви з чоловіком (жінкою) зовсім різні люди. Вас виховували різні батьки за різними принципами, ви ходили до різних шкіл, спілкувалися з різними друзями. А тепер ви разом. Не очікуйте, що почуття спільності інтересів, життєвих переконань, уявлення та сприйняття у вас одразу будуть спільними – для плетення подружнього “мережива” потрібен час. Стрічка за стрічкою, вузлик за вузликом, візерунок за візерунком ви будете плести мереживо спільного подружнього життя, поєднуючи в ньому особисті погляди, цілі, ідеї. З часом ви помітите, що у вас з дружиною (чоловіком) дедалі частіше виникають схожі думки і почуття.

8. Не бійтеся конфліктувати, але робіть це свідомо. Спробуйте не піддаватися емоціям, а суперечки використовуйте як можливість подолання

проблемних моментів, узгодження рішень, формування спільних поглядів, позитивних змін. Конфлікт, в якому вдалося уникнути взаємних обвинувачень та уважно вислухати партнера, зазвичай сприяє розвитку стосунків, їхньому якісному переходу на новий, вищий рівень. Водночас голосні сварки та бурхливе “з’ясування стосунків” ні до чого, крім зіпсованих нервів та настрою, не призведуть.

9. Ви маєте повне право на особистий простір. Не переймайтеся, якщо раз на два тижні ви провели вечір з друзями без коханої людини, хай вас не мучить відчуття провини. Ви ж не любите її менше, правда? Натомість, завдяки таким дружнім зустрічам з’являється можливість відволіктися від домашніх справ, відновити сили та почерпнути енергії для подальшого сімейного життя. Те саме стосується приділення уваги власним хобі, зовнішності, іншим особистим невідкладним справам. Не варто замикати себе в подружньому просторі, обмежувати контакти з навколишнім світом, а потім від цього страждати, ще й звинувачувати у цьому кохану людину.

10. Не забувайте відпочивати! Так, у шаленому темпі повсякденного життя складно виділити хоча б кілька годин для відпочинку; до того ж вам доводиться перелаштовуватися, взявши на себе нові, подружні, обов’язки. Проте це не привід доводити себе до повного виснаження. Перш за все з’ясуйте, які спільні з коханою людиною захоплення ви маєте і як можете проводити разом вільний час. А потім – все у ваших руках! Отримуйте задоволення від сімейного дозвілля, ці моменти, як правило, наповнюють теплом і радістю, надихають на нові діла.

11. Початок спільного життя – це не привід забувати про романтичний період у ваших стосунках. Навпаки, як засвідчили результати нашого дослідження, чоловікові і жінці дуже бракує тих “душевних” моментів, коли почуття тільки починали зароджуватися. Не втрачайте їх! Намагайтеся хоч інколи влаштовувати приємні несподіванки один одному, романтичні вечері в ресторані, гуляти вдвох у вечірньому парку. Неможливо, скажете ви? Немає часу, можливості, сил? Ні, можливо, якщо є велике бажання.

12. Створюйте сімейні традиції та звички, які будуть зміцнювати стосунки у вашій парі. Різні специфічні фрази та висловлювання, святкування певних дат та річниць, періодичне відвідування пам’ятних місць, перегляд фотоальбому зі спільними фото, що навіюють прекрасні спогади, – все це зробить ваше життя цікавим і різноманітним. Такі моменти допомагають відчути єдність з партнером, швидше адаптуватися до подружнього життя, роблять його змістовним і яскравим, сприяють збереженню свіжості почуттів.

13. Якщо ви справді кохаєте свою дружину (чоловіка), спробуйте знайти спільну мову з її батьками. Пам’ятайте, що непорозуміння, а тим паче

конфлікти з ними завдаватимуть болю коханій вами людині. Не обов'язково бути з ними найкращими друзями, зовсім ні! Проте розуміти, що ви одна сім'я, все ж варто. Запропонуйте їм свою допомогу, вислухайте, коли це потрібно, запросіть у гості – такі моменти допоможуть поступово сформувати довіру батьків до вас, гарне ставлення, сприятимуть налагодженню приязного спілкування в родині.

14. Відповідальність за сім'ю – це не так страшно, як часто нам видається. Звичайно, тепер ви не одні, тому ритм і стиль життя дещо змінюються, але це не критично. Спробуйте розслабитися і не хвилюватися з цього приводу, подумайте про свого партнера (як ви його цінуєте і кохаете), які щасливі та цікаві події чекають на вас попереду, і не помітите, як почнете отримувати задоволення від, на перший погляд, “важкого тягара”. З часом нові обов'язки стануть звичними і ви вже не витратите на них так багато життєвих сил.

15. Не забувайте про важливість інтимного життя для подружніх стосунків. Підтримувати його на бажаному рівні – не тільки реально, а й вкрай необхідно. Залишайте деякий час лише для вас двох, це ж не дуже складно, правда? Створіть романтичну атмосферу, забудьте тимчасово про труднощі на роботі, присвятіть всю свою увагу коханій людині. Адже в сімейних парах, в яких інтимні стосунки відсуваються на другий план, згодом виникають проблеми, які в кінцевому підсумку призводять до розпаду сім'ї.

16. Якщо ваша подружня пара морально та матеріально готова до народження дитини – не відкладайте цю подію, аргументуючи тим, що “це невчасно” (відбувається кар'єрне зростання, ремонт в оселі, батьки проти, складне соціально-політичне становище в країні і т. ін.). Спробуйте усвідомити – з таким підходом ніколи не буде вчасно, вам завжди щось заважатиме. Тому якщо є здоров'я, достатнє матеріальне забезпечення і гармонійні стосунки з партнером, подумайте про поповнення сім'ї.

17. Часто партнери в ході дослідження відзначали, що для них важливі не лише гарні слова про кохання, а реальні дії – тільки вони виявляють справжнє ставлення людини до тебе. Не забувайте про увагу один до одного і турботу. Поцікавтеся, чи тепло вдяглася дружина, чи добре поснідав чоловік, не лінуйтеся зайвий раз обійняти і поцілувати, посміхнутися, зателефонувати і спитати, як справи тощо. Всі ці, на перший погляд, дрібні прояви піклування добре зміцнюють стосунки, роблять їх теплішими, а чоловіка і жінку – ближчими один до одного.

18. Перспективне планування допоможе вам обом бути впевненішими в завтрашньому дні, бачити майбутні позитивні зміни у стосунках, разом чекати на певні важливі та цікаві події. Тож спробуйте не обмежувати себе

лише найближчими планами, адже навіть якщо заплановане не вдасться здійснити, сам процес досягнення єдиної мети сприятиме узгодженню і гармонізації ваших з партнером особистих переконань, появі спільних сімейних цілей.

19. Не забувайте дякувати один одному без особливо важливих приводів. Наприклад, за те, що кохана людина поряд з вами, що вона підтримує і допомагає у необхідні моменти, що проявляє витримку, терпіння і розсудливість навіть у складних суперечках тощо, тобто наголошуйте на сильних якостях партнера, які ви поважаєте і цінуєте. Вдячність зазвичай надає членам подружжя сил і натхнення, спонукає до подальших вчинків, приємних для “другої половинки”.

20. І останнє (на теперішній момент, ми залишаємо цей перелік відкритим, даючи можливість читачам самостійно додавати до нього набуті завдяки власному досвіду рекомендації). Не впадайте в крайнощі, намагайтесь дотримуватися певного балансу в подружніх стосунках. Адже піклування, близькість, підтримка – це добре, проте коли партнери повністю асимілюються, не можуть жити і діяти окремо один від одного, то виникають певні складнощі. Те саме стосується особистого простору: не відмовляйтесь від нього, насолоджуйтесь життям і поза сім’єю, але якщо ви будете проводити без партнера багато часу, то ризикуєте надто відокремитися від нього і втратити довірчість у стосунках. Не треба перебільшувати або применшувати значущість жодної із сімейних сфер подружнього життя, і тоді формуватиметься необхідний баланс у стосунках.

ПІСЛЯМОВА

Плетення подружнього мережива з особистих історій чоловіка і жінки – процес складний і тривалий, проте цікавий і творчий. Молоді пари мають можливість поринути у світ взаємного пізнання, відкривати для себе нові, часом несподівані, якості в коханій людині, творити спільний сімейний простір, зміцнювати та розвивати довіру один до одного, здатність до взаєморозуміння. Безперечно, час від часу виникають проблеми, які потребують уваги членів подружжя та ефективного розв'язання, але саме вони загартовують партнерів, збагачуючи їх досвідом, сприяють досягненню якісно нового рівня розвитку стосунків. Тому не варто остерігатися конфліктів, важливо лише навчитися успішно їх долати.

В монографії ми спробували зібрати максимально різні за змістом матеріали, щоб якомога докладніше окреслити багатогранні аспекти подружнього життєконструювання. До яких загальних висновків ми дійшли? Почнемо з того, що сімейний наратив може виступати засобом конструювання подружніх стосунків, що допомагає формуванню певних якостей в міжособистісних взаєминах. Зокрема, наратив домінування-підпорядкування сприяє цілеспрямованому процесу побудови стосунків, в якому один із партнерів визначає напрямок їхнього розвитку, проявляє більше ініціативи у творенні спільного життя. За допомогою наративу автономії виявляються розбіжності в багатьох сімейних сферах, недостатнє бажання партнерів бути разом, розв'язувати спільно наявні проблеми, що призводить до втрати відчуття єдності сімейною парою. Завдяки наративу співпраці взаємини стають більш цілеспрямованими, молоді пари проявляють активність і наполегливість у їх побудові. Наратив турботи сприяє формуванню відданості членів подружжя сімейним справам та коханій людині. Стосунки конструюються у піклуванні та взаєморозумінні, спільності уявлень чоловіка і жінки щодо процесу сімейної життєпобудови. Наратив злиття виявляє в сімейних стосунках обмеження свободи партнерів та пригнічення їхньої особистісної своєрідності, рішучості у подоланні проблем.

Встановлено, що сімейне життєконструювання залежить від типу сім'ї. Так, у сім'ях неодружених пар воно відбувається активно та динамічно, із прагненням нових яскравих вражень та особистісного зростання, але мінливо, без чіткого напрямку розвитку. Чоловік і жінка часто звертають увагу на “казковість” та романтичність моменту знайомства, радісний захват від почуттів, проте лише половина досліджуваних пар планують укласти шлюб, тому в їхніх спільних історіях переважно висвітлюється найближча перспектива. Процесу сімейної життєпобудови подружніх пар, що

перебувають у шлюбі, притаманний поступальний цілеспрямований розвиток. Члени подружжя серйозно налаштовані стосовно один одного і взаємини конструюються в атмосфері підтримки, стабільності, затишку та прагненні ідеалізації сімейного життя. Чоловік і жінка більше орієнтуються на набутий досвід і традиції попередніх поколінь, намагаються зберегти найдорожчі сімейні цінності. Проте часто стосунки настільки зосереджуються навколо побутових справ, що втрачається романтика, і тоді життєконструювання спрямовується на пошук способів підтримки почуттів. Конфліктні ситуації сприймаються молодими парами адекватно і виконують функцію оновлення та “розрядки” в стосунках.

Ми виявили цікаві відмінності в сімейному життєконструюванні пар з різним терміном спільного життя. Чоловік і жінка з однорічним стажем конструюють взаємини більш активно, енергійно, за визначеним напрямком розвитку, а партнери з п'ятирічним терміном зосереджують увагу на піклуванні та допомозі один одному, повсякденних сімейних справах. Наявність дитини, як підтвердив метод кейс-стаді, також певним чином впливає на процес сімейної життєпобудови. В подружній парі з дитиною він здійснюється більш цілеспрямовано та сміливо.

Що можна побажати молодим парам, читачам цієї книги, які тільки-но розпочинають конструювати своє майбутнє? Кохайте щиро, будьте відвертими, намагайтесь вислухати і зрозуміти партнера, проводьте якомога більше вільного часу разом, особистісно зростаєте і збагачуйте своє подружнє життя. Тоді сімейний наратив вашого спільного життєвого шляху неодмінно виплітатиметься гарним візерунчастим мереживом.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абульханова-Славская К. А.* Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. *Алексеева Л. С.* Представления супругов о семье в юридически значимом развитии отношений в браке: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.06 “Юридическая психология” / Алексеева Л. С. – М., 1984. – 24 с.
3. *Алешина Ю. Е.* Цикл развития семьи: исследования и проблемы / Ю. Е. Алешина // Вестник Московского университета (Серия 14 “Психология”). – 1987. – № 2. – С. 60–72.
4. *Алиева С. В.* Профилактика семейной дезадаптации как аспект социально-педагогической деятельности [Электронный ресурс] / С. В. Алиева // Сборник научных статей. – К. : Киевский университет им. Бориса Гринченко, 2009. – Режим доступа до збірника: <http://www.psyh.kiev.ua/>
5. *Андерсен-Уоррен М.* Драматерапия / М. Андерсен-Уоррен, Р. Грейнджер ; [пер. с англ. А. И. Копыгина]. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
6. *Барт Р.* Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М. : Прогресс-Универс, 1994. – 616 с.
7. *Бибчук М. А.* Избранные техники семейной реконструкции / М. А. Бибчук, О. В. Дианова // Семейная психология и семейная терапия. – М., 2002. – №1. – С. 114–120.
8. *Бергер П.* Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
9. *Бондаренко А. Ф.* Вопросы к автору Этического персонализма [Электронный ресурс] / А. Ф. Бондаренко. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.prof-bondarenko.kiev.ua/training-psychologists/questions-to-author-of-ethical-personalism>.
10. *Бондаренко А. Ф.* Понятийный тезаурус этического персонализма как русской традиции в психотерапии [Электронный ресурс] / А. Ф. Бондаренко // Журнал практикующего психолога. – 2005. – Вып. 11. – С. 39–48. – Режим доступа до статті: <http://www.personalism.kiev.ua/data/conceptual.pdf>.
11. *Борисенко З. Т.* Психологічні особливості імперативних та діалогічних впливів батьків на підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / З. Т. Борисенко; Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

12. *Березко І. В.* Наратив майбутнього як складова автонаративу та його місце у структурі розуміння та інтерпретації власного досвіду особистістю / І. В. Березко // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика; за ред. Н. В. Чепелєвої. – К.: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – Т. 2. – Вип. 6. – С. 90–105.
13. *Бреусенко-Кузнєцов О. А.* Казкотерапія: теоретичні основи і застосування в освіті та соціальній роботі [Електронний ресурс] / О. А. Бреусенко-Кузнєцов // Наук. студ. із соц. та політ психол.: зб. статей; АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.]. – К.: Міленіум, 2008. – Вип. 20 (23). – Режим доступу до статті: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nssp/2008_20/Breusenko_Kuznetsov.htm.
14. *Брокмейер Й.* Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – 2000. – №3. – С. 29–42.
15. *Брунер Дж.* Жизнь как нарратив / Дж. Брунер // Постнеклассическая психология. – 2005. – №1. – С. 9–30.
16. *Варга А. Я.* Семейные мифы в практике системной семейной психотерапии / А. Я. Варга // Журнал практического психолога. – 2001. – №1/2. – С. 65–77.
17. *Висоцький В. М.* Поширеність подружньої дезадаптації, чинники її ризику в осіб, що беруть шлюб, та їх психопрофілактика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 19.00.04 “Медична психологія” / В. М. Висоцький; Харк. мед. акад. післядиплом. освіти. – Х., 2006. – 18 с.
18. *Вознесенская Е. Л.* Арт-терапевтические технологии в формировании зрелых мужских и женских феноменов “Я” в пространстве внутренней сказки / Е. Л. Вознесенская // Простір арт-терапії: можливості та перспективи. – К.: КИТ, 2005. – С. 33–44.
19. *Вознесенська О. Л.* Гуманізація стосунків між поколіннями: досвід сімейної арт-майстерні / О. Л. Вознесенська, М. Ю. Сидоркіна // Наук. студ. із соц. та політ. психол.: зб. статей; АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.]. – К.: Міленіум, 2007. – Вип. 17 (20). – С. 19–27.
20. *Вознесенская Е. Л.* Пленница дракона глазами драматерапевта / Е. Л. Вознесенская // Психодрама и современная психотерапия. – 2008. – №3. – С. 27–41.

21. *Вознесенська О. Л.* Арт-терапія сім'ї / О. Л. Вознесенська // Психолог. – 2005. – №10. – С. 9–14.
22. *Выготский Л. С.* История развития высших психических функций / Л. С. Выготский // Собр. соч.: в 6 т. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 3. – 370 с.
23. *Выготский Л. С.* Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М. : Смысл ; Эксмо, 2005. – 1136 с.
24. *Головаха Є. І.* Показники стилю життя особистості / Є. І. Головаха, Н. В. Паніна // Життєтворчість особистості: концепція, досвід, проблеми : [науково-метод. зб. / за ред. канд. іст. наук І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен]. – Запоріжжя : Хортицьк. навч.-реабілітац. багатопроф. центр, 2006. – С. 180-192.
25. *Горностай П. П.* Життєві ролі та життєтворчість / П. П. Горностай // Наук. студ. із соц. та політ. психології. – К., 2002. – Вип. 5(8). – С. 81–91.
26. *Горностай П. П.* Сильная женщина, слабый мужчина? (Семейные игры и сценарии) / П. П. Горностай // Наук. студ. із соц. та політ. психол. : зб. статей / АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології ; [редкол. : С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.]. – К. : Міленіум, 2005. – Вип. 9 (12). – С. 13-14.
27. *Горностай П. П.* Психология личности: словарь-справочник / П. П. Горностай, Т. М. Титаренко (ред.). – К. : Рута, 2001. – 87 с.
28. *Де Гольжак В.* История в наследство: семейный роман и социальная траектория / В. Де Гольжак ; [пер. с фр. И. К. Масалкова]. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2003. – 233 с.
29. *Денисенко Ю.* Фактори формування особистісної ідентичності в сучасній сім'ї / Ю. Денисенко // Соціальна психологія. – 2008. – № 2. – С. 124-131.
30. *Джерджен К. Дж.* К культурно-конструкционистской психологии / К. Дж. Джерджен // Социальный конструкционизм: знание и практика : сб. статей [пер. с англ. А. М. Корбута] ; под общ. ред. А. А. Полонникова. – Мн : БГУ, 2003. – С. 32–66.
31. *Джерджен К. Дж.* Социальная психология как история / К. Дж. Джерджен // Социальная психология: саморефлексия маргинальности : хрестоматия / [ред.-сост. Е. В. Якимова]. – М. : ИНИОН, 1995. – 252 с.
32. *Джерджен К. Дж.* Социальный конструкционизм: знание и практика / К. Дж. Джерджен ; [сб. статей / пер. с англ. А. М. Корбута] ; под общ. ред. А. А. Полонникова. – Мн : БГУ, 2003. – 232 с.

33. *Дідук І. А.* Взаємини між дітьми в сім'ї як чинник їх психосоціального розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / І. А. Дідук ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2001. – 20 с.
34. *Донченко О. А.* Психофрактальний принцип життєтворчості / О. А. Донченко // *Життєтворчість особистості: концепція, досвід, проблеми*: [науково-метод. зб. / за ред. канд. іст. наук І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. – Запоріжжя : Хортицьк. навч.-реабілітац. багатопроф. центр, 2006. – С. 352–376.
35. *Донченко О. А.* Психофрактал як категорія педагогіки ненасильства / О. А. Донченко // *Шлях освіти*. – 2003. – №4. – С. 8-12.
36. *Духніч О. Є.* Етнокультурні чинники наративного самоконституювання та взаємної ідентифікації слов'ян та кримських татар : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 “Соціальна психологія; психологія соціальної роботи” / О. Є. Духніч ; Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – К., 2009. – 20 с.
37. *Єрмаков І. Г.* Моделі життя особистості в контексті теорії життєтворчості / І. Г. Єрмаков, Д. О. Пузіков // *Життєтворчість особистості: концепція, досвід, проблеми* : [наук.-метод. зб. / за ред. канд. іст. наук І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен]. – Запоріжжя : Хортицьк. навч.-реабілітац. багатопроф. центр, 2006. – С. 192–212.
38. *Єхалова Л. В.* Прояви автономності в дитячому віці / Л. В. Єхалова // *Соціальна психологія*. – 2006. – №6 (20). – С.147–152.
39. *Єхалова Л. В.* Психологічний клімат родини і психічний розвиток дитини / Л. В. Єхалова // *Соціальна психологія*. – 2005. – № 5 (13). – С.137–143.
40. *Ещенко Н. Д.* Техника безпеки в арт-терапії / Н. Д. Ещенко // *Шкільний психолог*. – 2006. – № 10. – С. 4–7.
41. *Жорняк Е. С.* Нарративная психотерапия: от дебатов к диалогу / Е. С. Жорняк // *Московский психотерапевтический журнал*. – 2001. – № 3. – С. 91–124.
42. *Закус О. І.* Вплив соціально-психологічних факторів на вибір партнера для створення сім'ї [Електронний ресурс] / О. І. Закус // *Зб. наук. праць; Ін-т психол. і соц. педагогіки Київського ун-ту ім. Бориса Грінченка ; Моск. гуманіт. пед. ін-т*. – Вип. 3. – К. : М., 2010. – Режим доступу до статті: <http://www.psych.kiev.ua/>.
43. *Злобіна О. Г.* Особистість як суб'єкт життєздійснення / О. Г. Злобіна

- // Життєтворчість особистості: концепція, досвід, проблеми : [наук.-метод. зб. / За ред. канд. іст. наук І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен]. – Запоріжжя : Хортицьк. навч.-реабілітац. багатопроф. центр, 2006. – С. 159–169.
44. *Знаков В. В.* От психологии субъекта к психологии человеческого бытия / В. В. Знаков // Теория и методология психологии: постнеклассические перспективы. – М. : Ин-т психологии РАН. – 2007. – С. 330–351.
 45. *Івасюк Ю. Б.* Соціальна відповідальність як фактор стабілізації шлюбно-сімейних відносин / Ю. Б. Івасюк // Соціальна психологія. – К. : Український центр політичного менеджменту. – 2009. – № 1. – С. 145–154.
 46. *Ільїн В. І.* Драматургия качественного полевого исследования / В. И. Ильин. – СПб. : Интерсоцис, 2006. – 256 с.
 47. *Ільчишин Н. О.* Подружжя зрілості як чинник стабільності подружніх стосунків та задоволеності шлюбом / Н. О. Ільчишин : зб. матер. конф. “Соціально-психологічний вимір розвитку сім’ї” / Ін-т соц. та політ. психології АПН України, 14–15 травня 2008 р. – К., 2008. – С. 73–80.
 48. *Ісаєнко О. С.* Агресія в системі комунікації “мати–дитина” як фактор соціальної дезадаптованості молодших школярів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 “Соціальна психологія; психологія соціальної роботи” / О. С. Ісаєнко ; Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – К., 2007. – 241 с.
 49. *Каденко О. А.* Подружжя дезадаптація та позашлюбні сексуальні зв’язки. Причини, механізми формування, прояви, психокорекція та психопрофілактика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мед. наук : спец. 19.00.04 “Медична психологія” / О. А. Каденко; Харк. мед. акад. післядиплом. освіти. – Х., 2007. – 32 с.
 50. *Калина Н. Ф.* Лингвистическая психотерапия / Н. Ф. Калина. – К. : Ваклер, 1999. – 282 с.
 51. *Калмыкова Е. С.* Нарратив в психотерапии: рассказы пациентов о личной истории / Е. С. Калмыкова, Э. Мергенталер // Психологический журнал. – 1998. – Т.19. – № 5. – С. 97–103.
 52. *Квале С.* Исследовательское интервью / С. Квале. – М. : Смысл, 2003. – 301 с.
 53. *Келли Дж.* Теория личности: психология личных конструктов / Дж. Келли. – СПб. : Речь, 2000. – 249 с.
 54. *Кляпець О. Я.* Підготовка молоді до подружнього життя: метод. рекомендації / О. Я. Кляпець, Т. О. Ларіна. – К. : Міленіум, 2009. – 104 с.

55. *Кляпець О. Я.* Постановка життєвого завдання як чинник подолання сімейної кризи / О. Я. Кляпець // Соціальна психологія. – 2008. – № 6. – С. 139–147.
56. *Кляпець О. Я.* Чинники формування життєвих завдань особистості, пов'язаних із шлюбом та сім'єю / О. Я. Кляпець // Наук. студ. із соц. та політ. психол. : зб. статей; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології ; [редкол. : С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.]. – К. : Міленіум, 2009. – Вип. 22 (25). – С. 123–132.
57. *Кляпець О. Я.* Шлюбно-сімейні домагання особистості як спосіб створення нею власного майбутнього / О. Я. Кляпець // Соціальна психологія: український науковий журнал. – К. : Український центр політичного менеджменту. – 2007. – №5. – С. 149–156.
58. *Кондрацька Л. В.* Сімейні конфлікти як фактор емоційного вигорання у підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Л. В. Кондрацька ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2009. – 16 с.
59. *Конструктивистский* подход в социальной психологии и его специфика / Янчук В. А. // Введение в современную социальную психологию. – Минск: АСАР, 2005. – С. 148-161.
60. *Копотун М. М.* Наратив як засіб дослідження особливостей життєвого цілепокладання / М. М. Копотун // Соціальна психологія. – 2008. – № 5. – С. 170–179.
61. *Копытин А. И.* Системная арт-терапия / А. И. Копытин. – СПб. : Питер, 2001. – 224 с.
62. *Кошова І. В.* Суб'єктивна інтерпретація ситуацій як чинник міжособистісних конфліктів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 “Соціальна психологія; психологія соціальної роботи” / І. В. Кошова ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2008. – 21 с.
63. *Крайчинська В. А.* Суб'єктивні та об'єктивні соціально-психологічні настановлення щодо інших як ресурс гуманізації стосунків між поколіннями / В. А. Крайчинська // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / АПН України, Ін-т соц. та політ. психології; [редкол. : С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.]. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 17 (20). – С. 110–119.
64. *Кутсар Д. О.* О характерах супругов в связи с некоторыми показателями атмосферы общения в конфликтной семье / Д. О. Кутсар // Психология семьи; [редактор-составитель Д. Я.

- Райгородский.] – Самара : Изд. дом “БАРАХ-М”, 2002. – С. 505–512.
65. *Кутузова Д. А.* “Быть семьей”: взгляд с точки зрения социального конструкционизма. Обзор работ Л. Беллы и ее сотрудников / Д. А. Кутузова [Электронный ресурс] // Постнеклассическая психология. Социальный конструкционизм и нарративный подход. – 2005. – № 1(2). – С. 72-92. – Режим доступа до статті: http://narrativepsy.narod.ru/num1-2005_72.html.
66. *Левкович В. П.* Социально-психологический подход к изучению супружеских конфликтов / В. П. Левкович, О. Э. Зуськова // Психологический журнал. – 1985. – Т. 6. – № 3. – С. 126–137.
67. *Левкович В. П.* Методика диагностики супружеских отношений / В. П. Левкович, О. Э. Зуськова // Вопросы психологии. – 1987. – № 4. – С. 128–134.
68. *Маделунг Э.* Место системно-ориентированной психотерапии Берта Хеллингера в спектре краткосрочных методов терапии / Э. Маделунг // Практика семейной расстановки: системные решения по Берту Хеллингеру ; сост. Г. Вебер ; [пер. с нем. И. Д. Беляковой]. – М. : Международный институт консультирования и системных решений, Высшая школа психологии, 2004. – С. 52–61.
69. *МакАдамс Д. П.* Психология жизненных историй / Д. П. МакАдамс // Методология и история психологии. – 2008. – Т. 3. – Вып. 3. – С. 135–166.
70. *Малая выборка* [Электронный ресурс] / Выборочный метод // Статистика. – Режим доступа до ресурсу: <http://works.tarefer.ru/75/100055/index.html>.
71. *Марченко В. Г.* Подружня дезадаптація при органічному розладі особистості у жінок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мед. наук : спец. 19.00.04 “Медична психологія” / В. Г. Марченко / Харк. мед. акад. післядиплом. освіти. – Х., 2006. – 33 с.
72. *Мид Дж. Г.* Избранное: сб. переводов / Дж. Г. Мид / РАН; ИНИОН. Центр социал. научн.-информ. исследований. Отд. социологии и социал. психологии; [сост. и переводчик В. Г. Николаев; отв. ред. Д. В. Ефременко]. – М. – 2009. – 290 с.
73. *Мінухін А. С.* Причини, умови розвитку та психотерапія сексуально-поведінкової дезадаптації молодого подружжя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук : спец. 19.00.04 “Медична психологія” / А. С. Мінухін ; Харк. мед. акад. післядиплом. освіти. – Х., 2008. – 20 с.

74. *Мистецтво життєтворчості особистості*: [наук.-метод. посіб. : у 2 ч.] / Редкол. : В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков та ін. – К. : ІЗМН, 1997. – Ч. 1: Теорія і технологія життєтворчості. – 392 с.
75. *Можейко М. А.* Классика-неклассика-постнеклассика / Грицанов А., Румянцева Т., Можейко М. // История философии: Энциклопедия. – Мн. : Интерпрессервис; Книжный дом, 2002. – 1376 с.
76. *Морено Я.* Психодрама / Я. Морено; [пер. с англ. Г. Пимочкиной, Е. Рачковой]. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. – 528 с.
77. *Москаленко В. Д.* Когда любви слишком много: профилактика любовной зависимости / В. Д. Москаленко. – М. : Психотерапия, 2006. – 224 с.
78. *Назарук О. М.* Вікові особливості розуміння особистого досвіду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / О. М. Назарук ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 22 с.
79. *Олейник Ю. Н.* Исследование уровней совместимости в молодой семье / Ю. Н. Олейник // Психологический журнал. – 1986. – № 2. – С. 59–67.
80. *Олифирович Н. И.* Психология семейных кризисов / Олифирович Н. И., Зинкевич-Куземкина Т. А., Велента Т. Ф. – СПб. : Речь, 2006. – 360 с.
81. *Поттер Г. З.* Подружня дезадаптація та психотерапія при демонстративному розладі особистості у жінок: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук : спец. 19.00.04 “Медицина психологія” / Г. З. Поттер ; Харк. мед. акад. післядиплом. освіти. – Х., 2006. – 20 с.
82. *Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии* : учеб. пособие / Балин В. Д., Гайда В. К., Горбачевский В. К. и др.; под общ. ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. – СПб. : Питер, 2000. – 560 с.
83. *Проблеми психологічної герменевтики*: монографія; [за ред. Н. В. Чепелевої]. – К. : Міленіум, 2004. – 276 с.
84. *Психологія і педагогіка життєтворчості*; [за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, В. О. Тихоновича]. – К. : ІЗМН, 1996. – 792 с.
85. *Пузанова Ж. В.* Нарративный анализ: понятие или метафора? / Ж. В. Пузанова, И. В. Троцук // М. : Социология, 2003. – № 17. – С. 56–83.
86. *Пучкова Л. Л.* Стилї організації подружнього життя представників творчих професій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 “Соціальна психологія; психологія

- соціальної роботи” / Л. Л. Пучкова ; Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – К., 2005. – 20 с.
87. *Разумова И. А.* Время в семейном историческом нарративе / И. А. Разумова // Потаенное знание современной русской семьи. Быт. Фольклор. История. – М. : Индрик, 2001. – С. 241–245.
88. *Рождественская Е. Ю.* Нарративная идентичность в автобиографическом интервью / Ю. Е. Рождественская // Социология: методология, методы, математическое моделирование. – 2010. – № 30. – С. 5–26.
89. *Розенталь Г.* Реконструкция рассказов о жизни: принципы отбора, которыми руководствуются рассказчики в биографических нарративных интервью / Г. Розенталь // Хрестоматия по устной истории. – СПб., 2003. – С. 322–356.
90. *Сапогова Е. Е.* Микросоциум семьи и семейный нарратив как психологическая основа культурного социогенеза / Е. Е. Сапогова // Индивидуальные и стилевые особенности личности; отв. ред. Т. Ю. Синченко, В. Г. Ромек. – Ростов-на-Дону : ЮРГИ, 2002. – С. 177–190.
91. *Сапогова Е. Е.* Поэтика автобиографии: к анализу мотивов субъективных нарративов в психологическом консультировании / Е. Е. Сапогова // Тезисы Всероссийской научно-практич. конф. “Развивающийся человек в пространстве культуры: психология гуманитарного знания” / Тульский государственный университет, 26–27 октября 2004 г. ; под ред. Е. Е. Сапоговой. – Тула : ТулГУ, 2004. – С. 227–233.
92. *Сапогова Е. Е.* Семейный нарратив как прецедентный текст для ребенка / Е. Е. Сапогова // Социокультурная герменевтика: проблемы и перспективы: материалы междунар. научно-практ. конф. “Социокультурная герменевтика: теоретико-методологическое обоснование в контексте развития толерантности” / Кемеровский государственный университет, 10–15 января 2002 г. – Кемерово : Графика, 2002. – С. 97–101.
93. *Сарбин Т. Р.* Нарратив как базовая метафора для психологии / Т. Р. Сарбин // Постнеклассическая психология. – 2004. – № 1. – С. 6–28.
94. *Сатир В.* Психотерапия семьи / В. Сатир. – СПб. : Речь, 2000. – 284 с.
95. *Семьонкіна І. А.* Подружня дезадаптація при порушенні функції сім’ї та її психологічна корекція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.04 “Медицина психологія” / І. А. Семьонкіна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 19 с.

96. *Сидоркіна М. Ю.* Спільна художня творчість як чинник гармонізації сімейних стосунків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 “Соціальна психологія, психологія соціальної роботи” / М. Ю. Сидоркіна ; Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – К., 2011. – 20 с.
97. *Сизанов А. Н.* Познай себя: тесты, задания, тренинги, консультации / А. Н. Сизанов. – Мн : Польша, 2001. – 590 с.
98. *Слепкова В. И.* Практикум по психологической диагностике семейных отношений / В. И. Слепкова, Т. А. Заeko : [уч.-метод. комплекс]. – Мозырь : Содействие, 2003. – 339 с.
99. *Смутьсон М. Л.* Інтерпретаційні схеми опрацювання особистого досвіду в старості / М. Л. Смутьсон // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей ; АПН України, Ін-т соц. та політ. психології; [редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.]. – К. : Міленіум, 2009. – Вип. 22 (25). – С. 15–23.
100. *Сосис Л. В.* Особенности проблемно насыщенного нарратива у женщин / Л. В. Сосис // Журнал практикующего психолога. – К., 2010. – №15. – С. 26–42.
101. *Сохань Л. В.* Искусство жинетворчества. Предназначение. Жинетворчество. Судьба: социол. очерки, социал.-психол. эссе, интервью, глоссарий / Л. В. Сохань ; НАН Украины, Ин-т социологии. – К. : Дом Дмитрия Бураго, 2010. – Т.2. – 575 с.
102. *Статистика в психологии* [Електронний ресурс] // Психологическая энциклопедия. – Режим доступу до ресурсу: http://mirslovarei.com/content_psy/statistika-v-psixologii-35460.html.
103. *Степаненко І. В.* Біографічні описи і життєві проекти у процесах життєтворчості особистості / І. В. Степаненко, М. Д. Степаненко // Життєтворчість особистості: концепція, досвід, проблеми : [наук.-метод. зб. ; за ред. канд. іст. наук І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен.] – Запоріжжя : Хортицьк. навч.-реабілітац. багатопроф. центр, 2006. – С. 319–329.
104. *Степин В. С.* Теоретическое знание / В. С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.
105. *Столин В. В.* Психология развития ребенка и взаимоотношений родителей и детей как теоретическая основа консультативной практики / Столин В. В., Соколова Е. Т., Варга А. Я. // Семья в психологической консультации: опыт и проблемы психологического консультирования. – М., 1989. – С. 16–37.

106. *Стратегия* социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В. А. Ядов. – М. : Омега-Л, 2007. – 567 с.
107. *Сысенко В. А.* Брачно-семейная адаптация, ее характер и содержание / В. А. Сысенко // Молодежь вступает в брак. – М. : Просвещение, 1986. – 254 с.
108. *Сысенко В. А.* Чувство собственного достоинства и устойчивость брака / В. А. Сысенко // Супружеские конфликты. – М. : Мысль, 1989. – 176 с.
109. *Татенко В. А.* Психология в субъектном измерении / В. А. Татенко – К. : Просвіта, 1996. – 404 с.
110. *Татенко В. О.* Інтимно-особистісна сфера людських стосунків як предмет соціально-психологічного дослідження / В. О. Татенко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.]. – К., 2010. – Вип. 24 (27). – С 3–20.
111. *Терещенко М. В.* Дошлюбні уявлення як чинник подружнього взаєморозуміння : зб. наук. праць [Електронний ресурс] / М. В. Терещенко / Ін-т психології і соц. педагогіки Київського ун-ту ім. Бориса Грінченка. – Вип. 1. – К.: М., 2009. – Режим доступу до статті: <http://www.psych.kiev.ua/>
112. *Терещенко М. В.* Можливі шляхи подолання ілюзорної картини світу у сімейних стосунках [Електронний ресурс] / М. В. Терещенко // [зб. наук. праць] / Ін-т психології і соц. педагогіки Київського ун-ту ім. Бориса Грінченка; Московський гуманітарний педагогічний інститут. – Вип. 2. – К. : М., 2010. – Режим доступу до статті: <http://www.psych.kiev.ua/>.
113. *Титаренко Т. М.* Життєві завдання як практики самоконституювання особистості / Т. М. Титаренко // Соціальна психологія. – 2008. – № 6. – С. 3–11.
114. *Титаренко Т. М.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
115. *Титаренко Т. М.* Наративні практики організації особистісного майбутнього / Т. М. Титаренко // Наук. студ. із соц. та політ психол. : [зб. статей] / АПН України, Ін-т соц. та політ. психології; [редкол. С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.]. – К. : Міленіум, 2009. – Вип. 22 (25). – С. 11–18.
116. *Титаренко Т. М.* Особистісне самоконструювання: пульсації хаосу і порядку / Т. М. Титаренко // Наук. студ. із соц. та політ психол. : [зб.

- статей] / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології; [редкол. С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.]. – К. : Міленіум, 2012. – Вип. 31 (34). – С. 3–11.
117. *Титаренко Т. М.* Особистісне самоконструювання: циклічно-поступальна динаміка [Електронний ресурс] / Т. М. Титаренко // Психологія і особистість, 2013. – № 1 (3). – С. 85–96. – Режим доступу до статті: http://psychpersonality.inf.ua/ПО_№1_2013-7.pdf.
118. *Титаренко Т. М.* Особистісні практики конструювання життя / Т. М. Титаренко // Психологічні науки: проблеми і здобутки: [зб. наук. статей] / Київський міжнародний університет, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – К. : КиМУ, 2013. – 262 с. – С. 226–238. Серія : “Психологічні науки: проблеми і здобутки”: вип. 4.
119. *Титаренко Т. М.* Соціально-психологічні практики життєконструювання особистості / Т. М. Титаренко // Актуальні проблеми психології. Психологічна герменевтика : [зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України]. – Житомир, 2011. – Т. 2. – Вип. 7. – С. 110–116.
120. *Титаренко Т. М.* Сучасна психологія особистості: [навч. посібник] / Т. М. Титаренко ; 2-е вид. – К. : Каравела, 2013. – 372 с.
121. *Титаренко Т. М.* Як життєві завдання сприяють особистісному самоконструюванню: спроба післямови / Т. М. Титаренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : [зб. статей]. – К., 2011. – Вип. 29 (32). – С. 124–130.
122. *Улановский А. М.* Качественная методология и конструктивистская ориентация в психологии / А. М. Улановский // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 27–37.
123. *Улановский А. М.* Теория речевых актов и социальный конструкционизм / А. М. Улановский // Постнеклассическая психология. Журнал конструкционистской психологии и нарративного подхода. – 2004. – № 1. – С. 88–98.
124. *Франке У.* Когда я закрываю глаза, я вижу тебя / У. Франке. – М. : Институт консультирования и системных решений, 2007. – 182 с.
125. *Фридман Дж.* Конструирование иных реальностей: истории и рассказы как терапия / Дж. Фридман, Дж. Комбс. – М. : Независимая фирма “Класс”, 2001. – 368 с.
126. *Харламенкова Н. Е.* Case study как метод исследования личности / Н. Е. Харламенкова // Экспериментальная психология в России:

- традиции и перспективы / РАН, Ин-т психологии, Моск. гор. психолого-пед. ун-т ; под ред. В. А. Барабанщикова. – М. : Изд-во Ин-та психологии РАН, 2010. – С. 747-752.
127. *Хартман О. Ю.* Психологічні чинники становлення відповідальності батьків за розвиток дитини дошкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / О. Ю. Хартман ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2010. – 20 с.
128. *Хеллінгер Б.* Порядки любви: разрешение системно-семейных конфликтов и противоречий / Б. Хеллингер ; [пер. с нем. Диана Комлач]. – М. : Издательство Института психотерапии, 2003. – 400 с.
129. *Херманс Г.* Личность как мотивированный рассказчик: теория валуации и метод самоконфронтации / Г. Херманс // Постнеклассическая психология. – 2007. – №1 (3). – С. 7–53.
130. *Хлопоніна Н. Є.* Вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 “Соціальна психологія; психологія соціальної роботи” / Н. Є. Хлопоніна / Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – К., 2007. – 16 с.
131. *Чакаберія Л.* Искусство “паузы” в семейной терапии / Л. Чакаберія // Семейная психология и семейная терапия. – М., 2001. – № 1. – С. 125–127.
132. *Чаусова Ю. А.* Порівняльний аналіз досліджень сім’ї в класичній та постнекласичній парадигмах / Ю. А. Чаусова // Наук. студ. із соц. та політ. психол.: зб. статей / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології; [редкол. С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.]. – К. : Міленіум, 2012. – Вип. 30 (33). – С. 261–268.
133. *Чаусова Ю. А.* Рольві настановлення подружжя в сімейному життєконструюванні / Ю. А. Чаусова // Наук. студ. із соц. та політ. психол.: зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології ; [редкол. : С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.]. – К. : Міленіум, 2012. – Вип. 31 (34). – С. 136–146.
134. *Чепелева Н. В.* Идентичность личности в контексте психологической герменевтики / Н. В. Чепелева // Наук. студ. із соц. та політ. психол.: зб. статей / АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [редкол. : С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.]. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 13 (16). – С. 13–24.
135. *Чепелева Н. В.* Методологические основы исследования личности в

- контексте постнеклассической психологии / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика ; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – Т. 2. – Вип. 6. – С. 15–24.
136. *Чепелева Н. В.* Психологические механизмы понимания и интерпретации личного опыта / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика ; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Міленіум, 2002. – Т. 2. – Вип. 2. – С. 3–13.
137. *Черемных Е. О.* Нарративная идентичность в пространстве диалога / Е. О. Черемных // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика ; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – Т. 2. – Вип. 6. – С. 56–65.
138. *Черниенко В. А.* Идентичность как нарративное понятие / В. А. Черниенко // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна “Філософські перипетії”. – 2006. – № 734. – С. 78–85.
139. *Шиловська О. М.* Особливості функціонування нарративу як засобу усвідомлення власного досвіду / О. М. Шиловська // Психологія в медичній та соціальній практиці. – К., 2002. – С. 60–66.
140. *Шутценбергер А. А.* Трансгенераційні зв'язки, сімейні таїни, синдром годовщини, передача травм і практичне використання геносоціограми / А. А. Шутценбергер. – [3-є изд.]. – М. : Психотерапія, 2007. – 256 с.
141. *Шюц А.* Избранное: мир, святиющийся смыслом / А. Шюц ; [пер. с нем. и. англ.]. – М. : Російська політична енциклопедія (РОССПЭН), 2004. – 1056 с.
142. *Эпштейн М.* Жизнь как нарратив и тезаурус / М. Эпштейн // Московский психотерапевтический журнал. – 2007. – №4. – С. 47–56.
143. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості : наук. моногр. / [Титаренко Т. М., Злобіна О. Г., Лепіхова Л. А. та ін.]; за наук. ред. Т. М. Титаренко; НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології. – К. : Імекс-ЛТД, 2012. – 512 с.
144. *Якимова Е. В.* Социальное конструирование реальности: социал.-психол. подходы: науч.-аналит. обзор / Е. В. Якимова / РАН, ИНИОН; Центр социал. науч.-информ. исслед., отдел социологии и социал. психологии. – М. : ИНИОН, 1999. – 115 с.
145. *Янчук В. А.* Методология, теория и метод в современной социальной психологии и персонологии: интегративно-эклктический подход : монография / В. А. Янчук. – Мн : Бестпринт, 2000. – 414 с.

146. *Bella L.* The Christmas Imperative / L. Bella. – Halifax, Canada : Fernwood, 1992. – 252 p.
147. *Burman E.* Introduction – discourse analysis: the turn to the text / E. Burman, I. Parker // *Discourse Analytic Research: Repertoires and Readings of Texts in Action.* – London, Routledge, 1993. – P. 1–13.
148. *Combs G.* Narrative therapy with couples... and a whole lot more! A collection of papers, essays and exercises / G. Combs, J. Freedman // Dulwich centre publication. – Adelaide, South Australia, 2002. – 281 p.
149. *Denzin N. K.* Introduction to the handbook of qualitative research / N. K. Denzin, Y. S. Lincoln. – Thousand Oaks, CA: Sage, 2000.
150. *Epston E.* Narrative Means to Therapeutic Ends / E. Epston, M. White // New York : W.W. Norton, 1990. – 223 p.
151. *Gergen K. J.* Narrative tensions: Perilous and productive / Kenneth J. Gergen, Mary M. Gergen. – Swarthmore College and Penn State University, Brandywine : *Narrative Inquiry* 21:2, 2011. – P. 374–381.
152. *Gergen K. J.* Realities and relationships: soundings in social construction/ K. J. Gergen. – Cambridge (MA) : Harvard University Press, 1997. – 368 p.
153. *Gergen K. J.* Social psychology as social construction: The emerging vision / K. J. Gergen / In C. McCarty & A. Haslam (Eds.) *The message of social psychology: Perspectives on mind in society.* – 1997. – P. 113–128.
154. *Gergen K. J.* Toward a Cultural Constructionist psychology / K. J. Gergen, M. M. Gergen // *Theory and Psychology.* – 1997. – №7. – P. 31–36.
155. *Gergen K. J.* Toward metapsychology / K. J. Gergen // *The analysis of psychological theory.* – Wash., 1987. – P. 1–21.
156. *Greimas A. J.* The cognitive dimension of narrative discourse / A. J. Greimas, J. Courtes ; [transl. by M. Rengstorf] // *New Literary History.* – Vol. 20. – № 3. – 1989. – P. 563–579.
157. *Hanson L.* Family Problematics A Crucible for Sociology / L. Hanson // *International Journal of Sociology of the Family,* 27:1. – 1997. – P. 1–12.
158. *Harre R.* Metaphysics and methodology: Some prescriptions for social psychological research / R. Harre // *European journal of social psychology.* – 1989. – Vol. 19. – №5. – P. 439–453.
159. *Hermans H. M.* The dialogical self: Beyond individualism and rationalism / Hermans H. M., Kempen H. G., Van Loon R. P. // *American psychologist.* – 1992. – № 47. – P. 23–33.
160. *Lincoln Y. S.* Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluence / Y. S. Lincoln, E. G. Guba // *Handbook of qualitative research,* 2nd ed. – Thousand Oaks, CA: Sage, 2000. – P. 163–188.

161. *McAdams D. P.* Power, intimacy, and the life story: Personological inquiries into identity / D. P. McAdams. – Chicago : Dorsey Press, 1985. – 336 p.
162. *Mead J.* Mind, self and society/ J. Mead. – Chicago : University of Chicago Press, 1934. – 440 p.
163. *Palazzoli S. M.* Paradox and counterparadox / S. M. Palazzoli, L. Boscolo, G. Cecchin, G. Pratta. – New York : Jason Aranson, 1979. – 189 p.
164. *Polkinghorne D. R.* Narrative knowing and the human sciences / D. R. Polkinghorne. – Albany : State University of New York Press, 1988. – 232 p.
165. *Potter J.* Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behavior / J. Potter, M. Wetherell. – London : Sage, 1987. – 256 p.
166. *Raskin J. D.* Constructivism in psychology: Personal construct psychology, radical constructivism, and social Constructionism / J. D. Raskin // American communication journal. – 2002. – Vol. 5. – Issue 3. – P. 7–24.
167. *Raskin J. D.* Theorizing About Constructivist Therapy. Review of “Constructivist Psychotherapy: A Narrative Hermeneutic Approach” by Gabriele Chiari & Maria Laura Nuzzo / J. D. Raskin // Constructivist Foundations. – Routledge, London, 2010. – Vol. 5 (2). – P. 94–96.
168. *Riessman C. K.* Narrative Analysis. Qualitative Research Methods / C. K. Riessman // Series. – Newbury Park, CA : Sage. – № 30. – 1993. – 80 p.
169. *Rosenthal G.* Analyse narrative-biografischer Interviews / G. Rosenthal, W. Fischer-Rosenthal // Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken / Hrsg. von F. Mayring. – UTB Verlag : Stuttgart, 2007. – S. 456–468.
170. *Shotter J.* Cultural politics of everyday life: Social constructionism, rhetoric and knowing of the third kind / J. Shotter. – Toronto : University of Toronto Press, 1993. – 240 p.
171. *Stevens R.* The self in the modern world: drawing together the threads / R. Stevens, M. Wetherell // Stevens R. (Ed.) Understanding the self. – London : Sage Publication, 1996. – P. 339–368.
172. *Stone E.* Black Sheep & Kissing cousins: how our family stories shape us / E. Stone. – Transaction Publications, 2004. – 274 p.
173. *Tronto J.* Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care / J. Tronto. – London Routledge, 1993. – 226 p.
174. *Wolff L. O.* Family narrative: how our stories shape us / L. O. Wolff. – Speech Communication Association, Miami Beach, 1993. – 20 p.

Наукове видання

Юлія Анатоліївна Любімова

**СІМЕЙНИЙ НАРАТИВ:
МЕРЕЖИВО ОСОБИСТИХ ІСТОРІЙ**

Монографія

Літературне редагування *В. О. Коваленко*

Адреса Інституту: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15

В оформленні обкладинки використано картину із мережива
"Стривожені птахи" з циклу картин "Земні птахи"
(<http://www.krujevo.com/catalogs/eksklyuziv>)

Підписано до друку 25.05.2015 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Romanl. Друк різнографія.
Друковані арк. 12,5. Умовно -друковані арк. 11, 6
Наклад 300 прим. Замовлення № 216

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Київ)
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

м. Київ, вул. Фрунзе, 60
Тел.: +38 (067)-849-34-60
Факс +38 (044) 222-74-35
E-mail: milenium_ofis @ukr.net